

Лілія Бондаревич-Черненко

ЗА ГОДИНУ ДО РАЮ

25 історій про життя і кохання,
самотність і щастя

Департамент інформаційної діяльності
та комунікацій з громадськістю
Чернігівської обласної державної адміністрації

Лілія Бондаревич-Черненко

ЗА ГОДИНУ ДО РАЮ

**25 історій про життя і кохання,
самотність і щастя**

Житомир
Видавець О. О. Євенок
2019

УДК 821.161.2

Б 81

Книга видана коштом обласного бюджету Чернігівської області в рамках обласної Програми підтримки розвитку інформаційної та видавничої сфер Чернігівщини на 2016–2020 роки за результатами конкурсу рукописів місцевих авторів 2019 року.

Не для продажу.

Бондаревич-Черненко Л. В.

Б 81 За годину до раю. 25 історій про життя і кохання, самотність і щастя [Текст] : повість / Л. В. Бондаревич-Черненко. – Житомир: Видавець О. О. Євенок, 2019. – 144 с.

ISBN 978-966-995-013-0

Нова книга україно-білоруської письменниці Лілії Бондаревич-Черненко «За годину до раю» – про рай на нашій грішній землі, який складається з кровних зв'язків, любові й дружби, несподіваних радощів. Про той рай, який ми можемо створити для рідних, знайомих і незнайомих. А ще – про самотність. Про страх перед неблаганним віком. І про те, що ми набагато сильніші, ніж думаємо.

Письменниця разом зі своїми героями розмірковує про старість у її звичному й екзистенціальному сенсах. 25 історій, 25 доль різних людей складають поліфонічне полотно думок і сподівань, спогадів і надій, печалей і мрій. Це історії-сповіді, і вони не схожі одна на одну, бо кожен прийшов у старість зі своїм наплічником. У них є біль і зворушливість, іронія і гумор, відважна ширість. А щасливим, виявляється, можна бути не тільки в 30, а й у 70 і 80 років...

УДК 821.161.2

© Лілія Бондаревич-Черненко, 2019

ISBN 978-966-995-013-0

РОЗДІЛ I

ПОСЕРЕД БУЗКУ Й БЕЗСОННЯ

Несказане лишилось несказаним...

Ліна Костенко

Неочікувані НОТАТКИ

ПРО СКАТЕРТИНУ З НЕЗАБУДКАМИ

Зранку в мене був запланований подвиг: я вирішила зробити генеральне прибирання у квартирі. Войовниче й рішуче обійшла свої кімнати (їх усього дві), кухню і відчула себе наче у крамниці лахмітника. Скрізь якісь «міщанські слоники»: фігурки черепак, серветки, підсвічники з червоними та помаранчевими свічками, кумедні дрібнички, керамічні філіжанки, великі морські мушлі, картини. І все начебто за фен-шуй!

Вирішила, що більшість цих «слоників» треба викинути на смітник! До того ж негайно! Цей непотріб заповнив книжкові полиці, столики, стіни...

Узяла до рук музичну скриньку, відкрила. З неї вискочила балеринка у сріблястій пачці та пуантах і затанцювала під ніжну музику Сен-Санса. Раптом я заплакала. Цю чорну лаковану скриньку колись подарував мені мій коханий. І не колись, а всього п'ять років тому. Він привіз її з Києва.

Це був прекрасний період мого життя – я чекала його з далеких доріг. Я кохала його. Він приїздив, ми сміялися, як діти. Розмовляли до ранку. І були щасливими...

Він помер раптово, а його срібляста балеринка й досі танцює для мене під музику Сен-Санса...

Матусині мереживні серветки... Бляшанка з-під печива, розмальована веселими чоловічками, які з'їжджають з гори на лижах та санчатах, катаються на ковзанах. Чи це не копія відомої картини Брейгеля або Хендрика? Прекрасні безінтернетівські часи – справжня зима, багато снігу, рожеві щоки...

Печиво у такій чудовій бляшаній коробці (саме через неї, а не через печиво) подарувала мені моя давня й вірна колежанка Валентина. Ми з нею із самої юності. Тепер вона заслужений лікар, я – журналіст (звичайний, не заслужений) і трішки письменниці. Печиво давно з'їдене, а в коробці тепер я тримаю гудзики.

Ось єгипетські піраміди – подарунок сина, привезений з мандрівки. Венеційські карнавальні маски, маленький уламок цеглини зі старовинного білоруського Ольшанського замку, в якому й досі живуть Біла Дама і Чорний Монах. Привиди, звісно, але ж живуть. А ось засушені лілії із саду мого улюбленого письменника Михайла Коцюбинського.

Є ще павич на стіні – об'ємна композиція, яку я зшила з окремих різнокольорових клаптиків тканини, коли була в депресії. Є домоткані вишиті рушники від сусідки Тетяни Михайлівни, від баби Тані. Радянські новорічні іграшки, які продають нині за великі гроші на аукціонах. Їм уже років шістдесят. Хатинка в лісі, засипана снігом. Ідеологічно правильний овоч – улюблена Хрущовим кукурудза... Горішки і яблука зовсім не зіпсувалися у родинній колекції, яка перейшла мені у спадок від батьків. Вони виглядають так, хоч бери і їж. Це з тих далеких часів, коли ми зустрічали Новий рік разом. Ми з братом були ще дітьми, батьки – молоді... Усі живі й здорові...

А ось старовинний фігурний флакон із товстого скла кольору бурштину для парфумів. Зняла з нього скляну пробочку і відчула ледь уловимий терпкий аромат. Мій колишній чоловік привіз мені їх із-за кордону. Було це років двадцять тому. За цей час ми

встигли розлучитися, у нас з'явилися онуки. Парфуми давно закінчилися, та якась маленька краплиночка на дні флакона все ще пахне – терпко й гірко...

Роздивляюся пісочний годинник у вигляді витонченої жіночої фігурки, маленький глобус, що вміщається у долоні. Ось білоруські «дзяўчына і хлапец» із соломи – я купила їх у Мінську, коли поверталася від батьків в Україну.

Чому це раптом я вирішила, що мати це все – звичайне міщанство?

Такі милі, знайомі дрібниці зовсім не зайві речі у домі і в серці! На глибокому емоційному рівні вони уособлюють події або ж якихось конкретних людей. І я живу з ними в гармонії – вони змушують мене прислухатися до себе. Хоча б не образилися за те, що я назвала їх «міщанськими слониками»!..

Я люблю їх, хоч і боюся зізнатися в цьому. Речі теж мене люблять, я впевнена. Вони живі – перешіптуються, незлобиво пліткують про мене, свою господиню, співчують, згадують пережите разом зі мною, сумують, коли мене довго немає вдома. Мріють, щоб я взяла їх до рук, протерла від пилу і сказала кілька теплих слів...

Ми помremo, а речі залишаться. Вони живуть довше за нас. Деякі – віками... Ось пишна ситцева матусина сукня, по якій розсипані вишеньки. Вона така святкова, з під'юбником – коли я одягала її, то відчувала себе Скарлет О'Харо. Пошита у шістдесятих роках минулого століття. Може, колись і моя внучка одягне її, бо вінтажні речі нині в моді...

У кожної речі – своя історія, своє життя.

На стіні, на домотканих рушниках баби Тані, тепер висять малюнки моєї маленької внучки. Вийшла цікава інсталяція – рушникам сонячно з цими веселими малюнками.

І що – це все викинути на смітник? Стару бабусину скатертину з незабудками заховати на антресолі? Дзуськи! Я застеляю її на святковий стіл, і всі дивуються цим ніжним блакитним кві-

точкам. Бабуся називала її «абрусом». Ну як ці незабудки можна викинути? Це все мої скарби, які створюють магію дому, визначають його ауру, його запах. Це моя планета.

Добре, якщо у твоєму домі є кіт і плед, листи, написані півстоліття тому, горщик з алое, яке садила твоя мама...І пахне пирогами з яблуками...

Кожний дім має свій власний запах. Бабусин пахнув травами і запаленими свічками. Мамин – пиріжками і сухою лавандою...

Дім – відображення людини. А речі, які в ньому живуть, – невід’ємна частина господаря. Ми і речі – єдине ціле, вони підтримують зв’язок між минулим, теперішнім і майбутнім. Артефакти нашої долі – свідки мене тієї, якою я була. Як можна позбутися маминої сукні?..

Від усіх цих речей іде тепло, вони притягують удачу. Хіба ж це старий мотлох? Це – мої безцінні реліквії, мої обереги...

Я все перемила, перетерла і залишила на своїх місцях. Подвиг не вдався. Мир вашому дому, панове!

НОТАТКИ очікувані

Попередні нотатки були дійсно неочікуваними, я не збиралася їх писати. Вийшло само собою. Я давно вже нічого не записувала у свій нотатник-блокнот. Він товстий, з м’якою, дуже приємною на дотик шкіряною обкладинкою кольору апельсина. Там є календар, телефонні коди міст і мапа України, політична карта Європи і навіть схема ліній Київського метрополітену. Я називаю свій нотатник Апельсином. Сьогодні вже рідко хто займається таким – пише листи, веде щоденник, занотує щось для пам’яті...

У 8-9 класах у всіх моїх однокласниць був цитатник, куди вони записували вислови класиків або зовсім не класиків про ко-

ханья. На кшталт відомої бродячої поради: «Помри, але не дай поцілунку без кохання!» Напередодні випускного всі масово завели красиві загальні зошити (нотатники радянська поліграфічна промисловість ще не виробляла) для прощальних побажань. На старовинні альбоми аристократів (поети ХІХ століття записували в них вірші, присвячені панянкам, і цнотливо малювали на полях граціозні жіночі ніжки) вони явно не «тягнули».

Ні цитатника, ні зошита прощань я не мала. Я була серйозною дівчинкою у великих окулярах з двома тоненькими кісками і вже тоді писала свій перший роман про юну партизанку Стасю Гілевич, листи дітям Куби і навіть самому Хрущову.

Зараз щоденників ніхто не веде (хіба що такі старомодні журналістки, як я) і нотатників також. А навіщо? Є Інтернет, блог чи Instagram, Фейсбук, де можна публічно вгамувати спрагу невідданого і талановитого белетриста. Можна вести колонку в якомусь авторитетному електронному виданні, якщо прийдешся до двору. Зрештою, якщо хочеш приватності, то можеш завести у своєму ноуті електронний щоденник, який ніхто, крім тебе, читати не буде. І робити дописи туди.

Я не прихильниця усіх цих електронних штукоч, бо вважаю, що спілкування із звичайним папером за допомогою звичайної кулькової ручки не зрівняти ні з чим.

Раз по раз я беру до рук свого Апельсина. З приємністю відчуваю м'якість і теплоту його шкіряної обкладинки, бачу білизну його листків. Мене охоплює радісне передчуття зустрічі з чимось незвичайним. Це як побачення з коханим.

Я розгортаю нотатник і починаю писати. Щось на зразок «вузликів на пам'ять» для своїх майбутніх газетярських матеріалів, нарисів чи есеїв. Якись незвичні оповідки, почуті в автобусі чи на ринку. Чи якісь свої враження, зовсім не геніальні думки.

Або просто роздуми. Роздуми жінки в окулярах, якій 50+. Пишу, коли мені сумно. Зазвичай, я не записую в Апельсин своє життя похвилинно і по днях – погодьтеся, це нудно. Безумовно,

щось особливе і дивовижне раз по раз трапляється, і воно варте нотатника.

Починаєш щось писати і не знаєш, куди воно тебе приведе. Настає момент, коли текст веде за собою. У якусь незрозумілу, на перший погляд, глухомань чи на неосяжний простір, де пахне морем... Білий аркуш паперу магічно діє на серце – воно починає розповідати йому те, у чому ніколи не зізнається навіть тобі самій...

Через день після того, як я написала (після піврічної перерви!) неочікувані НОТАТКИ, мене пересмикнуло. І знаєте чому? Я раптом подумала: а чи не свідчить така сентиментальна прив'язаність до речей про те, що я вже старію? П'ятдесят+ – це, безперечно, не тридцять. До пенсії ще далеко, і я мужньо говорю собі, що я ще в періоді зрілості і до старості мені далеко.

НОТАТКИ покаянні

Даремно я зажурилася щодо свого віку. У нас у редакції майже всі такі, як я. Майже.

Редактору Віктору Івановичу теж 50+. Він постійно заклопотаний тиражем, передплатою, типографською якістю видання... У зв'язку з тим, що є авантюристом у гарному сенсі цього слова, підтримує журналістів (нас усього троє) у всіх наших ідеях і починаннях. Здебільшого, саме він і є ініціатором усіляких творчих ноу-хау в нашій редакції.

Лає нас рідко. Довіряє нам, пишається... Займає в колективі нішу психоаналітика – за очі ми звемо його Кашпіровським. Сучасний. Динамічний. Енергійний. Гарно і швидко пише. У нього

дуже приваблива усмішка. Узагалі, шеф у нас чудовий!

Відповідальний секретар – Поліна Лук’янівна. Їй сорок сім. Ніколи не ходила заміж. Любить повторювати: «Ми з газетою знайшли одна одну, у нас – суцільна любов і взаємна довіра». Інколи вона веде на шпальтах газети сторінку «Давайте познайомимось» (справжня іронія долі!). Тримає вдома аж трьох кішок! Постійно турбується і переживає за них.

Коректор Людмила (їй також під п’ятдесят) постійно відловлює «газетні блохи». Оці всі орфографічні та пунктуаційні помилки майже непереможні. Її робочий стіл завалений товстелезними словниками, у які вона заглядає час від часу.

Нашому фінансовому генію пані Уляні узагалі шістдесят сім – і нічого. Водій-експедитор Василь Миколайович теж у солідному віці, а компліменти «відпускає», як парубок. Спокійний, урівноважений, фанат газет – щодня скуповує в кіоску усі існуючі в країні видання і ретельно їх перечитує. У курсі всіх новин, подій, скандалів, тому віртуально бере участь у змінах уряду, акціях протесту, обвалах і кризах на міжнародних біржах. Турбується про нашу газету не менше від інших членів команди. Якщо потрібно, повезе весь тираж на своєму авто (КІА-універсал) в Баден-Баден, Арізону і Шотландію і зробить усе, щоб там її купили і прочитали.

Пишається своєю машиною – це вам не «шарабан» якийсь, не розвалюха. Він ніжно кличе її «девочкою», своєю «ріднучечкою». Машина містка, бензину «п’є» мало, по бездоріжжю йде як німа, що нам і треба...

І всі вищезазначені особи анітрохи не заморочуються з приводу свого віку.

Серед наймолодших у команді Алла – оператор комп’ютерного набору, дизайнер-макетник, верстає нашу газету і займається іншими дизайнерськими проектами. Гарний фахівець, справжній профі у своїй справі. Народилася років тридцять тому. Смуглява брюнетка каталонського типу. Мені постійно хочеться одягнути

на неї червону спідницю з воланами і дати в руки кастаньети. Нещодавно вона вийшла заміж і народила чудового синочка Кліма.

Журналіст Тетяна – тридцять років. Блондинка, томна і ніжна, як орхідея. Читає іронічні детективи і любовні романи. Любить проводити різні журналістські розслідування.

Роман – тридцять два роки. Панічно боїться фізичної праці. Вивчає теорії світового нехлюйства і практики всесвітнього «пофігізму». Проповідує Толкіна. Захоплюється лицарськими турнірами, їздить на фестивалі реконструкцій історичних подій. Уже рік, як збирається навчитися фехтуванню, а віз і нині там. Пише депресивні вірші. Здається, він постійно перебуває у своєму віртуальному світі. Але ж – ні! Навчився винирювати зі свого Середньовіччя і «пофігізму»: краще за нього про наради у мерії чи райдержадміністрації, про засідання сесій ніхто не напише. Як у ньому можуть уживатися лицарі й сучасні депутати, не знаю.

Фотокор Рустам – тридцять п'ять років. Зібраний, підкреслено ввічливий (останнє у багатьох викликає підозру й недовіру, і даремно). Він хороший. Гарний чоловік і турботливий батько. Чудовий колега. Спец по репортерських знімках.

Ну, і я. У мене авторська колонка. Пишу про все одразу (окрім сесій і нарад). Маю багато творчих псевдонімів. Таємно закохана у Річарда Гіра. Любов не взаємна, бо Гір поки ще про неї нічого не знає.

У нас – гарна команда. І якщо «У двох словах» (а саме так і зветься наша газета), то я їх усіх люблю.

Нещодавно наша міськрайонка відсвяткувала своє 20-річчя. Вживати пристойному виданню 20 років поспіль на сучасному медійному ринку – це вам не плюшки з маком. 20 років – це вже далеко не рожевий пупсик з бантиками. Це самостійна, цілком розсудлива, достатньо незалежна жива істота, юна панянка. Видання має свої традиції, свого читача, авторитет в області. По-

літична реклама, замовні статті – це все є. Без «джинси» ще ніхто не вижив. При цьому ми – інтелігентна газета, лояльна, без бульварщини і «жовтизни». У скандалах не помічені. Працюємо сумлінно і креативно, без провінційної закостенілості. Щоденно вислуховуючи докори від рідних, не зважаючи на дощ і сніг, політичні буревії, кожної середи ми видаємо «на–гора» свіжий номер.

Я аніскілечки не проти Інтернету, бо й сама користуюся ним щодня. Багато читаю відомих блогерів, аналітичні статті, сайти відомих видань. Порівнюю, аналізую, роблю висновки. Але ж Гран-прі все одно віддаю старій добрій друкованій паперовій газеті, яку можна взяти до рук, відчутти запах друкарської фарби...

І як би там прихильники не стогнали, а скептики не прогнозували швидку смерть газетам, вони живуть. Їх чекають і їх читають. Не всі ж сидять в Інтернеті – це тільки молоді, зазвичай, «пасуться» там з ранку до вечора...

Ці НОТАТКИ я не даремно назвала покаяними. Свого часу я зробила страшенну дурість – звільнилася з газети й помчала підкорювати столицю. Віктор Іванович на прощання сказав: «Київ – суворе місто. Не кожен провінціал у ньому приживеться. Він пережує тебе і, якщо не сподобаєшся на смак, виплюне. З'їзди, «потусуйся». З одного боку – це гарний досвід. Чекаємо тебе назад...».

У тридцять п'ять років здається, що золотоверха столиця миттєво упаде до твоїх ніг...

Два роки я крутилася у столичному медіапросторі. Доволі вдало почала в одному з всеукраїнських видань з величезним тиражем. Редакториня – дружина відомої в державі особи, тому всі двері були для нас відчинені. Ні-ні, не Міранда з фільму «Диявол носить Прадо». Нормальна тітка. Доволі вимоглива, але справедлива особа. Носила чудернацькі шалі, фарбувалася у нестерпно рудий колір, гарно писала і розумно керувала...

А потім у мене якось «не пішло». За квартиру треба було платити кругленьку суму. До роботи добиралася півтори години з трьома пересадками. До того ж я панічно боюся метро, сходи якого здавалися мені... сходами у безодню. Через протяги в метро я постійно хворіла.

Мене вбивав шалений ритм великого міста, за яким я ледь встигала – усі кудись біжать. Від натовпу мене нудило і починала боліти голова.

Я зрозуміла, що не створена для мегаполісу. Щоб жити в Києві, у ньому потрібно народитися і полюбити його з пелюшок. Так, у Києві були зовсім інші гроші, але моє життя не про це.

І я повернулася додому, у свою милу провінцію (хоч це поняття не духовне, а географічне), щоб служити Його Величності Факту у своїй міськрайонці. І зовсім про це не шкодую...

Тут у нас – провінційний спокій, дивовижна патріархальна безпосередність, тиша на вулицях. Є у нас такі напрочуд гарні вулиці – з каштанами і старовинними міщанськими будинками минулих століть. У них – особливий неповторний шарм. Наче й світу навколо немає.

Є можливість роздивитися того, хто поруч. Зрозуміти його. Хіба в Києві це можливо? Діоген ходив з ліхтарем у пошуках справжньої чесної людини. У Києві хоч із ліхтарем, хоч із прожектором нікого не побачиш...

Провінція для мене як голландський живопис – тихий, без яскравих фарб і складної композиції. Кожна дрібниця – на своєму місці. Усе неспішно, просто, без химерності. Я не люблю всіляких витребеньок. Якось мені подарували блузку з пастками-блискітками. У той же день я відірвала всю цю циганщину, і блузку вже можна було носити.

Коли мені ставало дуже нудно в Києві, я здійснювала втечу. Сідала на Подолі в трамвай № 12 і їхала ним до самої Пущі Водиці. Після Куреньовки трамвай раптово в'їжджав у ліс, і це було найдивовижніше, що я бачила у своєму житті...

Густий ліс росте там з двох боків трамвайної колії, у деяких місцях гілки дерев утворюють зелену арку і вона нависає над колією. Київський тунель кохання, на кшталт того, що є у Клевані... Я бачила, як сонце сідає прямо поміж трамвайних колій...

Я їхала через ліс, дихали ним. Зовсім інша реальність, простір і час. Ці подорожі рятували мене від нудьги і втоми.

Старожили говорили, що цьому трамваю дуже багато років. Що ним їздили ще довоєнні київські дачники і дзвінкоголосі піонери в свої табори. А під час Другої світової він перевозив солдат на передову, а з неї – поранених до шпиталю. А ще – доставляв дрова в холодні зими. Стомлений трамвай-стариган, мій милий трудяка, я пам'ятаю про тебе...

Наприкінці другого року мого невдалого завоювання столиці я знімала київську квартиру з дівчиною Галею – так сталося. Вона приїхала з невеликого полтавського селища, відчайвно «русісла», працювала масажисткою в одному з санаторіїв Кончі-Заспи і чомусь сушила білизну не на балконі, а просто у квартирі на батареях. Худенька, бліда, як міль, дівчина. Досить симпатична і говірка. Галя мріяла стати утриманкою багатого олігарха чи відомого політичного діяча. Така собі Голлі з фільму «Сніданок у Тіффані». Голлі щодня снідала у Тіффані й милувалася дорогими ювелірними прикрасами. Галя за день масажувала з десятком хворих спин і приїжджала додому дуже сердитою. Олігархи та відомі політичні діячі там не лікувалися, лише їхні батьки. Її це пригнічувало і дратувало: «Що мені робити, скажи, що? Чатувати на них біля Верховної Ради чи почати ходити на акції?» Що-

вечора вона діставала мене маячною про свою «заповітну мрію». Я людина широких поглядів, але це вже занадто.

Через місяць я з'їхала від Галі й взагалі – з Києва. Де ти, бідна Галю?..

Я поїхала підкоряти столицю у мохеровому светрі з оленями, діркою в кишені джинсів та купою ідеалістичних уявлень про цей світ. Оленів з'їла міль, дірка у джинсах кудись поділася (заросла, чи що?)... Повернулася порожньою і втомленою. Віктор Іванович, приймаючи мене назад на роботу, сказав: «Ну що, блудна донько, з поверненням! З другим прищестям! Ласкаво просимо!»

Василь Іванович глибокодумно зауважив: «Не ми роздаємо карти за грою в покер – ми граємо тим, що нам роздали...».

Старий квиток на концерт «Океану Ельзи» – лише він зберігся у мене з тих часів. Усе справжнє не щезає...

НОТАТКИ ретроспективні

Сьогодні випадково натрапила на одну поживклу світлину. На ній бабуся Марфа тримає мене на руках. Мені лише рік, я неймовірно пухкенька, волосся, наче льон. Уся голова у цих білих лляних кучерях... Куди вони поділися?.. Я росла, волосся моє темнішало, і я почала фарбуватися в білий колір. Залишитися блондинкою від природи не вдалося...

Бабуся – у білій хустці, у картатому робочому фартусі, у літній кофті з маленькими червоними квіточками. Така світла-світла обличчям! А очі – стомлені й сумні, з промінчиками зморшок навколо...

Ми завжди чомусь пам'ятаємо своїх дідусів і бабусь старенькими, бо нам самим на той час було по 5-10 років. Усі родичі й знайомі, яким було за тридцять, видавалися нам страшенно старезними... Тепер ось наші внуки так само дивляться на нас і, мабуть, вважають старомодними, нецікавими та нудними. Нафталінними.

Тільки з віком ми навчилися поважати свинину і дізналися ціну зморшкам...

МОЯ БАБУСЯ МАРФА

У війну моя бабуся зберегла чотирьох дітей. Двійко померло.

Коли у село прийшли німці, люди покидали хати і подалися в ліси. Усім селом. У їх гущині вирили землянки і там ховалися. У них було вогко і холодно. Вода стояла по коліна. Їли опеньки і кору з дерев. Спали на сосновому гіллі, хворіли, тряслися від страху.

Та німці знайшли їх і там і великою колоною погнали в напрямку Мінська. Потім усіх розселили у чужому селі в порожніх хатах. Куди поділися люди з того села, ніхто не знав.

Чотирнадцятирічну маму відправили до Німеччини працювати на благо рейху. Молодшу, Олю, бабуся викупила у німецького лікаря за свій довоєнний перстень. Ще одного персня у бабусі не було.

Вона щодня молилася, щоб мама не загинула на чужині і повернулася додому. Так і сталося. «Бог мене почув, – казала бабуся. – Він завжди нас чує». Якби бабуся не молилася, мама б не вижила у Німеччині. І мене б не було – я б не з'явилася на світ...

Лише через рік бабусі з трьома дітьми вдалося повернутися у своє село, у рідну хату.

Воєнні і повоєнні часи були важкими і голодними. Дід Мак-

сим партизанив, а взимку 45-го поїхав по картоплю в Україну і десь по дорозі замерз.

Бабуся залишилася одна з чотирма дівчатами. Виростила їх усіх, дала освіту, повидавала заміж.

Дім тримається не на землі, а на жінці. Вона зберігає дороге цінне тепло його своєю любов'ю і ласкою.

Щоліта на всі канікули мама відвозила нас із братом до бабусі у невелику білоруську Зябровку. І ми росли там на сільському привіллі: бігали у ліс по чорниці й суніці, лазили по яблунах, щовечора зустрічали на станції робочі потяги з Гомеля (усе село працювало у цьому великому місті)... Тьоті привозили нам з міста нехитрі гостинці – радянські делікатеси: цукерки «Золотий ключик» або жменьку льодяників.

Бабусина хата, помазана і побілена, аж світиться блакиттю. Розлогий кущ бузку у дворі, зарості любистку (з тих самих пір запах любистку – мій найулюбленіший). На городі біліє, синіє картопляний цвіт, червоніють стиглі полуниці. Жовті товстопузі гарбузи лежать на грядках, як золоті злитки. Соняшники у стилі Ван-Гога. Висока кукурудза, у якій ми ховалися, нагадувала нам хаці із книг Майн Ріда і Жюль Верна. Куточок вічного літа.

А в хаті – білі фіранки на вікнах, ікони у святкових рушниках, лебеді на килимку-гобелені. Піч і груба з лежанкою.

Бабуся завжди у чистій білій хустині, добра і турботлива. Я любила дивитися, як вона розпалює піч. Усі знають, що на те, як тече вода і горить вогонь, можна зачаровано дивитися годинами... У тому, як вона це робила, була якась справжня магія, чаклунство. А якими ж смачними були пшоняна каша, пампуш-

ки та молода картопля з кропом і сметаною, коржики, намазані товченими полуницями, юшка з квасолею і кукурудзяні качани, які вона варила у чавуні. Ми потім посипали їх сіллю і від того вони ставали ще солодшими.

У бабусі було невелике господарство: город, кіт і кури.

Я намагалася допомагати їй в усьому – бігала до ставка прати, прибирала у хаті, мила підлогу. У хаті і в сінцях підлогу обов'язково треба було мити щіткою і господарським милом. Щоб кожна дощечка сяяла. Так було заведено. Приносила дрова для печі. А ввечері не відходила від сусідок-подружок бабусі, які всідалися на лавочку під нашою хатою. Сільська вулиця, широка і довга, була для них, як телевізор зараз, вони дивились, хто приїхав останнім робочим потягом, хто взагалі куди йде, хто вибіг по воду до колодязя. Гомоніли про своє, щось згадували і допізна співали «Катюшу»... Майже всі вони були вдовицями.

В останні роки свого життя бабуся часто хворіла, швидко втомлювалася. «Ну й що, що втомлююся, – говорила вона нам. – Бог щодня запалює над нами сонце, потім розвішує на небі зірки. Теж утомлюється, але ж робить свою роботу...». Вона володіла якимось особливим розумінням життя, Богом даною мудрістю, яка вища за будь-який книжковий розум.

Тьотя Люба була при надії, чекала первістка. І дуже боялася народжувати. Якось сказала бабусі, що народжуватиме тільки раз і все. А бабуся їй: «Це тепер тобі так здається, моя красочко (вона усіх дітей та онуків називала «красочками»). Звісно, пологи – це дуже боляче, але всі жінки, які пройшли через ці муки, чомусь погоджуються народжувати і вдруге, і втретє. Ці муки нічого не означають. Ми терпимо їх, щоб на світ з'явилася ще одна наша кровинка. Це і зветься материнством. Усе буде добре

– витримаеш». У тьоті Люби вирости дві доньки, які народили їй трійко онуків...

У комірці стояла величезна скриня, розмальована синіми та червоними квітами. У ній зберігалися сувої домотканого полотна, лялі, вишиті маками та волошками, рушники, сорочки, залізничний френч діда Максима, бабусина святкова спідниця із вовни у червону велику клітинку, її синя корсетка та святковий фартух. А ще в тому куфрі були килимки, крайки, скатертини і хустки – для жалоби та гостин. Вінок, обшитий парчею та сусальним золотом, тонкі, як павутиння, мережки, два разки коралів та сувій шовкової тканини – усе, що залишилося від добра, яке бабуся з чоловіком привезли з Далекого Сходу, куди перед війною їздили на заробітки. Лише якась частина того добра була врятована – бабуся закопала його в саду під дальньою великою сливою та благополучно забула про це аж до кінця сорокових років. А потім раптом згадала. Усе інше було розкрадене під час війни, виміняне на хліб та картоплю. Коралі й шовкову тканину вона тримала для весіль своїх найменших дочок. Мама отримала у спадок жакет, а тьотя Оля – дві подушки. Що змогла...

Мені було дозволено користуватися усім цим добром, але обережно. І ми з братом влаштовували спектаклі у дворі, запрошуючи на прем'єри друзів, сусідів, бабусиних подружок. Дюймовочка і Попелюшка – це зрозуміло, але одного разу ми замахнулися навіть на Шекспіра – на «Ромео і Джульєтту»...

У дворі зранку стояли ночви з водою, яка нагрівалася за день на сонці. Увечері бабуся мила нас у них, намагаючись відтерти наші забруднені п'яти та коліна... «Помоліться перед сном, подякуйте Богу за все», – наказувала нам, укладаючи спати.

Якось, уже будучи студенткою, я приїхала до бабусі взимку. Тоді я вперше у житті закохалася, і мені неодмінно хотілося роз-

повісти їй про це. До цього я жодного разу не бачила Зябровку взимку. Я зійшла з потяга і задихнулася від щастя: навколо була біла-біла зима. Снігові бджоли літали над селом. А, може, це зацвітали сади в небесах, встеляючи землю яблуневими пелюстками? Повітря пахло випраною білизною, мерзлими яблуками, малосольними огірками – усім одразу. Ставок, одягнутий у лід, вулиці, по вуха засипані снігом... Усе село наче затопило ніжним блакитно-білим маревом. Марно було викликати літо «на біс», хоч я завжди за ним сумую. Та зябровська зима мене зачарувала...

Я розказала бабусі все про своє перше кохання і про хлопця, який так запав у серце.

– Ось ти вже й виросла, – ледь зітхнула бабуся. – Тільки б він не ображав тебе та беріг. Коли загинув твій дід Максим, я довго плакала. Люди з-під Щорса розказали нам про його смерть, про те, що в полі замерз. Я й на могилу туди їздила... Серце так і не наважилося зійтися з кимсь іншим, хоч була ще відносно молода... А ти ще така юна! Може, це ще не твоє. Згодом усе сама побачиш, моя красочко, сама зрозумієш. Інколи життя – так часто буває – занадто довге для однієї любові...

Пізніше я зрозуміла, що вона обережно готувала мене до розчарування, бо перше кохання рідко буває щасливим. Вона хотіла вберегти мене від болю.

...Бабуся померла навесні. Тихо. Без сліз. Без метушні і скарг. Одного разу дим із комина не піднявся у небо: не було кому розпалити піч. Вона не ходила по лікарях. Вона вже нікуди не ходила – ні у крамницю, ні до криниці, ні до сусідів.

Ми всі з'їхалися на останнє побачення. У хаті ще 3 дні і 3 ночі горіла свічка. А над ліжком у закутку, за перегородкою, де завжди спала бабуся, кудись все пливли лебеді на гобелені...

Бабусина душа полетіла до Бога. У край вічного літа, де немає війни і голоду, де вічно цвіте бузок і вічно пахне любисток. Де не втрачають ні дітей, ні чоловіків.

Куди б я хотіла повернутися? Що побачити?.. Я б повернулася у світ дитинства, чесніший і чистіший за світ дорослих. Хотіла б ще хоч раз побачити, як бабуся розпалює піч, підкидає в неї дрова, які весело потріскують...Згодом ворухить вуглинки і вправно розправляється з чавунцями...

Тепер відвідувати бабусю ми ходимо на сільське кладовище, а в її хаті живуть чужі люди. На кладовищі – височенні, ніби корабельні, сосни. Гудуть, кричать потяги, пролітаючи зовсім поруч. Цвітуть пахучі білі та голубі свічечки бузку, який ми пересадили сюди з бабусиною подвір'я – щоб квітнули тут, біля неї.

Якщо у мене є янголи-охоронці, то, певно, серед них і моя люба бабуся Марфа.

Як швидко постаріли наші батьки! Ми й не помітили, коли це сталося. Як змінилися їхні обличчя, хода, манера одягатися. Їхні розмови. Вони стали трішки іншими, ніж були, і тепер все не так, як колись...

А коли їх не стає, відчуваєш непоправний біль і почуття провини. За те, що, може, колись образив, зробив щось не те і не так, не віддячив, не пригорнув, не потурбувався вчасно... Світе, ти плачеш? І я плачу...

МІЙ ТАТО

Найрозумніша і найшляхетніша людина, яку колись я знала у житті, – мій тато. Він був видатною і високоосвіченою людиною – це було відомо всім. І справа навіть не в тому, що він багато читав, знав про все на світі, окрім рідної, білоруської, вільно володів німецькою та польською. Він був чесною людиною. Нікого не образив, не осудив. Завжди спокійний, розважливий,

делікатний. Із загостреним почуттям відповідальності. Навіть у молоді роки в ньому була мудрість, яка притаманна лише філософам, старцям, ченцям.

У мене збереглися щоденники його молодих років, написані охайним почерком, де кожна літера кругленька. Там татові післявоєнні думки і почуття. Про перебування у Німеччині, про війну, про своїх батьків, про маму, з якою він тільки що познайомився.

Через свій вік йому довелося провести лише рік на фронті. Служив перекладачем у розвідці. Після війни була ще армія, а вже потім – навчання у педінституті.

У повоєнні роки у всіх вузівських гардеробних майже не було штатських пальто – одні шинелі. Він довго носив свою і лише через три роки перешив її на пальто.

У середині 50-х років він познайомився з мамою. У мене є їхнє перше спільне фото. На ньому мама молода і щаслива, у новій крепдешиновій голубій сукні та жакеті. Коси, викладені навколо голови. Худесенька... Батько у новому, першому у своєму житті шикарному костюмі: двобортний піджак, широченні штани-кльош, відповідно до тодішньої моди. Кучері чорні, як смола.

Вони сфотографувалися на фоні лип, що починали квітнути. Це був міський парк. Небо наче випране, високе і світле. Навколо – літо! Липою пахне по всьому білому світу. Вони танцюють під «Ріо-Ріта», вони щасливі, бо повернулися живими з усіх своїх поневірянь. Почали вчитися, ось-ось одружаться... Народяться дітки...

Вони одружилися і поїхали працювати у маленьку сільську школу, яку очолив батько. У сільських школах першого повоєнного десятиліття було холодно й голодно. Приміщення, в яких давно не займалися, поцвіли, були занедбані. Тато мобілізував усіх – білилися стіни, рубалися дрова на зиму... Поїхав у район вимагати від начальства скло, бо всі вікна були вибиті. Не було

крейди, зошитів – писали між рядків газет... Він власноруч склеїв великий глобус і розмалював його...

Посадив там сад, організував сніданки для дітей, збудував лазню і нове приміщення школи. На подвір'ї під його керівництвом посадили ялинки, навесні розбили квітник з білою, рожевою і червоною космеєю. Я полюбила ці скромні, такі милі квіти на все життя, і в кожному квітнику, який зустрічається на моїй дорозі, я в першу чергу шукаю їх, і печалюсь, якщо не знайду...

І так було з усіма іншими школами, куди його призначали директором. Навколо нього все кипіло, вирувало, коїлося щось неймовірне. І це зрозуміло: тільки незвичайні люди є творцями незвичайних подій.

Учителі поважали його, учні обожнювали. І не за те, що він носив капелюха і був ввічливим. Він був строгим і принциповим, але всі любили його. У мене збереглися світлини, де люди підкидають його, вітають з якимось успіхом! З яким? На жаль, мама не пам'ятає, а у фото не спитаєш...

Він виховував нас із братом у строгості. Ми гарно вчилися, носили воду з віддаленого колодязя, коли мама затівала велике прання, копали з іншими дітьми шкільну картоплю. Він не дозволяв нам нарвати яблук у шкільним саду: це не наш сад, а шкільний. Якось він отримав нове призначення, ми переїхали у нову школу, де батько теж здійснив справжню революцію. Свою чергову революцію.

Водій, який допомагав нам вантажити речі у кузов машини, пошепки спитав у техробітниці «Директор що, дурень чи пияк? Немає чого й перевозити. Одні книги».

Ні, він не був ні дурнем, ні пияком. Він просто був дуже чесним. Справжнім. За це його й поважали.

Тато був надзвичайно красивим, сильним, харизматичним. Жінки закохувалися у нього, і це завжди бентежило маму.

Картинка з дитинства: зима, ми їдемо на санях до батькового товариша на багатий литовський хутір. Кордонів тоді не існувало – білоруська земля плавно перетікала у литовську. Тато власноруч кутає мене у пухову хустку, вкриває ковдрою. На маму одягає кожуха... Це було ранчо, а його власник – заможний фермер. Мав п'ять корів, багато птиці, свій млин, сироварню, великий яблуневий сад...

Пам'ятаю, як ми пекли на вуглинках у грубці бульбу і смажили сало. Як ходили з ним по гриби. Він обожнював ліс, річку. Розповідав мені, малій, як бобрі будують свої хатки, учив плавати і їздити на велосипеді.

Ніби передчуваючи, що йому залишилося вже не багато (це було незадовго до його смерті), батько найняв машину, і ми всі поїхали у ті села, де він колись працював. Усі його пам'ятали й раділи зустрічі. І називали, зверталися до нього, як і раніше – пане директоре... До литовського хутора тоді ми не дісталися навіть лісовими дорогами: усюди натикалися на білоруських прикордонників.

Тато все життя збирав до купи весь свій рід: усім телефонував, писав листи, запрошував у гості, їздив сам у різні кінці колишнього СРСР. Усіма цікавився і завжди допомагав своїм численним сестрам, племінникам. «Без своїх можна загубитися у цьому світі», – говорив він.

У ті неоднозначні часи він таємно слухав радіостанції «Свобода» і «Бі-бі-сі» по транзистору. Знав ціну комуністичної влади, не любив Сталіна. Мій дід Григорій, його батько, був репресований на початку 30-х років і десь загинув. Немає навіть могили.

Тато цікавився стародавнім життям країни, знав безліч легенд і повір'їв. Розповідав мені про Полацьке і Туравське князівства, Франциска Скарину, першого білоруського друкаря і вченого. Про князів Радивілів, Адама Міцкевича, Біловезьку пушу і лицарів, які до часу ховаються у хащах, але ж готові встати на захист землі білоруської...

Він любив ходити на ринок. Завжди говорив, що кожне місце можна відразу зрозуміти і відчувати саме на ринку. Він любив спілкуватися з сільськими людьми, які привозили для продажу різний крам. Сам вибирав м'ясо...

Мені пощастило мати такого тата. Він умів усе розкласти по полицках, виділити головне, дати ненав'язливу пораду. Він усьому мене навчив. Бачити чарівність і красу цього світу. Працювати. Бути вільною і ніколи не підлаштовуватися під натовп, не йти второваними шляхами, а шукати свою дорогу. Не боятися помилок, бо саме вони, як не дивно, ведуть до успіху, вірити у власну значущість. Він розвинув у мені почуття власної гідності, завжди вірив у мене, говорив: «Ти справишся, знайдеш правильне рішення». Він дав мені коріння і крила. Коріння, щоб я знала, де мій дім і хто мої пращури. Крила, щоб сміливо літала по світу. Я навчилася не боятися життя і літати.

Що ж, дівчинка виросла, перетворилася на дорослу жінку. І стала такою ж упертою і вільнолюбною, як і її батько.

Татові чорні, як смола, кучері з часом побіліли. Він старів непомітно, до останнього жив повноцінним життям. Уже пенсіонером разом зі своїм товаришем збудував рублену хатку з тоненьких колод на дачній ділянці й курник, бо йому було затісно в нашій трикімнатній квартирі в середмісті. Щодня їздив туди годувати курей, кожній з яких дав якийсь кумедне ім'я. У саду пересаджу-

вав дерева, робив щепи, виводив нові сорти яблук і груш, а в цій своїй хатці любив відпочити...

До вісімдесяти років він їздив на дачу на велосипеді. Щодня робив щось корисне й отримував від цього задоволення – плів лапті та капелюхи, ремонтував парасольки й годинники усім сусідам і знайомим.

У нашому передпокої висів великий старовинний годинник з боєм. Він сам заводив його раз на тиждень. Коли я телефонувала своїм з України, то частенька чула його бій, його знайому музику. Коли татка не стало, годинник замовк.

Він міг відремонтувати практично все. Його ексклюзивні інструменти – справжній скарб. Вони перейшли до мого сина. Він тягнув важезний чемодан діда в Україну через усю Білорусь.

В останній рік свого життя тато почав раптово сліпнути і втрачати слух. Ми везли йому звідусіль різноманітні лупи для читання. А ще – ліки, підтяжки, теплі штани. Він дуже страждав від того, що не може самостійно читати і чути телевізор... Якось сказав: «Я скоро помру. Мене нічого не радує. Усе втратило смак. Я не боюся смерті, я просто не хочу бути присутнім при цьому...».

Він завжди здавався трохи суворим, і я чомусь за життя так і не сказала йому, як я його любила! Приїжджаючи чи від'їжджаючи з дому, я завжди обіймала і цілувала його. А він робив вигляд, що ці ніжності не обов'язкові, що вони його дратують. Але я бачила в ту мить його вологі очі...

Він любив нас усіх. Просто не мав звички зізнаватися в цьому. Я приїздила влітку додому з України і знала, що на мене чекають якісь особливі подарунки. Він любив дарувати незвичайні речі: «Пана Тадеуша» Міцкевича польською мовою (дарма, що я не досить вільно нею володію), сплетений ним чобіток для ключів, шовкову парасолю з мереживними воланами польської поміщиці – справжню антикварну вінтажну річ з приватної колекції його

друга. Мені, дружині брата Світлані, коли ми з'їжджалися в батьківський дім, а також заразом і мамі він завжди давав так звані «кишенькові» гроші: «Це вам, дівчата, на ваші примхи. Підіть і щось обов'язково купіть на пам'ять про це відпускне літо, щось білоруське...». І на ці «кишенькові» гроші ми купляли досить дорогі й гарні речі: лляні простирадла, брендіві пледи, трикотажні сукні, кераміку, витончену білизну «Миловиці»...

Він помер напередодні 9 Травня. Десять років тому. Він так любив це свято! Завжди у цей день одягав свої медалі і йшов на площу до своїх побратимів. Дуже радів, коли школярі приходили вітати його з Днем Перемоги додому... Тепер, коли я чую «Ріо-Ріта», завжди плачу. Згадую той парк зі світлини і відчуваю тонкі, ніжні пахощі квітучої липи.

Зараз він десь там. Сидить на небесному Ганку і читає газети. Або розповідає щось цікаве своїм товаришам. Мені його страшенно не вистачає. Але відчуваю, що він десь поруч і все про мене знає. Радіє моїм успіхам і хвилюється, коли я хворію...

Спасибі тобі, тату, за все! Я люблю тебе!

МОЯ МАМА

Якщо батько – це сила і розум, то мама – безкінечна доброта. Жертовність, терплячість. Саме мама навчила мене терплячості й жертовності.

Увесь свій вік вона так тяжко працювала – школа, дім, діти, город. Навіть на пенсії не припиняла вчителювати і кожного разу ретельно готувалася до уроків!..

Коли я народилася, ми жили в селі при школі. Поряд зі школою – пагорб. Тополі величезними свічками стояли на тому пагорбі. Серед дерев – великий мармуровий надгробок на могилі польської поміщиці знаного роду...

У дитинстві в мене було найкраще вбрання: суконьки у червоний горох, голубий плащик, лаковані черевички. Мама шила нам із братом пальта з пелеринками.

По всьому будинку у нас стояли горщики з квітами, кошики з яблуками... Багато книг у шафах. Книг, а не чеського скла. Я тягала їх з полиць і читала. У сім років прочитала «Героя нашого часу» і сприйняла роман, як захоплюючий детектив.

Нашу присадибну ділянку за містом з хатинкою, побудованою батьком, ми велично називали «дачею»... Я дрімаю, а за вікнами – костьольні дзвони. Мама вже возиться на кухні, пече млинці з картоплі – великі, на всю сковорідку. До них додавалася «мочанка» з м'яса, яєць та борошна... Батько також уже прокинувся, чую, як він запитує у мами: «Наша бандерівка їде сьогодні на дачу?» Я вже більше двадцяти років живу в Україні, приїжджаю до батьків тільки влітку, і мені дуже подобається, що він мене так називає. Снідаємо і йдемо до помідорів у теплиці, до малини, огірків і картоплі... До настурцій, які я так люблю... Усі разом працюємо там до обіду, а потім повертаємося у міську квартиру... Ніколи потім у житті я не отримувала такої насолоди від праці на землі, як з батьками.

Інколи мама розповідає мені про Німеччину. Величезний поїзд, ущент заповнений наляканими дітьми, привіз маму в Магдебург. На шляху до кінцевого пункту спинялися на пересильних пунктах, в установах фільтрації. Печі за парканом щоденно викидали у небо клуби чорного диму недавно ще живої плоті – установи фільтрації розташовувалися прямо в концтаборах. Дітей роздягали до останньої нитки, оглядали і виносили вирок – або у піч, або ще може послужити інтересам нордичної нації.

Лікували нашвидкуруч від нехронічних хвороб, позбавляли вошей і везли далі...

У 45-му місто Магдебург бомбили англійці, американці, радянські льотчики... Мама ховалася у стозі сіна в полі за містом. Було страшно чути свист бомб, вибухи, ревіння літаків. Ще кілька років поспіль вона лякалася звуку літака і гудка потяга... Ще якийсь час діти жили і працювали у робочому таборі. Худі, голодні й знесилені, кульгаві й хворі, у смугастому одязі, вони ішли до місця праці. Їх супроводжували есесівці з собаками. Це були останні місяці війни...

Нарешті мама повернулася у рідну Зябровку, додому. Страшні злидні. Холодно. Голодно. Не було навіть ганчірки, щоб вимити підлогу в хаті. Закінчила школу, вступила до педучилища. На зиму купила собі дешеві бурки і наклеїла на них гуму з автомобільної покришки. Керогаз, хліб по карточках. Чергу за хлібом та борошном займали у Гомелі о четвертій ранку...

З маленькою валізою поїхала працювати у свою першу школу, у прикордонний район. Школа розміщувалася у старому великому панському маєтку. Половину заробленого відправляла в Зябровку – мамі, сестрам. Потім вступила до інституту. Зустрілася з татом (красива, з товстою косою). Грала на гітарі та співала. «Ми з татом подружилися». А потім одружилися.

Скільки було в її житті страждань і бід! Так швидко пролетіли її роки! Нещодавно казала мені: «Тільки вчора я була такою молодою, а ви – такими маленькими... А тепер ось поглянь на мене...».

Після татової смерті якимось раптово здала, почалися лікарні, мікроінсульти, операції. Продала велику квартиру в Західній Білорусі й переїхала до міста свого дитинства і юності – у Гомель. Поближче до сина, до сестри. До мене. І страшенно пожалкувала: Гомель уже не той. І люди не ті. Ніяк не може звикнути й досі сумує за минулим, за дачею, за нашим маленьким містом, що за-

лишилося на кардоні з Литвою. «Там ідеш вулицею і постійно зустрічаєш знайомих, колишніх учнів. Вони завжди вітаються, підходять... «Як здоров'я, Тамаро Максимівно? Як Василь Григорович?» – питають... Немає вже Василя Григоровича...».

У старості, як говорить мені мама, дні якимось тьмяніють – їх уже не відрізнити один від одного.

Посивів світ. Посивіла моя мама. Життя таке суєтне та швидкоплинне, таке несправедливе! Люди, яких ми любимо, даровані нам Господом Богом лише на якийсь час. У будь-яку мить Він може забрати їх від нас. Тому не варто відкладати любов на потім, бо ми просто можемо не встигнути.

Змінюються часи, змінюється планета. При цьому є вічні речі, які не зникають. Соняхи цвітуть, як і 100, 200 років тому. Моя генетична пам'ять сільської білоруської дівчинки – зі мною, а над дахом мого дому – Чумацький Шлях. Українські ластівки, що звили гнізда під балконом, щебечуть для мене інколи білоруською мовою. Годинник на моїй кухні відбиває кожну мить прожитого життя...

НОТАТКИ філософські

Найбільша наша помилка в тому, що ми вважаємо, нібито в нас багато часу попереду. Для жінки молодість закінчується тоді, коли її косметичка перетворюється на аптечку.

Життя – задача, яку ще ніхто не розв'язав без помилок.
З роками поруч з тобою залишається все менше друзів, зате всі

вони справжні. І все проходить, окрім життя. Життя – пролітає.

А душа болить однаково і в шістдесят, і у вісімдесят п'ять. Незрозуміла штука – душа. Ніхто не знає, де вона знаходиться, але всі знають, як вона болить... Це тільки здається, що за все платять грішми. За найважливіше платять шматочками душі.

Не варто залишатися в зачиненій кімнаті наодинці зі своїми страхами і бідами. Вийди просто неба, поговори з Ним. Потім з людьми. Хто ти? Риба чи птах? Чи – людина? Долі наші записані десь на небі. Людина помирає – і все? Крапка? Ні, там, де людина ставить крапку, Бог ставить кому.

«Не час минає, а минаємо ми», – говорить наша Ліна Васи́лівна. І перед тим, як сісти у човен до Харона, який уже стоїть біля берега, дуже важливо, щоб почули твій голос, сповнений любові й ніжності.

Нурієв, дізнавшись про свій діагноз, помирав на самоті на острові, спостерігаючи за прибоєм.

Для Фредді Меркурі музика була важливішою за життя. Він не заховався і не став себе жаліти. Він співав. Зі своєю рок-гурпою «Квін» до останнього давав концерти. Сидячи за білим роялем у білому шовковому одязі він співав: «Я не хочу помирати, мамо, я не хочу твоїх сліз...». У його «Богемній рапсодії» є все: гітарне соло, хорівий спів, урочиста музика косяольного оргАна, а капела. Він поєднав, здавалося б, непоєдане – оперу з хеві-метал, баладу з речитативом. Це була його розмова з Небом і прощання із землею.

А спочатку його «Богемну рапсодію» навіть не брали на радіостанції: мотивували тим, що композиція задовга і, взагалі, – не формат. Тепер це класика...

Люди ХХІ століття дивакуваті. Ми літаємо в космос, спілкуємося по мобільках, а таємниці єгипетських пірамід хвилюють нас з кожним роком усе більше.

Старість – таємниця, яку неможливо розгадати до кінця своїх днів. Куди до неї цим пірамідам!

Дивовижна річ – життя. Поки тобі двадцять, тридцять, сорок п'ять, ти обганяєш час, летиш попереду нього, і все так легко і просто. А ось коли перейшов сімдесятирічну межу, тоді вже за часом ледь устигаєш.

Учора я познайомилася з дуже цікавою жінкою і по пам'яті занотувала її історію.

ПРО НІЩУ, ОПЕНЬКИ І ГОРОДНЄ ОПУДАЛО

Зі своїм чоловіком я розлучилася вже у зрілому віці. Це була моя ініціатива. Сусідка Ніна спитала чи я, бува, не здуріла.

Може, й так. Я погоджуюся, що це було безглуздо. Але у своєму житті я робила ще й безглуздіші речі. Наприклад, коли вийшла заміж за нього. Те, що неможливо виправити, не варто й оплакувати. Доля світу не залежить від того, що в нас на обід пересолений борщ.

Чоловік, ображаючи свою дружину, у першу чергу Божу Матір ображає, а це великий гріх. Сину своєму про це завжди кажу, не хочу, щоб повторював у цьому свого батька.

Бути щасливою одній набагато краще, ніж бути нещасними вдвох.

Чоловік, щоб позлити мене, одружився вдруге. Мав право. Через два роки нова дружина покинула його. Життя частенько хиמרніше за вигадку, а світ запакований у два слова – «так» і «ні».

Тепер ми з ним товаришуємо. У нас же – син та онучки. Буваємо у гостях одне в одного, водимо онучок у парк, їздимо всі разом у ліс... Усе безцінне і вартісне здобувається кров'ю або любов'ю. Після конфліктів (без крові, звісно), взаємних звинувачень ми нарешті почали розуміти любов, учитися їй. У даному випадку – любові до онучок. Тепер ми вже сказали одне одному «так».

Десь прочитала: з 22 до 44 років – це молодість; з 45 до 60 – зрілість; з 60 до 75 – людина похилого віку; з 75 до 90 – старість; після 90 – ти вже довгожитель.

Коли працювала, було цікаво. Відрядження, нові знайомства, спілкування. Чекаєш відпустку, будуєш плани. Сіла на пенсії, спочатку думала – здурію. Цілий день ходила у нічній сорочці, тинялася кімнатами, почувалася безпорадною. Наче земля з-під ніг попливла. Не знала, середа сьогодні чи п'ятниця. Ні, думаю, пора схаменутися, а то так недовго перетворитися на божевільну. Будуть тоді діти бігати за мною й кричати: «Дивіться, дивіться, пришелепкувата Зойка йде!»

Я почала аналізувати ситуацію, в яку потрапила. Після 65-ти переважна більшість із нас уже не працює. Ми не ростимо дітей, не будуємо кар'єру, не закохуємося до безпам'ятства. Молодість залишилася на світлинах в альбомі з оксамитовою обкладинкою. Коло дій і бажань обмежене. І це треба прийняти, визнати. Треба шукати новий сенс. На Кариби я не поїду, не навчуся грати на віолончелі (а може, варто спробувати, бо все життя про це мріяла?..), не опаную англійську мову, не буду водити авто, бо його у мене немає і не буде. Не стрибну з парашутом, не навчуся грати у більярд. На такі фантастичні амбіційні плани немає сил. Але залишилося досить багато речей, які можуть принести задоволення. Треба шукати нові радощі, будувати нові плани. Щось ро-

бити, а не швендяти у нічній сорочці по квартирі. Почала шукати собі пристойне пенсійне заняття. Чим же мені зайнятися, адже часу – досхочу і більше.

Прочитала в газеті, що в Австралії живе блогерка, якій 107 років. Суперпопулярна. Я не дуже уявляю, що таке блог і про що там люди пишуть. Не думаю, що людство помре, якщо не дізнається, що я думаю з того чи іншого приводу.

Тому блогерство я відразу відкинула. До того ж у мене немає комп'ютера. З фітнесом теж не вийде, бо я живу на околиці міста, а всі ці фітнеси – у центрі міста.

По телевізору якось розповідали про британку, яка в 93 роки написала роман-трилер, який став бестселером. Вона отримала гонорар, купила великий заміський будинок і запросила жити трьох своїх друзів з будинку престарілих. Непогана пригода! З романом, певно, у мене теж не складеться. Це точно!

Моя приятелька Раїса Львівна у 67 років вийшла заміж і виїхала до свого чоловіка Семена Йосиповича в Ізраїль. Уявляєте? На це я також не здатна. У мене вже є чоловік, хоч і колишній.

Нещодавно вона телефонувала мені зі свого Ізраїлю. Живуть голуб'ята гарно. У них невеличкий будиночок. Їжа дорога, особливо фрукти, хоч там їх урожай збирають тричі на рік. «Мій Сьома тут жив і працював, тому він має право на державну допомогу по старості, тобто непогану пенсію. Я як репатріантка теж отримую допомогу. Але невелику. Наші знайомі – Бела та Абрам Ліпкіни – переїхали жити до хостелу. Не до хоспісу, а до хостелу! У хоспісі помирають, Зою, це вже остання зупинка. А хостел – це інше. Життя там, ти ж розумієш, коштує великих грошей. Басейн, концерти. Цілодобово чергують медсестри. У них у хостелі невелика двокімнатна квартира – вони ж пара... Живемо ми у Хайфі – це таке гарне місто на півночі країни. Через море влітку душно, але я вже звикла. Їздили на Мертве море. Були в Галілеї, Назареті... Куштували вино у тому місці, де Ісус робив його з води. Уявляєш?.. Як би моя мама за мене пораділа!»

Я добре знала батьків Раїси Львівни – ми були сусідами. Її маму, Майю Борисівну, і батька. Під час війни десятирічну Майю та її старшого брата Аліка двірничка тьотя Тамара, українська жінка, врятувала від Бабиного Яру. Німці зайняли Київ у вересні сорок першого, зайшли з музикою, веселі... Невдовзі оголосили, щоб усі євреї прибули з цінними речами і документами на вулицю Мельникова. Тьотя Тамара сховала їх з матір'ю у двірницькій – матір у шафі, а дітей під ліжком. «Нікуди ви не підете, бо ні в яку Палестину вас не повезуть – вас розстріляють». Німці та поліція ходили по дворах, і під час однієї з облав матір застрелили. Майя з Аліком ще три місяці переховувалися в ямі сараю, у якому тьотя Тамара тримала дрова та різний інвентар. Потім вона відвела їх у Фроловський монастир, ігуменя якого дала притулок в обителі не одній єврейській родині. Алік помер після війни... Майя Борисівна їздила в Київ до тьоті Тамари. Вони довго переписувалися, дзвонили одна одній. Ця фантастична історія – зовсім не вигадка, не якась там міфічна оповідка. Життя дивовижне, воно реальніше, страшніше й прекрасніше за книги чи кіно... Мені бабуся розповідала, що один священник віддав німцю свій хрест золотий – виміняв на нього п'ятирічного єврейського хлопчика, якого вели у гетто...

Я радію за Раїсу: хоч у старості поживе, як нормальні люди!

Багато будинків престарілих є у Німеччині, а в Іспанії їх практично немає – старі доживають у родинах.

У Японії чоловіки в середньому живуть 79 років, жінки – 86. У Франції – 78 років чоловіки і 84 – жінки... За кордоном усе якось по-іншому.

Людство почало жити довше, а старість все одно приходить за своїм планом.

Людмила Григорівна з сусіднього під'їзду у свої 80 років не побоялася поїхати (яка відвага!) до онуки. І не куди-небудь – у Ніццу. Онука вийшла заміж за француза – світ глобальний.

Ви думаєте, вона їм там борщі українські варила? Анітрохи.

Бігала по музеях, палацах, гуляла набережною. Смакувала цибулевий пиріг з анчоусами в ресторані. Бачила якісь стародавні руїни, водоспад. Була в музеї сучасного мистецтва («там усе таке жахливе і незрозуміле, не знаю навіть, чого онука мене туди потягла...»). Милувалася віялами, вечірньою Ніццою, купалася в морі. Залишилася в захваті від ринку квітів – там і сири, і спеції, а не тільки квіти...

До п'ятдесяти років я взагалі не замислювалася над тим, що постарію. А коли з'явилися перші зморшки, поставилася до них, як до зради. Оболонка зношується, а душа все ще молода. Під дощем уже, на жаль, не погуляєш, як у юності, бо запалення легень тобі гарантовано...

Я б не сказала, що питання зовнішності мене дуже хвилює. Але ж хвилює, як і кожну жінку. Я не боюся себе нинішньої, не хочу молодитися: носити міні чи фарбуватися в синій колір. Не хочу виглядати посміховиськом. І не хочу зізнаватися в тому, що я вже інша.

Хочу виглядати у своєму віці не молодою, а просто живою. Що взагалі відповідає за зовнішність людини? Генетика? Спосіб життя? Оточення?

Настає час, і всі ми платимо за вибрики і надмірності юності. Розумні люди запевняють: потрібна зарядка, дієта. Але на це чомусь немає ні часу, ні бажання. Думаю, як би ретельно ми не доглядали своє тіло, воно все одно старіє.

Багаті вкладають мільйони, щоб припинити цей жахливий процес, і не завжди виходить. Обдурити життя і природу ще нікому не вдалося. Перед віком усі рівні.

При чому, усі старіють по-різному. Одні просто розвалюються на частини, інші ще бадьоряться. Я це побачила на зустрічі з колишніми однокласниками. В одних очі горять – у інших суглоби скриплять. Мабуть, усі бояться старості. Потрібна велика мудрість розуму і шляхетність душі, щоб її не боятися. Не кожен це може. Від людини залежить, як вона буде старіти. Це ж

ціла наука. І я почала її опановувати. Насамперед вирішила не горювати, а розпочати нове життя. Здається, мені це вдалося – без фітнесу, дієти і басейну.

Моя мама була гарною кравчиною, званою модисткою в окрузі. І мене цьому навчила. Я почала шити. Сукні дівчаткам на випускний, костюми для хореографічних колективів, дитячі курточки...

Почала в'язати. Спасибі Господу, на зір ще не скаржуся. Нав'язала онучкам светрів, рукавиць. До резинки рукавиці пошишивала, щоб не губилися.

Менша онука влаштувала цілий скандал – не буду з резинками носити, це старомодно! А ми в дитинстві носили.

Восени майже щодня їжджу по опеньки, пізні маслюки. Опеньки чистенькі такі, гладенькі, капелюшки коричневі чи оливкового кольору. А піддубні оксамитові на дотик, лагідні, наче ведмежата... Осінній ліс – він такий яскравий, тихий. Ходити ним і збирати гриби – це справжня втіха. Виходиш з лісу з новою душею.

Буваю у свого чоловіка (він уже років 30 мешкає окремо) – йому підтримка потрібна. Шкода його, хоч у юності було усякого. Але життя завжди біжить в одному лише напрямку – повернутися у минуле і змінити його неможливо. Та й що б воно було! Люди вешталися б уздовж лінії життя туди-сюди. Усе ще більше заплуталося б.

Чоловік мій зовсім здав за останні місяці. І фізично, і морально, хоч усього лише на 5 років старший за мене, йому 73. Усе скаржиться, що нікому не потрібний. Ображається на все і на всіх, чіпляється до кожного слова, сердиться на життя. Бачить навколо себе лише погане. Син з невісткою такий хрест несуть важкий – цей хрест моїм мав би бути, а впав на них. Бо живуть вони разом з ним, у його ж будинку.

Зачинився у своїй фортеці самотності, і вежа її така висока!.. У кожного своя пустеля, свої міражі.

Нічого не хоче. Навіть городнє опудало, пробач, Господи, хоче стати птахом. А він хрест на собі поставив. У сусіда хвороба Паркінсона. Мій дуже боїться захворіти на неї. На вулицю його не витягнеш. Лежить і сумує. Лежить і сердиться. У них у дворі – краса неймовірна! Улітку троянди так гарно квітнуть – невістка насадила, узимку грона калини висять прямо біля ганку, важкі від снігу... Дім стоїть у передмісті, посеред прекрасного лісу. Пішли, кажу, погуляємо. Між сосен походимо, подихаємо повітрям. Не йде, хоч виганяй з дому. Ото старий дурень!

У юності ми любили вдвох у лісі бувати. Він брав мене з собою на полювання, ми ночували в копиці сіна... Учив керувати машиною, привозив оберемки польових квітів... Було, було. Але хорошого було значно менше, ніж поганого...

Ніхто з нас себе в такому віці не впізнає. У старості знімаються маски. Вона як лупа, як збільшувальне скло. Усі риси характеру загострюються і погіршуються, тривожність перетворюється на підозрілість, гарячковість стає агресивністю, ощадливість – скупістю...

Лише під час спілкування з онучками його попускає. А так – постійні претензії. До людей, до всього світу. До мене... Що я тобі?..

Як людина жила, така її старість. У нас в усіх важка торба гріхів за плечима. Життя прожили, дітей, онуків маємо, а собі ради не дали... А що тепер, що далі? Тільки тіні, тиша, туга, якісь спомини... Інколи світ такий похмурий, ніякі свічки не допоможуть!

І що йому сказати в разі чого? Скажу: «Ти мене пробач. І я тебе пробачаю». Відчуваю свою вину за те, що він такий слабкий і самотній, хоч ми вже тридцять років не живемо разом. Мені його шкода. Старість учить нас умінно пробачати. А як інакше?..

Утікала від нього, утікала і куди прибігла? Знову до нього ж... А що буде, як зляже? Що робити буду? Напевно, доглядати.

Зоя Петрівна

Нічні НОТАТКИ

Хтось сприймає пенсію як біду, а свій вік, як покарання. Особливо, якщо здоров'я не дозволяє повноцінно радіти життю. Безкінечна самотність, відчуття абсолютної непотрібності, депресія. Найбільша кара – довга безсонна ніч, найнеприємніша процедура – вимірювання тиску. Найближчий друг – телевізор...

Але життя на пенсії буває різним... На коні лише той, хто зумів відшукати нові смисли у цьому віці, як Зоя Петрівна?..

Чи бачили ви, як катаються діти в парку на каруселях? Вони проїжджають повз маму, яка з тривогою слідкує за ними (не дай, Боже, щоб не впали, не травмувалися!), і щось щасливо вигукують, кричать і махають руками. І мама теж махає їм руками у відповідь. Наступне коло – і знову кричать і махають. Потім усе повторюється знову.

За цим – непереборне бажання бачити маму у хвилини радості, ділитися з нею щастям. Сакральний зв'язок матері й дитини.

Коли ми були молоді, мріяли про те, щоб змінити увесь світ. Подорослішавши, зрозуміли, що світ неможливо змінити. Вирішили: будемо змінювати країну. Але й це бажання зазнало фіаско. Усе життя хотіли змінити близьких людей і зрозуміли – це теж неможливо. Тільки в зрілі роки нам стало ясно: якби ми спочатку змінювали себе, то все інше теж змінилося б.

Якось мати Тереза сказала: «Якщо ви хочете змінити світ, ідіть додому і любіть свою сім'ю».

Відомий психотерапевт запевняє: щоб вижити у цьому непростому світі, потрібно, щоб тебе обіймали хоча б три рази на день...

Зустріла сьогодні своїх давніх знайомих – Надію і Валентину. Валентина щойно втратила матір. Такі сумні, печальні історії. А третю мені розповів син зі слів свого товариша Олексія.

ПРО ПУХОВУ КОФТИНУ ТА ЩАСТЯ ЛИСТОНОШИ

У мене зараз такі складні дні! Мама стала зовсім іншою, з нею вже не так, як було колись. З нею тепер важко. По-перше, вона стала дуже образлива, навіть агресивна. Їй увесь час здається, що я недостатньо піклуюся про неї. Сердиться, кричить. Одного разу жбурнула в мене тарілку з супом... Постійно вимагає уваги до себе, з кожного приводу нервує, дорікає, що робота, чоловік і діти для мене важливіші... П'є дуже багато ліків, усіляких настоянок. Про які ліки не почує, вимагає, щоб негайно їй купила. Якщо в настрої, може цілий день розгадувати свої кросворди, читати газети, а якщо ні – стережіться всі. Завжди роздратована й невдоволена всім на світі. Чому вона не має спокою? Мабуть, це страх смерті, ось вона й дошкуляє нам своїми забаганками та витівками.

Старість не радість. Думаю, що мама й сама прекрасно усвідомлює зміни в собі і не радіє їм.

Вона ж мене без батька виховала. Одна. Жили ми в селі. У старій бабусиній хаті. П'ятдесят років мама пропрацювала листоношею. Жартувала: «Я – друга людина в селі після сільського голови». Я її тільки зранку бачила та пізнього вечора. Вона 220 дворів обслуговувала, поки їх усі об'їде на велосипеді, уже й день скінчиться. Поштові скриньки на хвртках – рідкість, а їй обов'язково ж до кожного зайти потрібно. За день проходила до двадцяти кілометрів, казала: «Мене ноги годують». На каніку-

лах я допомагала їй розвозити пошту. Узимку стежки до дворів позамітає, кучугури височаться до неба, а ми крізь них пробиваємось. Сумка її завжди вщерть була наповнена, раніше ж люди виписували в одну родину по п'ять-сім газет і журнали читали. Нині листів не пишуть, одна-дві газети на двір. Тепер у селі всі мобільні, з самсунгами та нокіями. Любила вона свою роботу, і люди її любили. Зізнавалася мені: «Моє щастя в тому, що я радість людям приношу. Вони ж мене вже зранку виглядають. Хто до них прийде, новини розповість, вислухає, розрадить, окрім мене? Ще й гірчичники поставлю... Молоді на роботі, а старі на самоті сидять, забуті всіма...».

Вона ще й товар возила: папір туалетний, мило, порошок «Лотос». Обвішає велосипед сумками, ледь тягне. А собаки чомусь кидалися на нього, не люблять вони велосипедів. В Івана Кукурудзи був шалений пес, як зараз пам'ятаю, ми з мамою його дуже боялися... Жодного разу ні на лікарняному не була, ні у відпустці, бо підміну знайти було важко.

Зранку встане, обов'язково картоплі для мене насмажить, супу наварить свіженького. Вона ще яечко розколотить в чашці, увіллє у той супчик киплячий, зелені додасть. Смакота неймовірна!.. Говорила мені: «Гарно в школі вчися, вступай до інституту, не потрібно тобі село. Весь вік, як я, по багнюці та кучугурах лазити будеш...».

Як дізналася, що поштові відділення по селах закривають, засмутилася страшенно... А хто ж їм пенсію принесе, платіжки оплатить?..

Я вивчилась, заміж вийшла. Як мама на пенсію пішла, хворіти стала, забрала її до себе в місто. Тепер ми знову разом. Живемо в одній хаті й не можемо зрозуміти одна одну. Наче обірвався якийсь зв'язок між нами...

У моєї подруги з матір'ю взагалі біда: остання стала зовсім неадекватною. Як у такому віці відрізнити слабоумство, хворобу від прогресуючого егоїзму?

А якою буду я у свої вісімдесят? Сварливою? Усім невдоволеною? Вередливою? Байдужою до власних дітей та онуків?.. Боронь Боже!

Які існують маркери на нормальну старість, хоч старість сама по собі уже річ ненормальна. Це ставлення до рідних? До прожитого життя?..

Мамі потрібна увага. Якщо йде агресія, я намагаюся бути спокійною і лагідною, хоч це не просто. Обіймаю її, заспокоюю, жартую.

Повезла її недавно до крамниці. «Ти ж у мене зовсім обносилася, на лавочку до подружок немає в чому вийти. Купимо тобі красиву пухову кофту, як ти хотіла».

Переміряли зо п'ять кофт. І та не така, і та жахлива. У тій гудзики занадто блищать, в іншій колір надто червоний. Усі продавчині збіглися подивитися на це шоу. Ледве вибрали. Ніби задоволена. Але ж вона її все одно не носить – заховала у шафу до своїх «смертельних» речей. Каже, хай колись, на якийсь особливий випадок... Так і не одягає, носить на вулицю свою стару, розтягнуту і вилянула кофту.

У її шафі – цілий склад таких речей, якими вона жаліє користуватися: чашки порцелянові, нова парасолька, чобітки з натуральної шкіри. Потім, колись одягну. У поліклініку з боєм одягаємо її у щось пристойне. «Мамо, носіть усе, що маєте, зараз такі часи, що нічого не треба відкладати на завтра, не можна. Бо потім розумієш, що за спиною немає нічого, окрім нецікаво прожитих учорашніх днів». Як заголосить: «Це ти моєї смерті хочеш? Дочекатися ніяк не можеш?» Ну що тут скажеш? Така вже моя доля.

Надія

НОТАТКИ

Мабуть, старість – це насправді страх. Люди поважного віку бояться всього, а більше за все – хвороб, своєї нікчемності, безпорадності. Бояться самотності й смерті. І головні ліки, які приносять їм полегшення, – наша любов.

Коли наші батьки влаштовують нам сцени й ображаються, то це говорить лише про одне – їм не вистачає уваги, ніжності, теплоти. «Агов, я тут. Я – жива, подивись на мене, поговори зі мною...». Немає вередливих старих, є наші батьки, які хочуть, щоб ми пригорнули їх до себе так, як вони пригортали нас у дитинстві.

Кожен з нас знає цей беззахисний, боязкий, пригнічений погляд, бо вони прекрасно розуміють, що їхнє життя вже складається з місяців і днів, а не з десятиріч. На жаль.

Лише зіткнувшись зі старістю своїх батьків, ми вчимося вмінню любити їх по-справжньому.

В американського письменника Рея Бредбері прочитала історію про старого полковника Фрйлі, який доживає свої дні, замкнений на самоті у власній маленькій спальні. Єдиною його радістю є телефонні розмови з другом, який мешкає в Мехіко. Він дзвонить йому, слухає шум вулиць, вони згадують свою молодість... У той день, коли доглядальниця погрожує відібрати телефон, полковник помирає.

А ця історія відбувалася у мене на очах. Баба Таня, Тетяна Михайлівна, що подарувала мені рушники, жила в сусідній квартирі. Разом зі своїм чоловіком вона працювала на Чернігівській дільниці пароплавства – вони ходили по Дніпру, Десні, Прип'яті.

Після його смерті переїхала до нашого міста, в якому діти купили їй однокімнатну квартиру. Частенько хворіла. Але ж тут у неї було безліч друзів-ровесників. Вона співала в нашому дворовому хорі під вишеньками, а хор цей славився по всьому мікрорайону. Жили всі бабусі, як рідні. Хтось захворіє – поспішають з ліками, турбуються, виходжують. Не приведи, Господь, горе прийде – вони вже тут, без прохань, з продуктами, з грішми. Усі свята відзначали разом. Несли до загального столу, під один дах, свій чудовий настрій, гумор, а ще – квашену капусту, пиріжки, смажену рибу, холодець, вареники, якісь новомодні заливні зі шпротів. Поспівають, по п'ять крапель вип'ють, набалакаються про дітей та онуків, обговорять побачене в серіалах та прочитане в газетах...

Син вирішив забрати матір до себе, у приміське село, а квартиру продати і віддати гроші доньці, яка навчалася в Черкасах та заміж вийшла. Так не хотіла Тетяна Михайлівна їхати до сина, так не хотіла!.. Але ж син з невісткою умовили. Переїхала. А через три місяці померла.

ПРО ЯНГОЛА, «ЛЕБЕДИНЕ ОЗЕРО» Й АБРИКОСОВЕ ВАРЕННЯ

Мама всього боялася, її все лякало. Уночі казала: «Хтось ходить по кімнаті, світло не вимикай. Двері нікому не відчиняй». Почує крик за вікном чи сигнал машини – починає тремтіти, нервувати. Хотіла постійної тиші – ніхто не мав розмовляти, вмикати воду. Голова заболить – відразу «швидку» викликали. «Ви мене зовсім не лікуєте, відвезіть до гарних лікарів».

Коли головний біль її відпустив, починала переказувати всі побачені нею серіали з детальним аналізом характерів та вчинків кожного героя...

Дивитися телевізор разом з нею було неможливо: вона все

вголос коментувала, сперечалася з ведучими теленовин, кричала на учасниць різних шоу, якщо їй щось не подобалося. Придбали для неї окремих телевізор у її кімнату. Вона все одно дивилася з нами, бо одній – не цікаво. Я погоджувалася з усіма її божевільними ідеями, не дискутувала, не сперечалася.

Купили їй симпатичний нічник, щоб спала з увімкненим світлом, – не сподобався. Каже, від нього світло таке сліпуче, наче в операційній. Заспокоювала себе: вередує, вимагає тиші, лікарів – значить жива. І все не так безнадійно...

Немає її вже. Немає... Перевозили до неї додому всіх лікарів, яких тільки можна було. Купили хороший вимірювач тиску, масажер, спеціальні гольфи для її вен.

Щоб вона почувалася потрібною, зверталася до неї за допомогою. Мамо, начистіть картопельки. Мамо, полийте квіточки, знайдіть у журналі рецепт салату. Хвалила її і дякувала за все...

Улітку вона так гарно почувалась, варення абрикосового наварила. Була спокійною. Не скаржилася ні на що, не буркотіла... А минулої зими ми її на балет возили до Києва, на «Лебедине озеро». Вона мріяла його побачити з юності. У перукарському салоні «Єва» зачіску зробили, сукню нову купили і шаль блакитну. Без шалі не хотіла і їхати. «Я, – казала, – наче королева англійська, Єлизавета II, тільки без принца Філіпа». Хвилювалася, як дівчинка, а на зворотній дорозі розплакалась...

Померла перед Різдом. Прихопило серце, ми її в лікарню відвезли. Прибігла до неї ранком, бачу, їй ніби краще. Щічки порожевіли. Лежить така чистенька, у новій нічній сорочці, волосся сніжно-біле, м'яке і пухнасте. І розповідає сусідкам по палаті, як вона доглядає за бегонією. А потім упала в кому. Медсестра прийшла їй крапельницю ставити, вона опритомніла і питає: «Ви – янгол?» Через годину й померла... Життя, мабуть, так дорого коштує, бо колись закінчується.

Цвіте на підвіконні мамина рожева бегонія, така пишна,

яскрава, свіжа... Немає моєї королеви, поїхала на зустріч зі своїм принцом...

Зайшла недавно до комірчини, а там – двадцять баночок абрикосового варення...

Валентина

СКЛЯНА КУЛЯ, КУБИК РУБИКА І КАВЕНТОН

...Прийшли вчора до батька колишні його співробітники із заводу. Давай минуле згадувати. Батьку щось не сподобалося, він узяв і вигнав їх з двору. Що вже тут удієш!

Став дуже вередливим, нерви вже всій родині витріпав. Виїде на лавочку під під'їздом і всім розказує, що ми його голодом моримо, а якщо й годуємо, то отрутою. Мовляв, смерті його хочемо. У своїй кімнаті по всіх закутках, під матрацом ховає хліб, цукор, печиво – робить заначки. Повертається з вулиці – у дзвінок дзвонить так довго й різко, наче НКВС у «воронку» приїхало з ордером на арешт. Пам'ять дірявою стала. Почав досягати неабияких успіхів у пияцтві. До того ж почав мочитися в ліжко і таке інше. До всіх ставиться з підозрою, може нагримати ні з того, ні з цього. Лише моя Світлана знаходить з ним спільну мову. Він її слухає, щось їй розказує і плаче...Учора я раптом побачив, які в нього очі – вони затягнуті старечою плівкою...

Лікар говорить, що всі його дивацтва від віку. Йому ж 90! Клітини головного мозку поступово відмирають, настає атеросклероз судин, потрібно приймати кавентон, який уповільнює процес старіння. Виписав ще купу рослинних препаратів.

Намагаюся не гніватися у відповідь, ніяких образ. Що на нього ображатися – він як мала дитина. Іноді поводить себе адекватно, а іноді щось таке на нього знаходить, наче дуріє... Це – хвороба.

У Біблії написано: «Шануй батька свого і матір свою, щоб

продовжилися дні твої на землі». Я не маю ніякого права на нього сердитися, ображатися.

Хату збудував, воду в дім підвів, газ. Усе сам. Кахлем кухню і ванну кімнату виклав. Нас із сестрою виростив і вивчив...

Коли я був маленьким, носив мене на плечах на стадіон. Розв'язував зі мною складні приклади з алгебри. Ходив на всі шкільні батьківські збори: я був помічений у багатьох бешкетних витівках, не слухався нікого. Мені навіть приписували нецензурні слова в шкільному туалеті, але це не я їх намалював на стінах. Після зборів він ніколи не лаяв мене. Просто, дивлячись строго, запитував: ти все зрозумів?

Пам'ятаю, командировав його завод у відрядження до Німеччини – він головним механіком працював. Повернувся з подарунками для всіх: мамі – блузку, сестрі – новорічну скляну кульку привіз. У середині неї була ялинка, хатка і падав штучний сніг. Вся кулька світилася. А мені привіз кубик Рубика, хоч у нас усі кажуть на нього кубик-рубик. На ті часи це була дивина, ледь не перший кубик у місті. Там і схема була, як його складати. Я швидко навчився. Пробував однією рукою – не вийшло. А є такі розумники, що збирають його із заплющеними очима!

Коли я надумав одружитися, всі були проти моєї Світлани. Мама плакала. Бо моя обраниця вже була заміжньою і мала дитину на руках. До того ж, старша за мене на п'ять років. А батько на родинній нараді сказав матері твердо: «Не плач, Любо. Хай жениться. Весілля згуляємо, як усі люди. З готовим онучком у хату прийде, чого плакати? Хлопчику батько треба, дідусь із бабусею. Вона нам іще онуків народить. Подумаєш, старша! Значить, розумніша!»

Так і сталося. Прийшлася до двору моя Світлана...

Я автомобілі всьому місту лагоджу – цьому мене він навчив. Тепер уже діти його клієнтів до мене їздять, як їхні батьки колись, на наше подвір'я. Жаль мені його, жаль...

Олексій

Рішучі НОТАТКИ

Бути молодою легко: увесь світ у твоїй кишені! Живеш собі й живеш. Співаєш, закохуєшся, народжуєш дітей. Стверджуєшся. Навіщо думати про старість, до неї так далеко, як до космічних галактик. І раптом вона приходить. Так швидко, так непомітно. І що робиш? Мабуть, відмовляєшся вірити у це, оголошуєш їй війну і починаєш щодня змагатися з нею. Змінюєш дорогу, якою щодня ходиш до супермаркета (кажуть, це дуже корисно в такому віці). Купляєш інший одяг, і тобі вже подобається інша музика. Передплачуєш на пошті збірники кросвордів і журнал «Народна медицина». Припиняєш носити годинник, щоб забути про час, телефонуєш подрузі, з якою не бачилася років десять...

Одна моя знайома на пенсії почала займатися з сином гончарством: він глечики ліпить та обпалює, вона із захопленням – керамічні буси. І роздаровує їх.

Інша, коли їй сумно, іде в крамницю дитячих іграшок. Вона не купує їх: безглуздя купувати дитячі іграшки для себе, коли тобі сімдесят! Вона їх просто роздивляється, насолоджується...

У старості, мабуть, ми втрачаємо себе, щоб знову знайти... себе. Але вже іншу. Нову. І шукаємо відповіді на питання: хто я є? Для чого я тут, на цій грішній землі? І відчуваємо кожен мить як частиночку вічності.

Можливо, колись я напишу книгу про старість. У її звичайному і філософському сенсах. Мені поки що важко розгадати цей феномен, але неймовірно цікаво. Мабуть, історії про людей поважного віку завжди сумні. Або не дуже. Чи є серед них щасливі історії?

Легко писати про молодих – вони завжди в тренді. Креативні, відчайдушні, круті. Для них не існує кордонів і слова «неможливо». Увесь світ навколо них – лише фон для селфі. А в центрі світлина, як у центрі Всесвіту – їхні щасливі обличчя.

Як на мене, писати про людей, які «на ти» з сонцем, що заходить, складніше. Знаю, що серед них є стільки неординарних людей! Зустрічалася з ними, спілкувалася, про деяких писала... Кожен з них підійшов до своїх 80-90 років зі своїм наплічником, у кожного свої думки, спогади, надії. Їх відкриваєш, як острови, як нові світи... Старість – великий і таємничий світ, її не зрозуміти, коли тобі 30 чи навіть 45...

Сповідальність, розгубленість стареньких зворушує. Від їхньої безпорадності гірко, від оптимізму – радісно...

Якою буде ця моя майбутня книга? Я ж не експерт і не психолог, які дають моральні настанови, мудрі поради, рецепти від старості. Не вчений-геронтолог, який проводить наукове дослідження. І не треба! Я просто жінка, яка пише.

І – як знайти потрібні слова, як ненав'язливо передати настрій нашого часу, адже всі старенькі люди невідривні від нього?.. Слово кепкує, возвеличує, вбиває, голубить... А чи можна на цій старій земній кульці, що крутиться, поскрипуючи, навколо своєї осі, знайти нові зорі, квіти? Нові слова?.. Як дослухатися до свого серця? Воно ж наче морська мушля, в якій ховається дорогоцінна перлина твого головного слова...

Що це буде? Портрети? Монологи? Нариси? Оповідання? Есеї? Історії про прожите життя і самотність, про любов і радіщі (їх поменшало, але ж вони, мабуть, все таки є)? Зрозуміло, ці історії не будуть схожі одна на одну...

Як вони самі сприймають свій вік? Якими їх бачать інші? Чи бояться вони відлітати в той інший, неземний, світ? Про що вони думають?..

Чомусь мені здається, що писати про це все буде боляче.

Раз по раз я буду занотовувати щось цікаве – побачене чи трішки вигадане. Розказане чи те, що підглядела. Така у мене професія – підглядати у замкову щілину чужого життя. Не для того, щоб пліткувати чи посміятися. Для того, щоб зрозуміти, чимось допомогти, просто обняти і поспілкуватися.

Життя таємниче й чарівне, як Атлантида під водою.

Ідіть, панянку, ідіть! Може, щось і побачите!

МІЙ МИКИТА ПЕТРОВИЧ ТА МАРКЕС

Я народилася в СРСР у середині ХХ століття. А живу ось тепер у ХХІ. Почуваюся старою галапогоською черепахою, яка повзає по світу вже 200 років. Ми з чоловіком пережили важкі 90-ті роки. Був хліб на купони і картата торба. Тепер молодь і люди середнього віку вимушені шукати щастя в європах...

Дівчата мріють потрапити на модельний подіум, з головою поринути в гламур, вийти заміж за мільйонера... Старші збирають полуницю, доглядають хворих, вирощують шампінйони, будують будинки в чужій країні чужим людям. Чужина серце руйнує, охолоджує рідну домівку...

Ми з чоловіком працювали у агротехнічному коледжі. Я викладала зарубіжну літературу, а Микита Петрович – математику. Він був моїм першим і єдиним коханням. У 18 років я пірнула в кохання, як в ополонку, – і потонула з головою. Було і страшно, і солодко.

Насправді між чоловіком та жінкою все вирішується у перші

сімнадцять секунд. Я побачила його – і пропала! Микита Петрович був красенем. Краса, узагалі, не гарантує шляхетності й розуму, а тут все в одному було. Для когось, можливо, він був звичайним, трішки нудним, а для мене – особливим. І шляхетним, і розумним.

Жили ми добре. Ніколи не сварилися через незакритий тюбик зубної пасти чи розкидані шкарпетки, не вдосконалювалися у мистецтві з'ясування стосунків. Виховали двох прекрасних синів.

У юності, правда, різні ситуації були. Навіть таке, що я хотіла піти до іншого. У далекій юності... Я не спочатку зрозуміла, що Микита Петрович – мій єдиний, даний мені на все життя. Негарно тоді вийшло, негарно. І досі виню себе за це...

П'ять років тому мій Микита Петрович помер. Люди приходять у твоє життя і йдуть із нього. Історія стара, як світ. Насправді, найпростіші речі – миття посуду удвох, прогулянки осіннім парком – безцінні.

Після його смерті я почала сприймати світ через біль. Смерть – це зовсім інший, невідомий і неосвітлений бік життя. А старість, – як невивчений урок: ми приходимо на нього не готовими.

Учора поверталася з міста, з неба просто до рук мені впала пір'їнка. Це він з неба прислав мені привіт. Він завжди так робить: то камінчик бірюзовий пришле, покладе на сходинок. То листочок кленовий залетить у хату – як телеграмка від нього...

Спочатку було страшно, що залишилася сама, що його вже немає. Перед своїм останнім подихом він мені руку поцілував... Лежав уже зовсім немічний, ледве міг ворухнутися... Одні очі на обличчі, у них – така печаль!.. А руку поцілував...

Уночі не спиться. Блукаю порожнім будинком, плачу. Вийду на ганок – зірки падають. Зрідка собаки брешуть у нічній тиші. Вітер ходить по саду, співає-плаче в яблунях. Торішнє яблуко самотньо висить на засніженій гілці, наче душа моя... Це були мої власні «Сто років самотності»... Здавалося, цей біль – вічний.

Після похоронів Микити Петровича було страшно. У голо-

ву різні думки лізли. Потім зрозуміла – не треба боятися. Краще жити без страху – зі страхом дорожче. Немає нічого світлішого за найтемнішу ніч, злітна смуга завжди чорна. «Господи, дай мені душевний спокій, щоб прийняти те, чого я не можу змінити; дай мужність змінити те, що можу змінити, і мудрість, щоб відрізнити одне від іншого».

Спочатку жила у відлюдді, заспокоюючи себе тим, що самотність – показник духовної зрілості. Що самотність потрібна, щоб наповнюватися, оновлюватися, а потім це віддати. Перестала святкувати дні народження і свята взагалі. Сини запрошували до себе на Новий рік – не поїхала. Пробувала завести кішку – не вийшло. Вдалося з парою папуг – Асею і Тимохою. Вони такі кумедні, можна годинами за ними спостерігати, розмовляти. У будинку треба мати когось меншого, слабшого за себе. Щоб було про кого турбуватися.

А потім посеред зими зацвів раптом мій великий колючий кактус у глиняному горщику на підвіконні. Ця тропічна рослина жодного разу не розквітала, а тут розродилася білою квіткою взимку...

Лише через рік після смерті чоловіка я повернулася у клуб книголюбів – навчилася, нарешті, жити вище власного болю. Ми ж з Микитою Петровичем були постійними його членами, разом відвідували засідання, готували огляди та аналізи творчості славетних письменників.

Ось нещодавно їздила із книголюбями в Батурін, у палац Кирила Розумовського, на гостини до гетьмана. Красиво там, усе таке вишукане – меблі, картини, дзеркала, шафи з книгами, посуд, ікони. Цікаво, чиї там привиди гуляють уночі залами, бо у кожного палацу є свої привиди...

Поважний вік – не кара, а нагорода. Не люблю слів «жінка похилого віку». Поважного! Що це за сентенція – похилилася, зігнулася. Пробачте, я ще не похилилася, не зігнулася!

У фільмі Лукаса люди при тоталітарному режимі живуть під

землею. Їм говорять: «Не виходьте на поверхню, там радіація, ви загинете». А один чоловік утік. І бачить, що немає там ніякої радіації. Квіти, чисте повітря. Так і зі старістю. Це тільки на перший погляд страшно і можна вмерти. Ніхто не помре. Будемо жити. Живемо.

Час, безперечно, складний. І люди не ідеальні. Ритм життя – божевільний, у всякому разі для молодих. Майбутнє – туманне. Люди стали рідше посміхатися, поменшало добрих відкритих облич на вулицях. Ми всі зморені, роздратовані, стиснуті, немов у пружину... Один необачний рух чи слово – і запалюєшся, як сірник.

Люди взагалі стали частіше вмирати. Якась страшна епідемія смертей від онко- та серцевих хвороб... До того ж, помирають молоді – 45-50 років. Хтось чекав на зупинці автобус, присів на лавочку і помер. Чиясь донька прийшла додому, а мати лежить посеред кухні... Люди наче втікають із землі, з нашої планети...

Я вчуся жити з хорошим, що є в житті, а не з поганим. «Що нам лишається? – писав Ремарк. – Яблука на деревах, золотавий жовтень і наші мрії». Не так уже й мало!

Я не скаржуся на життя, бо є люди, які живуть у підвалах чи на горищах. Не ділю людей на «поганих» і «хороших». Ми такі, які є. Господь допускає право кожного на помилку.

Синів і невісток уже не повчаю і не даю їм порад, навіть коли бачу, що вони помиляються. Усе одно не послухають. А був такий період, що я поводитися, як зануда: обережно на дорозі, утеплить двері... Потім побачила, що це їм не подобається. У мене такі «круті» невістки, такі гарні господині, що краще не втручатися...

У кожної жінки – своя доля, свої спогади. Мені б не хотілося, щоб мене вважали кращою, ніж я є. Були у мене свої помилки, кожен проживає своє життя. Капсула часу – наче дитячий чемоданчик, у якому вміщується багато чого, і відкривати цей чемоданчик не варто.

Я не була «залізною жінкою», такою, як Марія Закревська,

героїня Ніни Берберової, яка складала сама про себе легенди й міфи і пускала їх, наче віночки по річці...

Ким ти насправді була, таємнича Мура, цілком реальна жінка початку минулого століття? Авантюристкою, Матою Харі чи – донькою генерала, освіченою жінкою зі шляхетного роду?.. Вона обдурила всіх – Максима Горького, Герберта Уеллса, з якими прожила багато років і була для них невінчаною дружиною. Їй вдалося обдурити навіть власних біографів.

Нею цікавилися Рильке і Фрейд. У вищому світі Лондона її вважали найосвіченішою жінкою епохи, неймовірно привабливою і жіночною. Своя і близька кожному, вона намагалася вижити, як уміла. У старості була занадто товста, занадто балакуча. Багато пиячила, пліткувала, займалася звідництвом і була подібна до бридкого клоуна. Перед смертю спалила всі свої папери і документи (почитати їх хотів навіть Сталін, і не він один). Зате залишила нам 30 своїх книг. І досить про неї.

...3 роками я все більше прив'язуюсь до свого дому, я обожаю його. Він – як частина моєї крові й плоті. У ньому не в'януть квіти, чоловік посміхається мені зі світлини на стіні, дихають фіранки, про щось своє шепочуться книги... Я ніколи не вб'ю, не злякаю павучка у ванній кімнаті, бо він – охоронець, лицар мого будинку. У птаха – гніздо, у звіра – нора. У людини – дім.

За вікнами у мене сад. Іноді, коли не спиться, я сходжу туди скрипучими східцями. Там виспівують цикади і пахнуть мальви. Якби я жила не тут і дивилася в інші вікна, то і я була б іншою. І моє життя було б іншим. У моєму домі – запах кохання. Нашого з Микитою Петровичем. Усі, хто приходять до мене, відчують його. Аромат щастя або печалі зостається ж назавжди. Стіни, шпалери, подушки намолені нашою любов'ю, надихані моєю печаллю.

Раніше мені або не спалося, або снилися погані сни. Це минуло. Ніде мені так солодко не спиться, як у власній домівці. Сон – ластівка, яка сідає на долоню. Мама колись казала, що під час сну проходять усі хвороби.

Кафка і Джойс влітали сни у свої романи, як квіти у вінок...

Зараз я перечитую Маркеса – «Стариган з крилами». Про Янгола, який, відчувши свою непотрібність і навіть зайвність у селищі, летить світ за очі. У сучасному світі нема місця для янголів. Вони відлітають до яскравих зірок...

Я живу у своїй тиші. І не хочу бути ні янголом, ні привидом із палацу, ні папугою Асею. Я хочу бути тією, ким я є – вісімдесятирічною жінкою, яку так ніжно кохав мій Микита Петрович...

Ідуть роки, кружляє сніг, і падає дощ. А Бог усе слухає зверху в надії почути чийсь самотній голос.

Ісус ішов до рибалок, повій, прокажених, щоб допомогти... Хіба старі люди гірші за них?..

Алла Євгенівна

«Булгаківські» НОТАТКИ

...Ну що тут поробиш, не люблю я «Майстра і Маргариту» Булгакова. При цьому вважаю себе панянкою, яка розуміється на гарній літературі, пробачте за зухвалість. Літаюча на мітлі Маргарита, усі ці відьмівські штучки і сеанси чорної магії... Мені чомусь моторошно від них. От Понтій Пилат та Єшуа – це цікаво...

Найбільше за все у Булгакова я люблю роман «Біла гвардія».

Серед загального божевілля, подій пореволюційного хаосу, які герої Булгакова сприймають як особисту трагедію, рятує лише Дім. У ньому ховаються Олексій, Олена і Ніколка Турбіни та їхні друзі. В ньому – піч з голландським кахлем, меблі в старому червоному оксамиті, потерті килими, книжкова шафа з Наташею Ростовою і капітанською донькою, важкі портьєри. У кінці грудня там пахне хвоєю, на столі у матовій вазі – голубі гортензії, а годинник грає гавот (він грає навіть тоді, коли хтось з близьких помирає, бо годинник – безсмертний). Якось невимовна чарівність живе в цьому Домі... У ньому любили, оберігали, захищали.

У Домі тепло, світло й затишно, а в Місті – страшно. Місто жило дивним життям, по ньому бігали чужі люди, якісь незрозумілі «прибульці». То німці, то Петлюра, то браві та брудні солдати з червоними бантами. Місто мерзло і куталося в туман. Сади були важкими від рясного снігу, вони сумно дивились у лід замерзлого Дніпра. Світ за вікнами руйнувався, людське життя втрачало смисл, але життя в Домі залишалось таким же спокійним, лагідним, з обіймами та ніжністю. І – всупереч хаосу і кровопролиттю – на стіл до обіду стелилася біла, крохмальна скатертина. Інакше вони могли збожеволіти, не вижити в цьому безжальному, страшному вирі війни... І всі, хто сідав за цей стіл, були порядними людьми. Вони вміли дружити, вони кохали, і честь була для них не порожнім словом...

Місто і Дім у Булгакова – живі істоти, які вміють дихати і страждати. Я так вдячна письменнику за цей роман!

Мешкаючи в Києві, я любила бувати в його домі-музеї на Андріївському узвозі, у якому він мешкав у перші післяреволюційні часи. Експозиції музею – наче декорації роману, і весь музей присвячено саме «Білій гвардії». Але ж Булгаков дійсно жив тут і грівся біля цієї пічки з голландським кахлем...

А що тепер?.. Хіба за вікнами не стріляють?

Ми й сьогодні живемо на цивілізаційному зламі. Серед абсурдності й відчаю. Сьогодні важко знати правду, жити з нею, носити її в собі.

Щось із цим світом, дійсно, не так. Він переплутаний стрічками грішного і праведного, пофігізму і патріотизму, жадоби і милосердя. Він недобрий і в ньому продається все. О білий світе мій!

Старенька планета Земля крутиться, поскрипує, наче дитяча колиска. Хтось створює нову бомбу, хтось – штучний інтелект, роботів. Людство не любить себе, воно себе вбиває. Ми думаємо, що ми геніальні. Що можна зневажати всі закони, вбивати собі подібних, знищувати цілі країни. А хмари вже заховали зірки, і Бог, сидячи десь там, на горищі Всесвіту, споглядає за нами і плаче...

Інколи налітають з космосу вітри. Мо', там десь є далекі необжиті світи... А може, колись до нас прилетять інопланетяни з більш розумної планети, більш геніальні й жорстокі, ніж ми. І буде нам «Пікнік на узбіччі»...

Усі дзвінки з веж-близнюків у Нью-Йорку, які горіли, і з літаків, що падали, були про кохання. Хтось із рідних встиг почути ці останні зізнання в любові, хтось прочитав їх на відповідачі. Їхні близькі помирали зі словами любові...

РОЗДІЛ II

НА КРАЄЧКУ ВСЕСВІТУ

...летить земля із людством на плечі
Ліна Костенко

НОТАТКИ

Про дивовижність професії

Тричі на місяць Василь Миколайович заводить свій «універсал», і ми їдемо у сільську глибинку «на полювання за цікавими людськими долями».

Маючи найкращу у світі професію журналіста, завжди рушаємо в дорогу з передчуттям чергового відкриття, приємного подарунка, який ось-ось отримаємо від долі.

Чи бачили ви картини, вишиті бабою Галею, якими завішана вся її хата? Чи куштували яблука з осіннього зажуреного сільського саду? Чи чули, як проникливо звучить баян у руках діда Петра (саме баяном він урятувався від наслідків інсульту, коли відібрало всю праву половину тіла)? Якщо ні, то мені вас шкода.

Завдячуючи своїм журналістським мандрівкам та матеріалам, що з'явилися після них, я маю багато прекрасних подружок і друзів майже в кожному маленькому населеному пункті району та й області. І якщо негода, не дай, Боже, чи зламалася машина, я завжди знайду притулок у господі Катерини Петрівни чи Степана Івановича. Чи у вишивальниці баби Галі. Вони і березовим соком

напоють, і смаженими карасями почастують, і спати покладуть на найм'якшу перину чи піл-лежанку. А як пощастить, то й на теплу піч (нарешті здійсниться моя сокровенна мрія – заночувати на звичайній сільській печі, як колись у дитинстві у своєї бабусі Марфи!)... Усі вони такі щиросердні й гостинні!

«ОЙ ТАМ НА ГОРІ...»

Кажуть, Бог цей світ створив у понеділок. І подивися тепер, дитятко, на що цей світ схожий. Це я жартую, пробач, Господи! На життя не скаржуся. Воно таке, яке є. Якби тільки не ця клята війна. Стільки хлопців нецілованих полягло!

Мені вже вісімдесят шість стукнуло, пора збиратися до теплого Божого притулку. Засиділася я тут, на землі, зажилася... Але ж у Бога все вчасно. Терпи, учись чекати. Божі млини мелють поволі, але невпинно і ретельно.

Ночами не спиться. Кіт собі так солодко дрімає поруч зі мною на ліжку, а я не сплю.

Ніч довга між вовком та собакою. У село сіроманці заходять, як до себе додому, рвуть худобу, лиходії. Нікого і нічого не бояться. Раніше такого не було – наче світ перевернувся...

Живу, як живеться. День на день схожий. Прокидаюся вдосвіта. Курям зерна кину. Кота і собаку нагодую. У селі коти та собаки – на кожному кроці. Але у кожній хаті свої. Так заведено. Як без них? Колись і корову, і поросят, і качок тримала. Тепер уже сили не ті. Городчик є невеликий. Посапувати треба картоплю, цибульку, укропчик. Полуниця грядку маю. Зірки – очі неба. Полуниця – очі землі... Грядки у мене завжди чисто виполоті, схопить поперек – навколішки стаю. Якусь консервацію на зиму налаштую. День увесь у трудаціях. Бог не пошле калачі, якщо лежати на печі. Частенько мені сниться, що корову дою, молоко зіджую через марлечку... Руки мої сумують по дойці...

Кожної суботи виглядаю своїх, прислухаюся, чи не рипне

хвіртка. У них у городі багато клопотів, рідко їздять. Піч не розтоплювала вже років п'ять. Раніше, коли внуки були менші, їздили частіше. Я їм ряжанку зроблю в печі, пиріжків з вишнями напечу. Усе життя пекла хліб домашній, короваї запашні. Пір'інками, змоченими в яйці, обмажу їх перед тим, як у піч поставити. Любили в селі мій хліб та короваї...

Смерті я не боюся. Яюсь поховають. У мене вже все, що потрібно, наготовлено. Зараз справити похорон – все одно, що погоріти. Шкода квітника на подвір'ї, колодязя, шовковиць біля хати, садка вишневого. Хто жоржини мої доглядатиме?

Повна шафа рушників та простирадл тканих, розшитих квітами. І чисто білих. Мабуть, просто викинуть. Мати моя пряла, ткала й вишивала. І мене всьому навчила. Чого вони всі там у городі ганяються за нейлонами та шовками? За турецьким непотребом. Візьму в руки свої старенькі сорочки, рушники – усі вони барвінком та чорнобривцями засіяні, волошками сміються. На деяких ромени ще моя бабуся хрестиком вишивала. Благословенна, напевно, та найперша жінка, котра нашила квіти на полотно!

І чого вони не їдуть?.. У нас люди такі чемні – з усіма вітаються, про все розпитають... Так просторо – поля, ліси, річечка посеред луків в'ється, сіном пахне. Хати стоять чепурні. У квітниках півонії пахнуть. Ось метелик упав на підвіконня...

Що залишу в спадок своїм дорогим онукам, правнукам? Сорочку, вишиту хрестиком, рушники з волошками і... квітник. Як головний скарб мого життя. Буяють у ньому мальви ніжні, жоржини, півонії, космея, по-сільському ми звемо її «кучерявою баринею». Є ще настурції, ліхтарики яскраві. Матіола, любисток і м'ята, і чебрець... Хай би як, а щоб квітник доглядали – він тут віками квітне під вікнами... Чого не їдуть?

У заміжжя я не сімнадцяткою пішла, а вже зрілою дівкою. Не балувана була, без вибриків, скромна. До п'ятнадцяти років гусей пасла Гнату Хвощу, сусіду багатому. Жінка його Тетяна за це то платячко мені яке купить, то сандалі.

Мама під час голодомору ледве вижила. Навчила мене: хто б у хату не ступив, нагодуй його. А як тільки ми з Петром побралися, роки були складні. Чим годувати? Бульба гаряча в казанку, запашна олія рижієва, сіль, цибулина. Але ж бідні не ті, у кого мало, а ті, кому мало.

Петро мій з війни повернувся – красивий, аж страх. На гімнастерці медалі дзвенять. Жили ми з ним гарно. Завжди до мене: «Марійко, Марійко...». Слова поганого не чула від нього. Увесь вік на тракторі проробив, комбайнером був знаним. Тепер ось посміхається мені з портрета... Рано помер, мабуть, через поранення, отримані на війні. Мені всього сорок п'ять було. Заміж більше не ходила – ми ж з ним у церкві вінчані. Посідаємо було на ганку та й співаємо: «Ой там, на горі, ой там на крутій, ой там сиділа пара голубів...». Відлетів мій голуб сизокрилий на небо.

Я колись модницею була. Носила кофти з люрексом, плаття було у мене із зеленого кримплону, любиме, мода тоді така була. У районі завжди завивку робила. Тепер скінчилися часи кучерів, завжди у хустці. У фуфайці. Але й плюшка нова у мене є, я в ній до церкви та магазину ходжу. З цілком, щоб не впасти ненароком. А на смерть у мене вже все готове: і хусточки, і плаття темно-вишневе, з білим комірцем, і «балетки» є. У селі легко ставляться і до життя, і до смерті. Господь за нас уже все вирішив: коли, кому і куди...

Добре пташкам – у них немає зморшок. Моє обличчя стало наче печене яблуко. Та я спокійна. Вік у мене такий, що зморшки – це нормально. Дивно було б, якби їх не було. Як стара кульбабка, голову свою сивеньку похилила... Дякувати Господові, живу! Біля хати сад рясніє, голуби на плоті. Хата у мене тепла, стіни вибілені, ткани хідники чисті й красиві, на вікнах – фіранки білі. Біля печі на ослінчику емальоване відро зі студеною водою з криниці, яку викопав мій Петро. Ось мій світ. Сусідка зайде, погомонимо з нею. Хворію рідко, пігулок і мікстур не вживаю. Лікуюсь травами – на шворці над ліжком висять. Узваром цілю-

щим... Ще й молитвами. У мене повний зошит молитов. Співаю в церковному хорі. У матушки нашої дуже гарний голос, вона всім і заправляє. Люблю, коли ми співаємо. Люблю, коли в церкві тихо-тихо, наче янголи літають. Десь шумить під вербою вода, Божі ягнята пасуться у траві, а ми співаємо...

Храм нам інвестор збудував. Село наше не лягло під цими вітрами, вистояло.

Живеться, як живеться. Головне – не лінуватися, не красти, не обманювати. Дослухатися до того, що Бог нам говорить. Він робить усе, щоб ми були щасливими. Я ввечері завжди Йому дякую за все, завжди бажаю спокійної ночі...

Бабуся Марія

НОТАТКИ

Яка країна, така й старість

Американські пенсіонерки у свої 70-80 років тільки починають жити. Підтягнуті, худорляві, у стильних штанах, з модними зачісками блакитно-рожевих кольорів. Мандрують світом літаками та пароплавами. Блукають по Колізею. Умираючи від солодкого жаху, спостерігають за коридою, ласують круасанами в паризьких кав'ярнях. Купують нерухомість на островах, де вічне літо. Прогулюються зі своїми ровесниками-чоловіками у венеційських гондолах або набережною в Каннах. Смокінги з метеликами, легкі шифонові вбрання, аромат тонких парфумів... У них гарне здоров'я і гарний достаток. У свою пенсійну країну вони вступили без інсультів та інфарктів. І – з солідними заощадженнями.

Чоловіки у свої сімдесят чудово грають у гольф, займаються дайвінгом, серфінгом. Грають на біржі, вкладають інвестиції в цінні папери. Жінки в цьому ж віці займаються танцями, відвідують спа-салони, записуються на курси письменників, виходять заміж. Вони вирізняються завидним оптимізмом і житте-

любовством, які прямо пропорційні їхньому матеріальному добробуту, забезпеченості...

А що роблять у подібному віці наші чоловіки й жінки? Ніяких тобі серфінгів та гри на біржі. Ніяких мандрівок, стильних зачісок, прогулянок Каннами.

У свої сімдесят-вісімдесят більшість із них виснажені та втомлені життям, тільки й мають під рукою купи пігулок і мікстур. А ще – мізерну пенсію, захмарні комунальні платежі й смішну субсидію. Відчуття покинутості та непотрібності нікому. Яка країна, така й старість.

Ви поїдете на бал?..

Життя сільської глибинки – урівноважене, не суєтне.

Її мешканці дякують Богові за прожитий день, радіють гарній погоді, хвилюються, аби хліб, цукор, олія не подорожчали, працюють з ранку до пізнього вечора на городах, пораються в хлівах.

Найважливіша подія – отелилася корова. Або ж у лавку завезли бязь. У своїх молитвах вони згадують усіх рідних, допомагають, співчувають односельцям, щиро радіють кожному новому обличчю на вулиці. Чемно привітавшись, поговорять про «сучасну політичну обстановку», а якщо сподобається, то запросять до хати і нагодують смачним борщем з квасолею...

В усьому додержуються одвічних прадідівських законів. Частенько чуєш від них: так мій дід казав, так ще мій прадід робив... Відверті – говорять усе у вічі. Довго приглядаються до людини, та вже як оцінять і полюблять її, то назавжди.

В усі часи й епохи вони працюють з ранку й до вечора. Устають удосвіта, і весь день – у праці. Сільська робота – важка, безупинна, одноманітна. Та вони на те не скаржаться.

Сюди б американських, англійських пенсіонерів, з Лос-Анджелеса чи Лондона хоча б на один день. До печі, до корови Маньки, до городів з бур'янами, на буряки, на ферму. І дня не витримали б. Де їх доглянутість ділася б!..

Бувають у наших, звісно, і радощі. Коли діти з онуками приїздять. Або ж коли їх запрошують до сільського будинку культури на свято. Їм телефонують із сільради: «Шановна Віро Семівно! Ви неодмінно повинні бути на нашому святковому вечорі, ми хочемо привітати Вас, подякувати за Вашу працю...».

– Ви поїдете на бал?

– Неодмінно!

І тоді дістаються із шаф та скринь чепурні святкові спідниці, нарядні хустки, напівпорожні флакони парфумів «Конвалія срібляста», пахтяться парадна хустка. І без усяких карет і лімузинів прямують вони неспішною ходою до клубу – своєї бальної зали. Хтось пішки, спираючись на доньчину руку, когось підвозять машиною, а взимку навіть на санях... У клубі вже грає музика, пахне квітами, варениками і налисниками. Там їх чекають...

Що не бабуся, то яскрава, неординарна особистість. Колоритна і талановита в усьому. Зазвичай, саме жіночий голос – головний голос у кожному домі, хоч чоловіки у цьому воліють не зізнаватися. Ці жіночки не навчалися в інституті шляхетних панянок, але скільки в них духовного аристократизму, вродженої інтелігентності, природної привабливості! Очі – такі молоді, живі, а руки – мозолясті, покручені від важкої праці на фермі чи в ланці...

Що не дідусь, то місцевий Сократ, який сидить собі на лавці (поряд притулилася незмінна подружка – ковілька) і дивує своєю дотепністю, розумом, своїм особливим світосприйняттям. Неспішно змотує з газети цигарку, наповнює її міцним домашнім накришеним тютюном... Дійство – майже магічне.

– Що в тому місті? – поважно розмірковував дід Іван, огор-

таючи мене хмариною тютюнового диму, від якого в мене починали вже сльозитися очі. – Усе справжнє тут. Земля. Пил і піт. Люди золоті. Усілякі часи були – складні й благополучні, проблемні й добрі, але ж вижили. Планета велика, а наше село на карті – якась там маленька цяточка, краплиночка. Її й не видно. Але ж вона для нас найдорожча, бо ми тут народилися, жили, тут і померемо. З цією цяточкою весь Космос не зрівняється... Ситуація нині складна в країні, але ми не чекаємо манни небесної. Ми працюємо.

Нічого, виживемо. Будемо жити – навіть зіпсований годинник два рази на добу показує правильний час...

Писати про сільських людей – велике творче щастя. Інколи мені хочеться закричати на увесь білий світ: «Які дивовижні люди живуть поруч з нами, на цій землі!»

ПОКИ ЩЕ ЛІТО...

У моєму віці боїшся всього: поганих снів, чорної кішки, пристіту, темряви, самотності, хвороб. Боїшся подорожчання газу, цін, що ростуть, як гриби після дощу. І нема чого соромитися – людині притаманні страхи, так уже вона улаштована.

Картоплю ось покропила від жуків, нагодувала порося, насипала курям зерна... А думки сумні не відступають. Було колись у селі 200 дворів, майже біля кожного – криниця. Третина «живих» хат, де ще люди є. Повийжджали, повимирали за останні двадцять років. Тільки старі яблуні скриплять на подвір'ях... І я сама наче та стара яблуня. Чи хто підійде, торкнеться? Але ж вона ще яблука дарує, бо увібрала в себе багато сонця, теплих літніх дощів...

Хати всі побілені були, завітчані палісадниками. На вулицях гомінко. А як співали, як вишивали! У кожної жінки – безліч наволочок, скатертин мальвами, гілками калини розшитих. А «па-

вільйони!»! А простирадла з прошовою, вишиванки з дивовижними орнаментами. На ліжку з-під покривала домотканого обов'язково підзорник виглядає з найніжнішими мереживами, подушки одна на одну покладені, від великої до маленької...

Є у мене улюблена сорочка, мені її мама вишила білими нитками, замоченими в олії й запеченими в житньому хлібі – через те нитки виглядають золотавими... Я в ній зі своїм чоловіком познайомилась.

Хліб, пироги в печі пекли. Що ж то за хата, коли з труби дим не в'ється, коли картоплею з печі аж надворі не пахне?.. Коли газ з'явився, поспішили люди – печі повикидали, і даремно. Щоб підвести той газ до хати, ми з покійним Федором тисячі вклали. Не один рік їх збирали. А що тепер? Маємо те, що маємо. Газ увесь час дорожчає, субсидії – це крапля в морі. Тепер ці субсидії повному будуть нараховувати. Ось така халепа, така несподівана печаль. Не за себе переживаю, за дочку, зятя, онуків. Домину таку в місті побудували, тепер ось горе: у кого будинок більше 140 квадратних метрів, платити будуть у повному обсязі. Хіба для п'ятьох душ 140 квадратних метрів – це палац?

Розмір обов'язкової плати для всіх зріс, а орендна плата за землю залишилася на тому ж рівні. У наші доходи включили навіть кошти від реалізації молока, а скільки на утримання корови йде! Це хтось порахував?.. А пенсія яка? Важко державу любити на одну пенсію. Так тяжко працювали в колгоспі, і така ось катавасія із цим газом у старості... Добре, що в мене ще й груба є на кухні, усе ж легше.

Стільки років на фермі «відтубила», а це вам не пиріжки з маком ліпити... Орденів – повен жакет, а пенсію отримала маленьку.

Роки мої полинні!

Як болять натомлені плечі, натомлені за життя... І чого це я розрюмсалася? Війни тут у нас, дякувати Богові і нашим солдатам, немає. Земля наша – під рятівним покровом Богородиці. Ми всі повинні бути достойними цього Небесного покровительства

– не лукавити, зла не чинити... Щоб влада і люди були як одне ціле. Щоб з'явився нарешті в Україні справжній господар і навів у країні лад. Відповідальний, який село любить, людей цієї важкої праці поважає. Який виріс тут і знає ціну хлібу й молоку. Цьому не можна навчитися на Мальдівських курортах і Віденських балах...

Картопля ось виросте, викопаю. Черешні вже в слоїки закрутила, варення з абрикосів ще наварю. У мене ж трійко чудових онуків, їх балувати хочеться. Повернуться з моря, до мене прийдуть. Бабуся їм вареники ліпити буде, налисники пекти. Картопельку стушить, вона з печі аж красна... Молочком їх парним відпою. А то сині, аж прозорі. Корову хоч і важко вже тримати, та через онуків не збуваю. Що вони бачать у тому своєму місті? На велосипедах ганяти будуть, гойдалку ось зять змайстрував. Купатися на річку підуть, рибалити з татком своїм будуть. Зять у мене непитущий, степенний... Будемо жити далі...

І чоловік у мене такий був – серйозний, пив мало, та й то по празниках. Побралися ми з ним у 1963 році. Він тільки що з армії прийшов, мені – 20 років... Свататися приходив – усе, як заведено. Весілля зимою зіграли, не те, щоб весілля, а вечірку невеличку. Такі сніги були – село по самі вуха завалило, втопитися можна було в кучугурах. Зима лютувала. Мама все казала, що це до гарного врожаю...

У колгоспі тоді кукурудзи багато вирощували, на догоду Хрущову. «Догонимо й перегонимо Америку!» З усіх репродукторів співали «Куба, любов моя!» Ще й Терешкова в космос полетіла... Голова колгоспу на новій бричці їздив, у галіфе...

Федір закінчив курси шоферів, а я вдосвіта на ферму біжу. Він отримував 60 рублів, я – 40. Такі зарплатні були... Почали зводити будинок...

Згадую частенько все наше життя. Звісно, мені важко стало, як Федір помер. Я квасолю на ганку лущила, а він прийшов з ри-

балки й упав посеред двору. На ньому сорочка в той день голуба була – під колір очей...

Діти все кажуть: «Продавайте корову, мамо, позбувайтеся господарства, заберемо вас у город». Нащо мені їхній город? Сусідка моя, Семенівна, вже з'їздила до дітей, позимувала в міській квартирі... Сиділа на сьомому поверсі, наче в тюрмі. Пити воду з крана – не пила, вона їй хлоркою тхнула. До вікон лише одного разу підійшла: як глянула вниз, то ледь не зомліла. На ліфті не їздила, пішки по сходах сповзала, бо ліфт цей, каже, у пекло відвезти може. Мучилась-мучилась, щодня плакала за домівкою, боялася, що мародери все винесуть з опустілої хати: «Там у мене сервант такий знатний, дзеркало велике, чавуни. А плаття моє коричневе з вовни, у складочку, з перламутровими гудзиками, моє любиме...» Через тиждень син привіз її назад. А через місяць померла Семенівна, поховали її в коричневому любимому платті у складочку...

Пролетіло життя, промайнуло, як один день. Мені вже 75. Вирішить Бог – покличе мене у свої небесні хороби. Без Бога ми незрячі, без Бога не знаєш, куди йти – наче хуртовини заземли всі дороги...

У хаті всі стіни світлинами завішані. На них увесь наш рід: бабуся з дідусем, батьки, мої сестри, Федір... Усе життя на землі працювали, любили її. Тут – росяна стежина дитинства, пахучий дим із коминів... Усе тут. І є ще в наших криницях жива вода.

Які обличчя на довоєнних і повоєнних фото! Інші, ніж тепер. Якісь справжні.

До зими, до холодів далеко. Любисток он як солодко і терпко пахне, півонії розкрилися, пташки співають. Поки ще літо...

Бабуся Катя

ПРО ЕЙФЕЛЕВУ ВЕЖУ ТА АНТИСАМОГОННИЙ МАЙДАН

Мій дідусь Андрій Миколайович – унікальна людина. Це чистісінька правда.

Усе моє дитинство пройшло в дідуся й бабусі. Жили ми на одній сільській вулиці. Батько був головою колгоспу, мама – ветеринарним лікарем, і вони приходили додому лише ночувати. Ми з братом постійно «зависали» у дідуся. Бачили його в школі щодня і після уроків бігли – знову ж! – до нього. Дідусь викладав географію та біологію, був допитливою людиною і невинним мрійником. Бабуся, сільський бібліотекар, теж грішила цим. Коротше, сімейка ще та!

Із самого дитинства ми «купалися» у пригодницьких оповідках. Про Жака Кусто і Тура Хейердала. Вони були дідусевими кумирами, такими ж стали для нас. Брат Богдан, почувши, що Кусто розробив і випробував акваланг та винайшов окуляри для підводного плавання, зробив і собі подібні з мотоциклетних окулярів і плавав у них у ставку. З бочки намагався сконструювати батискаф. Вони постійно пропадали з дідом у дров'яному сараї і щось майстрували. Та з батискафом потерпіли гірку поразку... Зате зробили пліт з порожніх пластикових пляшок, які збирали більше року...

Брат мріяв у майбутньому конструювати стародавні судна і стати найсміливішим мандрівником, занурюватися на дно у підводному човні, навчитися управляти каное, човном з папірису, побувати в Австралії. Я теж хотіла стати дослідницею морських глибин і розгадати таємницю Бермудського трикутника. А ще – сфотографувати Тадж Махал, водоспад Ніагара, Пізанську вежу, що падає. Тато якраз привіз мені з Києва «Смену», і я розпочала бурхливу діяльність, мандруючи сільськими околицями з новеньким фотоапаратом.

Пройшли роки. З аквалангом я, звісно, не пірнаю, бо завжди знала в глибині душі, що мені забракне сміливості. Тому стала фотографом і працюю в столичній газеті. Богдан конструює нові моделі пожежних машин.

Після закінчення київського вишу зосталася в столиці. Не відразу прижилася, спочатку місто мене не приймало. Це тепер я вже своя... А спочатку – одні невдачі. Дві газети змінила, подала свої роботи на Міжнародний фотоконкурс – «пролетіла»: не переможець, не призер. Мало того, їх нещадно розкритикували.

Приїхала в село, щоб виплакати дїду в жилетку. Посадив дїд мене у дворі під старою грушею і почав розповідати про Ейфеля, який вежу в Парижі збудував:

– Він же, взагалі, спочатку мости будував, заводи і вокзали. А потім схотїлося щось таке не нудне створити. Викупив права на вежу і почав будувати. Дюма з Мопассаном – це ж було у 1887 році – обурювалися, насміхалися з вежі, обзивали її потворним скелетом, чорною фабричною трубою. А він будував. Причому – на власні гроші. Захищав її від нападок, рятував від демонтажу. Жив у нїй і дав їй своє ім'я, а вона йому – всесвітню славу. Ти знаєш, що ця красуня вища за єгипетські піраміди, що її малювали Шагал і Пікасо? Що їй присвячували музику і вірші?.. Коли будівництво було закінчене й Ейфель підняв на нїй французький прапор, усі раптом побачили, яка вона витончена і легка, наче сходи до неба, що в нїй така магїчна краса, якої світ ще не знав... Тепер Мопассан, коли обїдав у ресторані вежі, соромливо виправдовувався: «Цей ресторан – єдине місце в Парижі, звідки не видно цього чудовиська». Лукавий цей Мопассан, скажу тобі я!

Дїду, ну до чого тут Ейфелева вежа?.. Я ж звичайна невдаха і мені так гїрко від цього. А потім я зрозумїла: він дав мені безцінний урок віри в себе. Бо кожен з нас у житті будує свої ейфелеві вежі, і це завжди непросто... І я сказала собі: не смій здаватися, немає нічого неможливого!..

Дїдусю вже дев'яносто років, він після смерті бабусі живе

сам. І досі – людина оптимістична, енергійна та незвичайна. Не скажеш, що переніс інфаркт і довго був у глибокій депресії. Але вибрався з неї.

Опинившись один на один із самотністю, не потрапив у її полон. Ми його, звичайно, не залишаємо. І батьки у нього майже щодня бувають (вони ж тепер на пенсії), і ми з братом навідуємо. Та все одно переважну частину свого пенсійного життя він проводить сам у своєму невеличкому будинку. Там завжди чисто й тепло. Топить газом, хоч це й проблематично тепер. Днями я гостювала у нього. Такий старовинний буфет та інші меблі можна побачити лише в оселях людей старшого покоління – це вже давно раритетні речі, вони, мабуть, були куплені ще в часи Брежнєва. Етажерки з книгами... Багато книг. З часів дитинства їх значно побільшало.

Дід демонструє мені новеньку пральну машину – це брат йому купив. Ще і воду підвів до оселі.

– Полегшує мені життя. Тепер з пранням – ніяких проблем. Твоя мама все намагається мою білизну випрати. Ні, я сам. Мені треба рухатися. У мене кожного дня якісь справи – нудьгувати ніколи...

Він усе робить сам: прибирає, вирощує помідори, картоплю. Частує мене смачною юшкою, узваром.

Ось загадав молодість і почав плести з лози цікаві декоративно-ужиткові речі. З гордістю веде мене у свою майстерню, під яку обладнав літню кухню. Повсюди корзинки – готові й ще не до кінця зроблені. Повсюди лоза. У майстерні смачно і терпко пахне річкою, травами, наче в лісовій хатині доброго чарівника.

– Ось подивись, внученько, які кошики! Селянські, пасхальні, ягідні, овочеві, для квітів. Великі кошелі для картоплі, верейки для сіна. А ось – жіночі. Вони нині в моді. З міста одна модниця приїздила, два кошики замовила – собі й подрузі. А це я для тебе зробив, глянь, яка краса. У Києві всі помруть від заздрощів...

Дитина війни, інвалід другої групи – увесь час вів активний

спосіб життя, багато працював. І тепер вибудував свій особливий стиль життя на пенсії: якомога більше рухатися, не піддаватися смутку.

– Я, внученько, роки не рахую. Жену від себе всі хвороби і печалі. До речі, Кусто помер у 87 років, Тур Хейердал – у 88. Довгожителі. У мене ще все попереду! Я їх точно переживу, побачиш! Спілкуюся з цікавими людьми, мандрую. Завжди в курсі всіх подій, аналізую все, що почую і побачу по телевізору. Коли людина перестає думати, вона дурнішає. Щось тільки не збагну, чому війна на Сході ніяк не закінчується?.. Особистісний розвиток повинен бути невпинним. Так що я не на узбіччі, а в самому центрі земної кулі...

Шкідливих звичок у нього немає. Кожного ранку робить зарядку, обливається холодною водою, купається у річці до листопада, ходить по траві босоніж. Любить рибалити, спішить до лісу по гриби, ягоди чи просто погомоніти з деревами, з тишею. З усіма здрастується, бо впевнений, що як він комусь щиро побажає здоров'я, то й сам його мати буде.

– Я три секрети знаю, які рівновагу приносять. По-перше, завжди в небо дивлюсь, щоб пам'ятати, що Господь Бог захищає мене, турбується. По-друге, дивлюсь на землю, щоб знав, як мало потрібно землі для моєї могили. І по-третє, коли бачу голодних, хворих і бездомних, дякую Богові за те, що маю... Я живу, як король, мені всього вистачає. А помру, як самотній бомж. Сковорода відчув час смерті – сам собі могилу викопав, чисту сорочку одягнув... Попросив вибити на могилі напис: «Світ ловив мене, але не спіймав». Моє життя – мізерія в порівнянні з вічністю, мить... Світ такий мінливий, у ньому все проходить, щезає...

Та є у діда ще одна важлива справа в цьому житті: уже три роки поспіль він намагається врятувати сусіда Григорія від пияцтва. Дружина його вигнала, якийсь час жив він з матір'ю, після її смерті сам:

– З агрофірми його звільнили, тепер ніде не працює, – жу-

рється дід. – Зранку біжить на «точку» або в сільській генделік. Там навіть у борг дають. Звідки гроші? Комусь картоплю може вибрати, дров нарубає. Усе цінне вже з хати виніс, продав за пляшку. Добре, що бідолашна мати його цього не бачить. Електрику йому відрізали за несплату, у хаті холодно. А колись працював художнім керівником у будинку культури. І таких у селі на кожному кутку повно. Вирішив використати метод «лагідного» перевиховання – розповідав йому, приклади наводив, залучав до плетіння кошиків... Лякав його: ти ж увімкнув програму на саморуйнування, це ж божевілля! Провів роз'яснювальну роботу щодо здорового способу життя. Нічого не діє. Днями піду до голови сільської ради, буду ініціювати скликання антисамогонного майдану. Щоб усі «точки» позакривали, щоб пияків наших пристидити при всьому народові... Інколи навіть випадково кинутий камінь змінює траєкторію польоту зірок...

Дід трішки помовчав, а потім додав, зітхнувши:

– Знаєш, що Григорій мені нещодавно заявив? Каже: «П'ю я тому, що я – невизнаний геній. Світ не зрозумів мене, а я – музикант!» Художника, мовляв, може скривдити кожен. «А ти, Миколайовичу, каже, і сам не без гріха, – дивак іще той! Оці всі твої плоти з пляшок, ходіння босим до морозів, проповіді, наче у батюшки... У кожного свої таргани. Це ще потрібно розібратися, хто з нас божевільний...». Знаєш, я навіть трішки образився... Та він уже баян років зо 10 до рук не брав, а як гарно грав завжди на концертах, на святах села! Завжди мені акомпанував, коли я співав «Два кольори, мої два кольори»...

Дід мій прекрасно співає, раніше був активним учасником усіх сільських свят. Тепер виступає лише в колі родичів, на ветеранських зустрічах, серед друзів-ровесників у санаторії, куди їздить підліковуватися та відпочити. Дідусь почав розповідати мені про те, що недавно йому захотілося побачити свого друга Олега, інститутського товариша. Доля розвела їх по різних жит-

тевих дорогах. Пошукову роботу він проводив півроку. Нарешті йому вдалося дізнатися телефон друга, котрий живе у Полтаві. Він додзвонився, але Олега вже немає на цьому світі. Познайомився з його сином і довго спілкувався з ним по телефону. Шкодує, що спізнився на побачення з товаришем. Якби трішечки раніше, могли б зустрітися, згадати молодість, дітей та онуків своїх між собою познайомити...

Жити сьогодні й завтра – такий принцип мого життєрадісного дідуся. Він упевнений, що старість – лише певний етап у житті, і він не гірший за інші...

Коли ми прощалися, дідусь сказав:

– Ти приїзди до мене, коли в тебе буде відпустка. Що тобі у тому київському мурашнику робити? Порибалимо, як колись, у ставку скупаємося. Поспіваємо, набалакаємося. Почитаємо про Філіпа Кусто. Цікава особистість, до речі – моряк, льотчик, океанограф, фотограф. Світом подорожував, як і його батько. Мені мама твоя книгу через Інтернет виписала. Приїзди, га?

Усе добре?.. Він не самотній?..

Аліна

УСІХ ПАМ'ЯТАЮ І ЛЮБЛЮ

Усе своє життя я прожила в цьому селі. Колись воно було гомінким і багатолюдним. Працювала санітаркою у медпункті, тривалий час доїла корів на фермі, доглядала телят. А пенсії – як у зайця хвоста. Щоб мати забезпечену старість, треба мати гарну пенсію, якої немає.

Я нашим керманичам нічого поганого не бажаю, хай тільки хоч з місяць поживуть на мою пенсію. Вони про людей зовсім не думають. Чи то світ збожеволів, чи то ми з розуму зійшли?..

Нашого села вже давно немає, перетворилося на хутірець.

Гірко стає та моторошно, як подумаю, що лише три хати стоїть на околиці. Наче останній кілометр планети, околиця Всесвіту. У кожній із трьох хат мешкають самотні нещасні жінки, такі ж, як і я. Вуличка від хати до хати перетягнута шворками із червоним ганчір'ям, щоб відлякувати коршунів, котрі домашню птицю крадуть. А ночами під ворота за простою приходять вовки та лисиці.

Тихий наш хутірець, невеселий. На кожному кроці – сліпі вікна напіврозорених хат, побачити живу людину біля якоїсь господи – несподівана радість.

Коли ще мобілок не мали і було нас тоді п'ять самотніх бабць на весь хуторець, щодня зранку на ганок виходили і в чавуни стукали – сповіщали одна одній, що живі, що попросиналися. Бо жили ж в різних кінцях – швидко не добіжиш, не дійдеш. Меланії та Параски вже немає...

Отак і живу в цій глухомані, слухаю завивання вовків і плачу, плачу. Не сплю. За вікнами глуха ніч, а мені не спиться...

Виховали ми з чоловіком двійко діточок: молодшого Борю і старшенького Володю. Вова народився з синдромом Дауна. Був інвалідом з дитинства. Усі свої п'ятдесят років прожив зі мною. Бідолашна моя дитина, хоч і не схожим був на інших, а все одно – найкращий для мене.

Життя то стрімким потоком, то повільною річкою пливло. Чоловік, Іван Федорович, працював трактористом у колгоспі. Дуже любив і жалів Володю... Боря вчився у київському ПТУ на фрезерувальника. Якось чоловік повіз його на мотоциклі на трасу – він мав там сісти на автобус до Києва. Посадив його на автобус, а на зворотному шляху потрапив в аварію. Розбився. Після аварії прожив мій Іван ще десять днів... Здавалося, не переживу цього. Але Бог дає нам тільки ті випробування, які ми у змозі винести, кожен хрест по наших плечах... Хтось несе ще важчий, але несе, бо може... Господь щоранку заново для нас створює світ, а це означає, що ми маємо жити далі.

Але біда по п'ятах за мною ходила... Боря закінчив навчання, одружився – діти, дружина... Усе було добре. Після перебування в Чорнобилі в нього дуже боліли голова, спина. Помер весною від інсульту...

Думала, з часом оживу, як гілочка на трухлявому пні, печаль мою дощі розмиють, сніги смуток пересіють... Ні, не вийшло. Уже й літо за вербу схвалосся, й осінь дощами відплакала, а я відійти все ніяк не могла. Але ж заради Володі мала жити.

Зосталися ми з ним самі в хаті, самі на цьому Богом забутому хуторі.

Вовочка був хорошим, гарним хлопчиком. Спокійним, лагідним. Його всі любили. Іде дорогою, зустріне когось: «Здрастуйте, тьотю! Як Ви, не болієте? Кріпійтеся!» Я не боялася на нього покинути господарство і до міста поїхати. Хазяйновитий був: дров візочком навозить, за курми пригляне, за поросятами і корову міг видіти. Писав він друкованими літерами, любив дивитися по телевізору бокс і футбол.

У 2007 захворів важко – у нього сталося запалення лімфатичних вузлів. Лікарі визнали онкологію. І почалися наші митарства по місцевих та обласних лікарнях...

Зробили йому операцію, потім «хімію»... На якийсь час онкологічний процес припинився... Володя турботливо доглядав племінників, коли вони були маленькими. І вони завжди ставилися до нього з повагою, «дядею» звали, під час його хвороби хвилювалися і допомагали, чим могли.

Відсвяткували у жовтні Володине 50-річчя. Сусіди прийшли... Вова дуже радів святу і подарункам.

Потім лімфовузли знову запалилися, почалося лікування. Його останні тижні, дні були дуже болючими, важкими. Лікувалися ми в обласній лікарні. Я ночувала у родичів, а о восьмій ранку з гарячим сніданком уже була в лікарні. Він мучився від сильного головного болю. Ліки лише для двох крапельниць у ті часи кошту-

вали більше 800 гривень. Потрібні були великі гроші – продала свиней, корову, кіз. Навіщо усе це, коли син помирає?.. Він уже не міг ходити, нічого не їв й увесь час спав... Помер мій хлопчик у мене на руках. Зі мною, а не серед чужих і малознайомих людей у лікарні, не розуміючи, що з ним коїться...

Усі лікарі любили мого сина, прийдуть на обхід і відразу до нього: «Як справи, Володю?»

Не дай, Боже, нікому не бажаю хоронити дітей своїх... Один лікар казав мені: «Рідко хто з такою хворобою доживає до 50-ти років. Ви, мамо, пронесли свого дорослого хлопчика по життю на руках».

Біль проходить, а любов залишається. Я й досі весь час у вікно поглядаю на те місце, де мій Іван під двором свій мотоцикл ставив – він його ставив під великою тополею. Про що вона мені щоночі шелестить?..

Поховала я їх усіх поруч, тут неподалік на кладовищі. Чорнобривців та айстр насадила. Прийду – не знаю, з ким першим балакати, кому що розказувати... Посередині батько лежить, а по обидва боки – сини... Я їх усіх пам'ятаю і люблю... Частенько сниться мені, що я в колисці Вовочку малого гойдаю і співаю йому: «Лю-лі, лю-лі, треба спати, йде вже ніченька до хати. Світить зіронька в віконце, спи, маленьке наше сонце...». У кожного – своя Голгофа.

Приїздить до мене дружина Борина, заміж вона так і не виїшла. Онуки й невістка у мене гарні. Та все одно я – одна-однісінька на всьому білому світі. Самота моя – як безкрайній розлогий степ, який не перейти, не переїхати. Я вже море сліз наплакала, і з кожним днем воно стає океаном. Щодня у Бога смерті прошу, мені ж уже 80 стукнуло, нема вже мені чого робити на цій землі. В обійми до Господа хочу. Там зі своїми зустрінуся...

Віра Іванівна

Гірки НОТАТКИ

За останні роки з карти країни зникло стільки сіл! Так швидко – так боляче! Інші теж, як кажуть, дихають на ладан. Живуть у них самі старенькі, по 10-15 осіб, бо їхні діти та онуки давно десь завойовують мегаполіси. Не збирається у тих селах молодь по кутках на вечорниці, не справляють весіль, не біжать діти за чередою корів, здіймаючи пилюку босими ногами. Невблаганний час диктує своє, й інколи здається, що такі села не врятує ніхто – ні інвестор, ні самі мешканці. Ні держава, яка має більш важливі проблеми. І що такий поворот подій треба прийняти, як данину...

Начебто чую, як плаче світ... За лелеками, що не прилетять до розорених хат.

Потрапивши на безлюдні мертві вулиці, не віриш, що десь є цивілізація, є люди, є зовсім інше життя... І що можна тут жити. Жити, не вважаючи, що доля не лагідна до тебе, вірити у щось, на щось сподіватися та ще й дякувати життю...

ОСТРІВ САМОТНІХ РОБІНЗОНІВ

Я живу за вісім кілометрів від райцентру, а наче на крайчику землі. Нас тут місцевих – двадцять чоловік. Інші – дачники. Вони «тусуються» у нас не увесь рік: у них свої сезони. Живемо на семи вітрах, які летять з байдужого степу.

Є у нас вулиця центральна і два провулки, що йдуть від неї на північ та південь. Наче хрест долі. Вулиця безлюдна, на ній – мертва тиша. Іти нею гірко й сумно. Бачиш лише напіврозвалені хати, густо оповиті хмелем, що вже встиг почорніти від нічних холодів. Усюди чагарники. Навкруги багато покинутих порожніх осель або вкрай зруйнованих. В одній через розбите вікно бачив фотографії на стінах – чого діти не зняли, не забрали? Чиесь життя тут проходило, хтось тут з'явився на світ... Якби хати вміли плакати, то плакали б.

Ось на подвір'ї стоїть металева хвіртка і ворота, а паркану немає. Паркан уже поцупили. Просто хвіртка і ворота, які не ведуть до хати. Бо за ними – порожнє дворище, на ньому слід від фундаменту колишньої господи, яку рознесли по цеглині, по цвяху мародери. Посеред дворища колодязь, накритий протрухлою лядою. Усе навколо заросло бур'яном та могутніми, ледь не доісторичними деревами. Дикі непролазні хащі. А далі – порожнє поле, безкрайній степ і лісок на горизонті.

Є у нас і досить пристойні хати з гарними стінами та дахом, але ж з наглухо зачиненими віконницями. На дверях – величезні замки. Стоять вони на колишніх подвір'ях, як забуті цвинтарні могили. Немає до них стежок, немає доріг, навколо них – здичавілі вишні, сливи, непролазні чагарники. Дикі хащі з бур'янів, товстелезних осик, повалених велетенських беріз та кленів. Справжні українські джунглі. І це майже в самому центрі Європи. Якби вирубати та попилати їх – дров вистачило б усім навколишнім селам років на десять уперед...

Лежить наш хутір в осінніх димах посеред степу, наче птах підстрелений, і вітри пронизують його наскрізь. Він є – і наче його немає. Хутір – примара, привид, фантом. Безлюдний острів з кількома Робінзонами.

Мені 67. Десять років тому дружина розлучилася зі мною. Усе родині покинув: квартиру, майно. Були якісь гроші – поділили через суд. Купив тут невеликий будиночок, щоб бути поряд з братом – він зі своєю дружиною теж тут живе. Працював я колись на заводі, мав гарну зарплату. У родині згода була. Так на тобі, біс у ребро штиркнув на старість – завів собі молоду коханку, Светку, почалися п'янки-гулянки. Дружина й подала на розлучення. Кохана відразу звалила, багатшого, більш молодшого знайшла. А я ось сюди приїхав жити. Колись був нетутешній, тепер уже свій. Живу один. Зі своєю подругою – вівчаркою Азою. Як у тій пісні: «У самовара я и моя Аза». Лисиця частенько навідується:

полное на моє господарство. У мене ж є кури, качки, кролі. Я борюся з нею як можу.

Живу тихо, по-старечому. З осені до пізньої весни ношу чуні з валянцями – це найголовніше і найзручніше взуття у селі. Спочатку без господині було важко. А потім звик. Обходжуся сам. Після розлучення взагалі на жінок не міг дивитися. Та й яка жінка поїде у таку глухомань? Не хутір, а острів самотніх сердець. І там самотня жінка живе, і там. Жінок у віці завжди більше, ніж чоловіків – вони чомусь довше живуть, ніж ми. Як кішки, живучі. Родинних пар усього три. Усі дуже поважного віку, я тут – наймолодший.

Навесні та влітку у нас людно: приїжджають онуки на відпочинок, дачники повертаються. На увесь хутір – одна корова, кабанчиків немає. Свіжини вже років п'ять не було в жодному дворі. Автобус до села не ходить, адже всі німичні, у місто немає кому їздити. По вівторках і суботах їздить «хлібна» машина. Усі живі збираються коло моєї хвіртки, усідаються на лавочку і ждуть хліба насущного, обмінюються новинами. А які новини? Заїжджі злодії знову щось поцупили то в тому дворі, то в іншому...

А на околиці хуторця, акурат при дорозі до райцентру, живе баба Мотря – місцева знаменитість, сільська ворожка. Уже років зо двадцять не ходить, інвалід. Доглядає її молодша сестра Ніна, німа від народження. Заміж Ніна ніколи не ходила, ось і живуть удвох. Як з'являються на вулиці незнайомі автівки, то це нашу провидицю шукають. Бабуся начебто вміє знімати порчу, прокльони, пороблення, кров замовляє, відганяє нещастя, передвіщає події. Про все розкаже: «що було, що буде й чим серце заспокоїться». У піст і на великі свята не ворожить, бо гріх. Інколи я до них заходжу – води для прання їм з криниці наношу, дров нарубую, але її послугами жодного разу не користувався, бо вважаю це все нісенітницею.

Якось зайшов восени, груш приніс, у мене ж сад гарний, а бабця й каже мені ні з того, ні з сього: «Сашко, скоро у твоєї оселі

гість буде з дальньої дороги. Жінка молода. Колись ти її, щасливий, до стелі підкидав, волосся їй шампунем мив, висушував, розчісував...». У мене все всередині похолело – звідки вона знає? Сидить тут на краю світу напівпаралізована – і знає. Дійсно, підкидав я Светку до стелі, бо вона маленька, зграбненька. Я ще її звав «кишеньковою дівчинкою». «У ноги тобі впаде, лукава. Не вір цій лихій дівці, жени її з двору. Від неї одне лихо. І ось що: натри на тертушці моркви, насуши, запарюй і вживай її, як чай. Нирки у тебе балуються...». Вийшов я з бабиної хати весь мокрий. Усе правда, навіть про нирки...

А через три місяці Светка й правда приїхала до мене. Моя «кишенькова дівчинка». Видно, черговий хахаль злиняв, покинув її. Така вся тиха, печальна. У червоних чобітках, волосся біле розсипане по плечах. «Пробач мене, Саню, – каже. – Я тобі все життя перевела. Сидиш тут вовком-відлюдником, і я себе розгубила по чужих подушках, ніякої радості ні з ким... До Києва навіть за щастям їздила, та немає його там. А хто любив мене, так це ти... Може, почнемо все з чистого листа?» Постояли у дворі під шовковицею, поговорили. Вона й поїхала ні з чим...

От тобі й баба Мотря! Жінки – то кара Господня для чоловіка...

Ще два десятиріччя тому тут було все по-іншому: і люди, і робота, і життя. Райський куточок був. Від тих золотих часів zostалися лише чисте повітря, красива напівдика природа і щедра земля...

Груш, на жаль, у цьому році в мене не було. Чекаю урожаю в наступному. Город навесні саджу. У квітнику в мене – тюльпани, гладіолуси, півонії, майори і мальви. Люблю квіти.

Інтернет є, ноутбук, телевізор. Тепла груба. Оковитою не захоплююся, чай і каву п'ю. Інколи до мене приїжджає син, забігають племінники, коли у брата гостюють. Якщо стане сумно, можу з Азою поговорити. А ще – багато читаю, особливо взимку. Сів на свій мотоцикл, поїхав у бібліотеку у сусіднє село, набрав книжок на місяць і читаю. Зір, дякувати Богу, хороший. Уже в

зрілі роки відкрив для себе Олександра Македонського, Спарту, Стародавню Грецію, праці Аристотеля і Платона.

На серці іноді важко. Ось у покійної баби Галі посеред двору стоїть яблуня, а на ній два яблука червонобокі висять, наче новорічні іграшки... А на стіні напівзруйнованого сараю – облуда від старого годинника, на якому ні циферблату, ні стрілок. Ніби час зупинився тут назавжди.

Зліва від дороги у нас – чепурне кладовище з доглянутими могилами. Цвинтар виглядає найбільш живим у порівнянні з усім іншим.

Ось так і живемо. Люди не хочуть виїжджати. Куди їм їхати? Тут минуло життя, тут батьківський поріг і колиска їхньої першої дитини. Тут їх чекає у кінці життєвої стежини клаптик рідної землі. Колись відлетить у вирій і мій останній журавель.

Доки будуть приїжджати діти та онуки вклонитися могилам близьких, доки будуть квітнути у палісаднику тюльпани й мальви і підійматиметься вгору дим із коминів (хоч з двох-трьох!), доти продовжуватиметься історія села. Годинник ще іде...

Олександр Васильович

НОТАТКИ

Зізнання в любові

Я ніколи не соромилася того, що народилася і виросла в селі. Нехай це було білоруське село, але життя у ньому так подібне до життя українського! Потрапивши в Україну в досить юному віці, починала своє свідоме доросле життя у селі під назвою Білорічиця і відразу зрозуміла, що співзвучність «білого» кореня його назви з Білоруссю – добрий знак. Я вчилася білити грубу, варити справжній український борщ, звикала до мелодійної мови, раділа скриням, які бачила в кожній домівці, і вони були такими ж,

як скриня моєї бабусі Марфи! Згодом почала розуміти, що знайшла в Україні ще одну свою батьківщину. Білорічниця – це моя біла світла річечка, що тече через юність, серце і долю...

Кожне з українських сіл має унікальну історію, у якій свої видатні постаті й знаменні події. Кожне з них пережило Другу світову війну, голодомор, повоєнне будівництво. Часи «відлиги». Село працювало, горювало і співало. Воно ковтало життя, як сльози. Вирощувало плантації кок-сагізу і цукрових буряків. Народжувало Героїв праці і берегло тих, хто прийшов з війни...

Не всі отримували ордени та медалі, хоч і трудилися на совість.

Їхній світ – простий і щирий, буденний та величний. Не суттєвий, розмірений, далекий від галасу політиків, від культу грошей. У селі інший культ: тут поклоняються землі й сонцю, траві й бузку, чесним мозолям і шляхетній сивині. Працелюбству та майстерності.

Він чистий, пахучий і цей світ молока й меду, пісень і квітів. Ніжно-рожеві півонії в палісаднику і човен на березі Удаю, який колись був таким чистісіньким! Пісня «Деся заграла плакуча гітара» і дбайливо доглянуті братські могили героїв Другої світової війни. Закохані голуби, що, здається, ось-ось злетять з бабусиного рушника. Розкішний бузок, від пахощів якого паморочиться в голові. Пасхальні писанки. Білогривий кінь на вигоні, який пропах м'ятою. Картопляний цвіт під вікнами побіленої хати на краю села. Це все – чистий дух твоєї землі...

Дякувати Господу, я буваю там, я відчуваю силу, красу землі та людей, які живуть там.

Чи літає моя душа? Так, літає. Буцімто знову запрацював ста-

ровинний ткацький верстат часу – і знову моє життя стає частиною вікового рушника...

ЗАПРЯГАЙТЕ, ХЛОПЦІ, КОНЕЙ...

Зі своєю дружиною Галиною Михайлівною ми прожили більше 50 років. Дітей нам Бог не дав, мабуть, є у Бога до мене питання. Я працював у колгоспі на конюшні, Михайлівна – обліковцем у конторі. Часу для пустощів не було: з ранку до вечора трудилися.

Мені 73, а я, як-то кажуть, досі в строю. Точніше, на коні. Хто на ровері, хто на возі, а я – верхи на коні. Усе життя у сідлі проскакав. Зараз менше їжджу верхи, але їжджу, якщо є потреба. Люди постійно до мене звертаються: «Трохимовичу, допоможи...». Тому поле зорати, тому щось привезти-відвезти. У господарстві кінь – перший помічник, хоч і не трактор, і не авто.

Коней мало нині зосталося. У селі ще в Чухрая є кінь. І все. У мене і віз, і сани є. Людям треба допомагати. Після колгоспу я працював на місцевого фермера – теж мав справу з кіньми.

Займаюсь ними все своє життя. Від діда Василя, від батька передалося. Він справу цю любив і знав. Колись подарував нам лоша – ми тоді з дружиною ще з батьками моїми жили. Ось так і з'явився у дворі красень Рудий. Норовливий був, до себе не підпускав нікого. Чужий не підійде, не запряже, не поїде. Я дуже дбав про нього. Корма різні давав. Він у мене не голодував, у стайні було сухо, чисто і тепло. Роботою не заморював, жалів його, особливо, коли він постарів.

У середньому коні живуть 20-25 років. У нього було запалення суглобів, опухли вони, дуже боліли. На жаль, помер. Якийсь час ми жили без коня в господарстві.

Потім придбав Зірку. У неї біла зірочка на лобі, тому й так назвав. Кінь – найкраща істота на землі, найрозумніша і найшля-

хетніша. Дуже мирна та щира. І добра. До мене з іншого кінця села батьки привозять дівчинку Алінку, хвору на ДЦП. Я її верхи катаю у спеціальному маленькому сідлі. Такі прогулянки їй лікарі приписали. Зірка, як побачить дитину, радіє: її великі очі стають живими, іскристими...

Зараз тільки й чуєш звідусіль плачі: село помирає. Якщо є робота і народжуються дітки, село не помре. Якщо є гарний інвестор, то це теж велике діло. Наше село поки ще благополучне. Більшість людей при роботі. Гуси гелготять, ластівки під дахом щебечуть, свині рохкають, корови мукають, у річці риба боками виблискує. Тут кожне поле, кожне деревце твоє.

Кінь здавна – найперша підмога і товариш. Козаки дуже любили коней, і не дивно – вони ж були їм як брати і бойові товариші. Без коня не було б ні чумацького шляху, ні Запорозької Січі, я вам кажу. Якою б не була сучасна техніка, а без коня і дня прожити не можна.

Під час Другої світової саме коні зіграли вирішальну роль у битвах під Москвою та Сталінградом. А як би без них партизани обійшлися?.. Мій батько під час війни служив у дивізійній артилерії – дбав про коней. Коні воювали нарівні з людьми, тільки орденів за це не отримували. Упряжка в шість коней-вагозовів тягала гармати і снаряди. Вогневі позиції батареї змінювалися, а дороги навесні та восени – суцільна грязюка, лише коні й виручали. Вони й гинули. Кінь же не сховається в траншею чи бліндаж. Батько жодного пораненого коня не кинув – було таке, що їх оперував хірург у медсанбаті.

Нинішня війна на Донбасі засмучує мене. А батько взагалі б цього не пережив – його б серце не витримало. Помер акурат перед війною. У нього стільки фронтів друзів по Росії розкидано, вони переписувалися до останнього...

Щось десь зламалося у світовому годиннику – іде він не в той бік. З нашого села ніхто з тих, хто на фронті, слава Богу, не вбитий. А в сусідне труну навесні привезли...

Живемо ми з Михайлівною на околиці, далеко від центральних садиб. До магазину, пошти, сільради – хвилин двадцять ходи. Клопотів вистачає: худобу потрібно нагодувати, навести порядок у хлівах, дров нарубати, сіна накосити... Дякувати Богу, я ще при здоров'ї і мені кожна праця до вподоби.

Перед хатою вигін є великий, майже завжди безлюдний. Я там Зірку випасаю. Виводжу туди щодня влітку, вона розкошує на просторі, на зеленій травичці (гурманша вона у мене – різнотрав'я соковите полюбляє, свіжоскошену траву)... Ані шуму, ані галасу тобі, наче на іншій планеті. Коли сонце сідає або ж сходить, цей вигін стає рожевим, помаранчевим – неймовірної краси. Навіть сама Зірка стає іншого, якогось неземного кольору... Це її планета. І у мене на душі теж стає спокійно.

Узагалі, усе що пов'язане з кіньми, – це окремий світ, сповнений таємниць та несподіванок.

Вона мене за запахом упізнає, цінує турботу. Усе чує – у неї такі рухливі вуха! Усе бачить. Довга красива грива. Така розумна тварина – навіть сама дорогу додому знайде. Якось на Різдво у кума був, хильнули зайвого і заснув у снях. Прокинувся перед своїм дворищем. На горіхи отримав тоді від Михайлівни.

Ніякі там дельфіни та слони з конем за розумом не зрівняються. Хоч вона у мене не якоїсь там князівської крові – звичайна, проста, робоча конячка, але гонору й гідності на всіх вистачить. Роботяща, витривала, терпляча. Розуміє, коли я її підхваляю. Коли провинилася, сварюся – вона сердиться. Знаєте, коні вміють сміятися і плакати. І це не байки! Коли вона сміється, це така дивовижна картина!.. Кінь ніколи не розчарує, він дуже віддане створіння. Дуже чуйне. Відчуває ауру людини – якщо людина погана, не підпустить до себе, брикається. Копитом може вдарити...

Спілкуючись із кіньми все життя, навчився краще людей розуміти. Я її у ставку в теплі дні купаю, частенько вона сама у снігу миється. По траві росяній качається і аж фиркає від задоволення. Дружина інколи навіть ревнує мене до Зірки, каже: «У тебе

одна Зірка в голові, а де я? Твоя Зірка, наче повноправний член родини...» А по-іншому не можна.

Ось так і живемо: я, Михайлівна і Зірка...

Олександр Трохимович

ПРО ХАБАР БОГУ І МЕНТАЛІТЕТ УКРАЇНЦІВ

Мені сімдесят, і віку я свого не відчуваю аж ніяк. Сили мені земля дає, село рідне. Село – це мудрість і спокій. Щоденна праця кропітка. Простота, не лукавість.

Сам я з хліборобського, майстрового роду. Тут усі мої прадіди поховані, батьки. У родині діда зростало одинадцятьоро дітей: десять своїх, а одна – не кровна, зате рідна й близька. Бабуся хрестила цю дитину – значить, перед Богом за неї мала відповідати.

Ми – хазяїни. Усе я від батька взяв, а він, у свою чергу, у діда всьому навчився. Батько з війни інвалідом повернувся, права рука в нього теліпалася, а господарем справжнім був. У батька нас четверо було: три сини й одна донька.

Я сім класів закінчив і пішов трудитися. Корови доїв, у кузні робив, потім воду і їжу трактористам розвозив. Незабаром сам на трактор сів.

Дитинство добре пам'ятаю. Батьки підуть у контору за грошима, а їм кажуть: «Немає вам «получки», ви ще заборгували колгоспу»... У страшних злиднях тоді жили... Часи важкі були...

А що в житті головне? Труд і сім'я. Людина без праці безтурботна, а саме життя нецікаве. Я о пів на шосту прокидаюся кожного дня. Три чавуни картоплі варити лаштую, дерть запарюю. Потім до скотини йду, повичищаю у неї все, нагодую... Потім – до себе у майстерню, дивись, якийсь віничок і зв'яжу. То постругаю, то вулик відремонтую. Я все люблю. Рибальські сітки плести, будувати, малярувати, бджіл доглядати. Мені цікаво своїми руками щось зробити, про щось нове дізнатися. Бджіль-

ництвом, наприклад, майже сорок років займаюся, маю свою домашню пасіку. Це ціла наука, я вам скажу... Немає мені коли про старість думати.

Дружина моя теж зранку на ногах, я її зву «мамою». А як інакше – вона ж мені народила і виховала трьох синів. Ми ними пишаємося, вони у нас хороші, усе вміють робити. Шестеро онуків маю, у сім'ях у дітей лад і спокій. Як з'їдуться всі на Різдво та Пасху, повна хата людей – 14 чоловік. У кума за стіл сідає в ці дні всього п'ятеро... А у нас – велика родина! Посуд потім дівчата годину миють... Дім у нас великий, місця всім вистачає. Тепло. Я ще 15 років тому, коли в село газ проводили, передчував катавасію з цінами на нього. Власноруч зробив креслення, наш кращий зварювальник переробив мені котел. Система опалювання працює і на газі, і на твердому паливі...

Життям своїм задоволений, на здоров'я дуже не скаржуся. Прихопить сердечко – краплі вип'ю, півдня відлежуся і – до роботи. Вона така буденна і непомітна, але важлива. Маєш господарство – ворушитися, порпатися треба щодня.

Частенько отцю Петру допомагаю в реставрації нашої сільської церкви. Ми вже покрівлю відремонтували, установили купол, вхід зі сходами привели до ладу. Ще потрібно стіни поштукатурити, побілити їх, підлогу постелити, поміняти вікна та двері.

Церква наша дуже старовинна. Ще десять років тому стояла занедбаною, руйнувалася, умирала на пагорбі посеред непролазного чагарнику і столітніх дубів. На даху, під самою маківкою... росли дерева і куші. Вітвар був зруйнований, стіни розбиралися по цеглинці... А як отця Петра призначили – робота закипіла. Він уже проводить недільні й святкові служби, хор півчих тепер є. І що цікаво: двері до храму відкриті цілодобово, у ньому немає замків. Навіть уночі можна зайти, узяти безкоштовно свічку, помолитися...

Старожили кажуть: під церквою є підземні ходи, які ведуть до обителі, що за тридцять кілометрів від нашого села...

Не маємо ми достатньо грошей, щоб так швидко храм наш відродити. Люди з грошима знаходилися і були готові їх вкладати в реставрацію. Приїздили на шикарних авто, з перснями на пальцях. Але завжди от що траплялося – як тільки вони від обіцянок переходили до конкретних справ, у них починалися великі проблеми з бізнесом. І бізнесмени ці відмовлялися, зезали... Отець Петро вважає, що Господь у такий спосіб уберігає нашу святиню від грошей сумнівних благодійників. Завжди цитує Преподобного Антонія Печерського: «Не любя мені церква за золото князівське, а любя мені церква за сльози людські...». Так, Господь хабара не бере...

Узагалі-то, я на владу сильно ображений. Йй, безперечно, плювати на мої образи, а мені – ні. Як це ми до такого дожилися, що люди домівки, дітей своїх покинули і поїхали на заробітки до Польщі, Італії, Росії? Я людей не звинувачую, їм родини годувати потрібно. Заводи у нас стоять, працювати нема де. Ліси вирубаємо, річки забруднюємо, країну нищимо...

Про курс долара вже й кури знають... Наче перед кінцем світу. Людоньки, що ж ми робимо? Діди, батьки будували, орали, худобу вирощували. А що тепер? Тепер ні ми, ні країна державі не потрібні. Батрачимо на польських фермерів – хіба у нас своєї землі мало?.. Земля є, а фермерам не дають розвернутися. Українці піднімають економіку чужих країн, приносять величезні прибутки в їх казну. Син кума, мій хрещеник Андрій, поїхав на збір фруктів та овочів. Полуницю, спаржу збирав. Привіз за 3 місяці 1000 доларів усього. За житло, їжу, квитки – за все заплати. Ночував у підсобці, працював без вихідних під спекотним сонцем. Улаштував собі якомсь перекур – його оштрафували.

Там у них прохолоджуватися не дадуть, кожна хвилина на рахунок. Українці для поляків – дешева робоча сила, а самі вони працюють на благо Німеччини, Австрії...

А то назовсім їдуть у тую Польщу. Церков наших там немає, шкіл українських немає. Розпорошується нація... Що у світі ко-

іться? Може, існує якийсь таємний план по знищенню українців?.. І чи зміниться це найближчим часом? Як в усьому цьому розібратися?

У нас, в українців, відносини з владою завжди були складними. Будь з якою. Не довіряємо ми владі як такій. Для нас є «зрада» і є «перемога». Третього немає. Влада не за правилами грає. Але ж ми й самі за правилами інколи жити не хочемо. От вам найпростіший приклад. Поїду в город, на перехресті стою, бачу – червоне світло. Перечекати потрібно. А людям не терпиться – усі побігли на той бік дороги. Машин же немає, чого час гаяти? І я побіг з усіма...

В українця завжди власна правда. Він не терпить, щоб йому щось зверху нав'язували, занадто вільнолюбний. Своя доля, свій шлях...

Ще й не переспориш його, нічого не доведеш, упертий, страх. Підкоряться нікому не хоче, йому б краще самому в гетьманах походити.

Кмітливі ми та пробивні. У мене в армії всі сержанти були земляки, і «вещкоптеркою» заправляв українець. Хіба це погано? Працелюбність маємо, поміркованість, завзятість. «Чого бідний, бо дурний. Чого дурний, бо бідний». Якесь зачароване коло. Сподіватися немає на кого, лише на себе.

А мені найкраще – у рідному селі, у рідній хаті... Ні за кордон, ні в місто я не хочу. У місті життя метушливе, якесь неспокійне, нервове. Ті, що повтікали з села, швидко насолодяться міським життям та й повернуться до землі.

У нас у селі – простір, дихаєш вільно, краса навколо. Особливо взимку мені подобається. Від морозу до морозу голомозий ходжу...

Іван Пилипович

СІЛЬСЬКА ПІЧ – РІЧ САКРАЛЬНА

Кращого пічника, ніж мій дід Віталій Степанович, в окрузі немає. Люди записувалися до нього в чергу на кілька років уперед, аби саме він зробив у їхніх оселях грубу чи піч. У німецьких містечках і досі десь є груби, які дід склав на початку шістдесятих років, коли проходив службу в лавах Радянської армії. У нашому районі в кожному селі є витвори його майстерних рук, зіграють вони і київські замиські будинки багатіїв.

Мій дід – майстер на всі руки. Він будував сільські хати. І собі збудував будинок, у якому до цих пір живе з бабусею. Гарний тесля – двері, вікна робив. А ще – дитячі колиски. Кум у нього лісник, вони все життя товаришують – дід колись ліжечко для його синочка новонародженого змайстрував і відтоді не мав проблем з деревиною.

«Це ж найперший дім для немовляти, тому в цьому ділі все важливо, – повчає мене дід. – З яким настроєм ти майструєш, про що думаєш... Для дівчаток я колиски робив з сосни, для хлопчиків – з клена, з найчистіших порід дерева. У кожній хаті села є моя колиска... Гойдаються мої човники легко, без скрипу, і дітки, що сплять у них, не хворіють. Твій батько і два твої дядьки виросли в колісці, що лежить зараз на горищі. І тебе в ній гойдали, коли мама приїздила до нас у гості, – не везти ж люльку з міста. Човник цей ще й твоїх дітей дочекається. Закінчуй уже виджигирювати, берись за розум, одружуйся...».

У гаражі в діда стоїть деревообробний станок, там у нього майстерня. У молодості він ще й діжки для тіста і бочки дубові для квашення робив.

Та найулюбленіша його справа – спорудження печей. Він знає усі тонкощі цього мистецтва. Без цих важливих секретів не збудуєш гарної печі – горіти вона не буде або димом захлинатиметься, тепла від неї не дочекаєшся. За все життя більше сотні

виклав людям печей та груб. Люди й досі гріються теплом, яке він їм подарував. Прискіпливу увагу під час мурування печей і груб дід приділяє димохідним каналам – колодязям.

– Їх потрібно правильно зробити, за всіма нюансами, – поважно говорить мені дідусь. – Тоді в оселі буде тепло, гарно буде, до ладу... У кожне творіння своїх рук треба вкласти душу – у цьому головний секрет гарної печі...

Добрих майстрів-пічників у селах нині майже немає. Люди зраділи тому, що газ провели. Деякі з господарів печі та грубки повикидали, тепер жалкують. Заново повертають груби в дім. Призабута професія пічника стає популярною і затребуваною. Дід п'ятдесят років клав печі, тепер мене цьому навчає.

– Давай, – каже, – не лінуйся. Мурування печей – мистецтво старовинне, від діда-прадіда. Справа ця складна і благородна. Чому тебе Віталієм нарекли? На честь мене. Тож кумекай. Мені вже сімдесят п'ять. Уважай – на Божій дорозі вже... Та ще й ось що скажу: коли у чоловіка є хобі, йому легше живеться. Пішов у майстерню, у гараж – і все, наче засів в окопі. Як ти при хобі, жінки менше питань задають. Незбагненна ця штука – жінка: без неї ніяк, і з нею інколи складно... У нашому роду завжди жінки командували, це й ясно, це з сивої давнини пішло: коли козаки їхали на Запорізьку Січ, хто на господарстві залишався, хто відповідав?.. Тому в нас жінки такі бойові, це в них у генах... Українці, узагалі, серцем живуть, запальні ми всі. І працюємо, і співаємо від душі...

Я люблю приїздити до діда – погостювати і повчитися. Звичайна, на перший погляд, сільська хата, яку я знаю ще з дитячих років. Ніякого гламуру, усе таке справжнє і миле серцю. Велике залізне ліжко з алюмінієвими кульками на бильцях. Подушки складені одна на одну. Домоткані килимки на підлозі. Чисто. Скромно. Тихо...

Нагодувавши мене і набалакавшись про підступність влади і безсоромних корупціонерів, про війну на Донбасі й Трампа, дід

починає навчання. Перші уроки – суцільна теорія. Наполягає, щоб я занотовував і навіть робив малюнки. Підкорююся. «Почнемо з груби, що в літній кухні, – каже дід. – Вона стара, як світ. Час її викинути і скласти нову».

Упереміж із секретами пічного ремесла розповідає про те, як у молодості гарно грав на гармошці та бубоні (наче я цього не знаю – сто разів чув!) на весіллях і проводах в армію. І як залицявся до бабусі. І що ні разу за життя не скочив у гречку, що беріг бабуню, як королівну. І про те, що коли піч клав, ніколи навіть і 100 грамів не пив, як би господар не частував та не припрошував. Закон у діда такий... З гордістю, уже вкотре, демонструє мені свою піч-красуню, від якої тепло йде всією хатою:

– Ось подивися! Не піч, а пасхальна писанка. Справжній мистецький витвір! Глянь, яка велика – у середину печі вільно можеш пролізти. А ось яка зручна широка лежанка: якщо ніч поспиш на ній, позбавишся від застуди чи болю у попереку.

Бабуся майже щодня топить піч. Готує в ній смачні борщі, каші розсипчасті, молоко «парить», гриби і яблука сушить. Смак у всіх цих страв – надзвичайний, на газовій плиті так не приготуєш!

Вогонь у печі живий, пахучі дрова потріскують. Я люблю серед морозів і снігу заночувати у діда на печі. Там, під самою стелею, живуть гармошка і бубон. Там десь ховається і домовичок, і цвіркуни співають свої пісні.

Якось зранку прокинувся – піч уже розпалена. Дід зайшов із двору, несучи відро з колодязною водою. Дивлюсь: так щасливо усміхається! Каже: «Мені наснилося сьогодні, що я піч клав...».

Учора, під прискіпливим керівництвом діда я склав у літній кухні свою першу в житті грубу.

Віталій

РОЗДІЛ ІІІ

ЛЮБИТИ. ЖИТИ І ЛІТАТИ

**Чи все-таки життя – це те,
що відбулось?
Ліна Костенко**

НОТАТКИ

Повернення до своїх «баранів»

Хтось із великих сказав, що першим поетом був той, хто порівняв жінку з квіткою. А першим прозаїком – хто жінку порівняв... з іншою жінкою.

Література належить вічності. Пергаментні рукописи минулого, старовинні папіруси, заарештовані табірні зошити – вони не пропали, не зникли, не розсипалися на попіл.

Усе, що написано від руки, набуває особливого значення.

Ми й досі читаємо «Одіссею» Гомера (а жив він ще до нашої ери), захоплюючись його гекзаметром.

За легендою, давньогрецький поет був сліпим і, сидячи на березі моря, складав віршовані рядки своїх поем під шум хвиль. Рядок співпадав з часом, за який хвиля набігала на берег і відкочувалася назад у море. Так народився гекзаметр.

У мистецтва свої закони – ні картини, ні рукописи не горять. Це в житті якась подія буває лише одного разу – не повернеш. А на папері вона залишається навечно.

Здавалося б, про все вже написав Шекспір у своїх п'єсах та сонетах до смаглявої леді (неважливо, що всі вони написані звичайним гусячим пером!). Про кохання і смерть, владу і зраду. Але ж про все це не перестають писати і в ХХІ столітті, вишукуючи нові слова й сюжети.

Один із героїв Гоголя («Театральний роз'їзд») легковажно зазначав, що письменником бути просто. Потрібно, мовляв, сісти біля вікна і записувати все, що робиться на вулиці. Якби!..

Спочатку ти йдеш по світу: збираєш усе у свою велику торбу, і воно довго лежить, спить десь там на її дні. А одного разу спілеться з неї, наче торба та стала дірвою...

Старість – планета печалі. Хоч, мабуть, не завжди. Мені ще далеко до неї. Але ж Агаті Крісті не обов'язково було скоювати вбивство, щоб писати про нього, а Гюго – дзвонити у дзвони Нотр-Даму. Хіба обов'язково спочатку цілковито постаріти, а потім писати?

Інколи так сумно розмовляти з ними, з майбутніми героями моєї майбутньої книги. Сумно й боляче. Хоча б не перетворилася моя книга на суцільний «плач Ярославни»...

Книги по-справжньому талановитих письменників з першого рядка забирають у полон і не відпускають. Забирають до хвороб-

ливого тремтіння, до мурашок. Зазвичай, кожна книга – це особиста версія письменника цього життя, цього світу. Підглядати чуже життя, бути вухами й очима...

Як елегантно, глибоко й неповторно писали Короткевич, Давлатов, Леся Українка, Коцюбинський... Вони всі були одинаками, бо письменництво – це праця самотника. Коли ти маєш відмовитися від багато чого в цьому житті... Може, усі вони наглядають за нами і надають нам свою допомогу?

Усе, що пов'язане з письменництвом, – завжди містика і якась незбагненна таємниця. Микола Гоголь жив у Римі на щасливій вулиці. Рим дійсно був для нього улюбленим і щасливим містом, коліскою його нових творчих пошуків, його метафорою і долею. Як і Україна, між іншим. Саме в Римі він писав «Мертві душі».

Якось зайшов він зі своїм другом у кав'ярню Caffe Greca неподалік фонтана і сходів Piazza di Spagna. Вони сіли за столик, щось замовили. Гоголь сказав товаришеві: «Я так сумую за Україною!». Раптом до кав'ярні зайшли двійко підлітків. Підійшли до їхнього столика. Менший зняв картуза з голови, і вони почали співати «Ой під вишнею, під черешнею». А потім ще й «Ой під гаєм, гаєм, гаєм зелененьким». Гоголь був у потрясінні – посеред Риму, у маленькій кав'ярні якісь хлопчачки співають українські народні пісні! Хто? Звідки? Як?

– Це вже занадто. Нікому не кажи, – сказав Гоголь другові. – Усе одно не повірять.

Слова мають неймовірну силу – вони збуваються. Любов Гоголя матеріалізувалася у пісні, щоб серце в нього менш боліло.

Працювати зі словом – один із найшляхетніших послухів на землі, даних Всевишнім.

«Не слави хочу, хочу Слова».

Як навчитися магії слова? Як писати так, щоб хтось, читаючи, зрозумів: це ж про мене! Як з'єднати звичні слова у нитку яскравих коралів, щоб вони по-новому засяяли? Писати книгу так само страшно, як опинитися на безлюдному острові.

Наш час – час розчарування, героїзму і нових надій. Люди губляться на роздоріжжях сьогодення. Я хочу відкривати людину людині. І щоб люди посміхалися і ставали щасливішими від прочитаного. Щоб починали вірити у те, що не все так погано в нашому королівстві.

Я б хотіла летіти за горизонт нинішньої реальності й брати з собою у політ інших.

Моє серце радіє диву і горює горем. Я – щаслива людина, бо живу своїм власним життям і, плюс до того, проживаю долі своїх героїв. Я люблю їх усіх. Герої майбутньої книги вже блукають моїми снами, п'ють разом зі мною чай з білоруським чебрецем, їдуть у маршрутці...

Що шукає читач – сюжети чи роздуми? Мабуть, правду. Сьогодні важко знайти правду і нести її в собі. Повсякденне занадто суєтне, банальне, а під ним – справжнє життя.

«Ідеальним можна вважати той текст, який роїться і розгалужується подібно до наших думок і сподівань», – вважає Милоград Павич.

Мабуть, час писати. Час читати. А книги так люблять тих, хто їх читає!

СПАСИБІ ГОСПОДУ!

...Тиждень тому в супермаркеті зовсім літню бабусю зловили на крадіжці. Вона поклала до кишені баночку бичків у томаті, а в кошик – три морквини, дві курячі ніжки, п'ять картоплин. На вигляд охайна і чиста. Мабуть, зовсім кепські були її справи, що відважилася на таке.

Зазвичай пенсіонери ходять туди, де торгують соціальними продуктами. Але у місті таких магазинів мало. Саме через цей прикрий випадок у тому ж таки супермаркеті вчора волонтери пропонували літнім людям, моїм ровесникам, оплатити їхні покупки за рахунок невідомих благодійників. І всі злякалися. «Гроші у нас потім знімуть із пенсії?» – з тривогою запитала Клавдія Петрівна. Вона живе у сусідньому зі мною будинку, носить теплі штани «Адідас» і завжди ходить з собачкою. Волонтери заспокоїли її: «Ні-ні, не знімуть!». Та вона все одно не ризикнула.

Мої знайомі пенсіонери відмовляють собі в цукерках, сосисках, не купують сиру, зате комунальні послуги платять справно. Усе частіше бачиш, як старі порпаються на смітниках, шукають там недоїдки, напівгнилі фрукти й овочі, щоб висушити вдома на балконі та зробити запас на зиму.

Старіти в місті і в селі – це дві різні речі. Сільським пенсіонерам, мабуть, складніше, ніж нам.

Я теж на пенсії, мені сімдесят, але я себе ще не відношу до розряду бабусь. До того ж мені значно легше, ніж моїм ровесницям: у мене син бізнесмен і я не голодую. І боргів за комуналку не маю.

Коли Бог хоче нагородити, дає дочку. Коли захистити – сина.

Душа моя болить за них усіх. Люди все життя так сумлінно працювали, а тепер живуть, як жебраки, на свої жалюгідні пенсії...

На Сході літні люди стають на чолі своїх родів. Вони як ста-

рійшини розв'язують суперечки, дають поради у скрутних ситуаціях. Їх поважають, до них прислухаються. Ними захоплюються, їх люблять і оберігають.

У кожного, хто прожив довге життя, свій унікальний досвід. Але хто до них дослухається? Ми ж такі самі були в юності, поради батьків здавалися нам нікчемними.

Наш досвід для дітей та онуків – чужий, вони нас вважають диваками, археологічними артефактами. Живуть в іншому часі, у своєму світі, в іншому вимірі. Але так і повинно бути. Діти – це не ми. Вони повинні жити своїм окремим життям.

Коли в дім приходять гості, діти зазвичай запихають своїх батьків у їхні кімнати і рідко запрошують до святкового столу (у мене не так: я для сина з невісткою завжди бажаний гість). А якщо й запрошують, то гості рідко звертають на них увагу. Сидить собі старенька, як Божа кульбабка у старомодній сукні, хай собі сидить.

Коли я була молодою, то скрізь, де не бувала, розмовляла з бабусями, дітками. Вони ж так чекають уваги!

Інколи я думаю: навіщо взагалі жити після вісімдесяти років? Яка від тебе користь? На роботу вже не ходиш. Діти вирости. Онуків виняньчила. Бажань дедалі менше. Мозок уже погано працює. Усе з рук валиться, у прямому сенсі слова... Думки ці грішні – Всевишній мене за це не похвалить, бо ми важливі для Нього у кожному віці...

Старіти нуднуvато, але це єдиний спосіб жити. Що поробиш! Ну, сімдесят років – це не вісімдесят, але вже недалеко. Не всі люди в такому віці через поганий стан здоров'я можуть бути активними. Природа робить своє. Учора був підвищений тиск, сьогодні схопило поперек, завтра обов'язково може заболіти шлунок. Уже важко нахилитися, щоб застібнути чобітки. Я почала забувати слова, і це так кумедно!..

Чому можна присвятити себе у сімдесят, вісімдесят, дев'яносто років?

Коли живеш одна, боїшся, що раптово може стати погано, можеш знепритомніти. Розіб'є інсульт чи інфаркт. Як діти дізнаються, що ти, не дай Бог, знепритомніла? Вони ж не телефонують щогодини тобі, у них свої справи. А такі випадки трапляються миттєво, і рідні можуть банально не встигнути.

У сусідки якось тиск підвищився, а мобільного телефону в неї немає. Зателефонувала у «швидку», хоч вона нині на такі виклики майже не виїжджає, лише на якісь екстрені. Так хіба туди додзвонишся? Виклик надходить аж на Чернігів, тепер у них там диспетчерська. Та й узагалі нікуди не додзвонишся. Не працює телефон – дзвони аж у Київ, щоб тобі в райцентрі його відремонтували. Коли й куди не зателефонуєш, у слухавці чути: «Залишайтеся на лінії, залишайтеся на лінії». І вмикається музика. Ховаються від людей...

Боюся злягти. Не хочу, щоб син чи невістка мене мили, перевдягали, міняли білизну, розчісували. Не хочу, щоб бачили моє страшне старече тіло, мою немічність. Бути для рідних тягарем – ось що страшно. Будуть сердитися, хоч і робитимуть вигляд, що не сердяться. Бо такі немічні завжди заважають жити. Померти хочу у своїй квартирі, а не в будинку для престарілих...

І чого це я розрюмсалася? Мої ноги ще ходять, слава Богу, почувуюся непогано, інколи, правда, спину прострілює, але то нічого. У мене гарні стосунки із сином, з онучками, якими я пишаюся, невісткою Світланою. Вона у мене – справжнє диво. Відразу стала мене «мамою» називати, дбає про мого сина, про діточок. Прекрасна господиня, удома в них усе сяє чистотою, скрізь порядок. Мене не забувають, я допомагаю їм, чим можу. Холодцю їм наварю, пирогів напечу. Шкарпеток ось нав'язала... Тепер замість парфумів вони мені дарують сковорідки. І в цьому є своя принадність.

Вітальню я тепер зву маніпуляційною – тут мені медсестра Таня, моя сусідка, робить уколи «диклоберлу», а Люся Петрівна масажує шию. Усе, як має бути. Аби тільки не гірше.

Є у мене приятелька, Ганна Іванівна. Донька з нею чомусь не спілкується. Оце біда! Щось між ними сталося... Ганна Іванівна переживає. А жінка вона дуже освічена – створила сторінку у Фейсбучі під вигаданим ім'ям. Щодня туди дописує, виставляє фото. У неї багато друзів. Понад тисячу. Її донька теж серед них. Ганна Іванівна рахує її «лайки» і «коменти». Ось так вони і спілкуються. Донька вважає її якоюсь молодю вишуканою панною. Причому дуже мудрою. Пише їй у месенджер, радиться з нею і навіть не здогадується, що це її рідна мати... Яка печаль!

Син якось теж «підсадив» мене на Фейсбук. Створив мою сторінку, і я почала щодня туди заглядати. Нічого не дописувала, просто цікавилася, хто про що пише, що виставляє. Через місяць мене почало нудити через світлини котів. Я нічого не маю проти котів, але приділяти їм стільки уваги, сюсюкаючи, – є в цьому щось для мене сумнівне. Кішки – істоти містичні. Вони мандрують іншими, паралельними, світами, вони – охоронці порталів в інший вимір. Вміють читати наші думки, лікують нас, відновлюють нашу енергетику, змінюють ауру і карму, оберігають від злого, передбачають події і попереджають людей про лихо. Котів, зазвичай, бояться люди, у яких є кармічні гріхи. Я їх не боюся – я їх поважаю. Неможна ставитися до них, як до якихось нерозумних хатніх іграшок, як до забавок...

Людина прокидається зранку, фотографує чашку кави, куточок свого вікна і викладає усьому світові. Користувачі розсилають сто однакових картинок «Доброго ранку», «Вдалого дня»... Який сенс від цього?..Є такі, котрі не можуть собою налюбуватися: ось я, такий красень, на морі. А ось – на сходах власного будинку. Ось – смажу шашлик... Ким себе людина вважає? Генієм? Зіркою? Суцільна самозакоханість і марнославство... Мають, я просто старію.

Добре, що я потоваришувала у Фейсбучі з багатьма священиками, багато чого дізналася про православ'я, про святих от-

ців... Інтернет тим гарний, що у ньому можна швидко знайти якусь корисну інформацію, дізнатися про те, що діється у світі. А ще в Інтернеті можуть швидко порадити, де підстригтися, чи продадуть тобі якісь старовинні меблі, допоможуть матері знайти зниклого сина.

Фейсбук – це щось таке для мене до кінця не зрозуміле. Ми, зазвичай, через нього не заходимо в Кембриджську бібліотеку. Він здається мені іграшкою для тих, хто має багато вільного часу. Зайшов, поклацав, щось глянув, щось переслав. Але ж доволі небезпечна іграшка. Якщо не втримався і втрутився в обговорення якоїсь важливої політичної теми, події чи явища, то перед сном тебе ще й брудом можуть облили. Обізвуть, звинуватять у всіх гріхах і з почуттям виконаного обов'язку підуть спати. А ти після того до самісінького ранку питимеш валідол. Звичайний фейсбучний тероризм.

Із цими Фейсбуком, Instagram, іншими соціальними мережами ми втратили приватність, свій власний сокровений простір. Утратили таємничість думок і душі. Стали оголені перед усім світом. Перед політтехнологами, які готують чергові вибори, рекламодавцями, які втюхують нам купу непотрібних речей через Інтернет. Вони ж усе моніторять, аналізують, створюють під нас різні ситуації. Потім голосуємо на виборах хтозна за кого. А що вони з онуками нашими роблять – це жах! Заманюють їх у різні небезпечні групи, маніпулюють ними. Тому й називається «мережа». Сітка – вона і є сітка, потрапив і заплутався...

З роками ми робимося більш самотніми і розгубленими, ось і біжимо у віртуальний світ. І це тільки на перший погляд він рятує нас від самотності. Насправді, ні від чого він не рятує, тільки час краде. Фейсбучне кохання чи дружба – примара, міраж. Коли ти сповна награвешся цими «лайками», то розумієш це.

Скільки б не сидів у Фейсбуці, а поперек як болів, так і болять. З дому вийти не можеш. І знеболювальний гель для нати-

рання спини тобі принесе син чи сусідка, а не фейсбучна подруга «Ксюшка-Ксанка»...

А до аптеки зараз ходиш, як до ювелірної крамниці.

Що вдієш, тіло змінюється, а особистість – ні. Важко було спочатку полюбити власні зморшки і сивину. Але в мене це вийшло.

Розводжу квіти. Чекаю онучок. Вони вже вчаться у столиці й зрідка мене навідують. Ходжу до церкви. Молюся за всіх. Мені всіх жаль. З роками стала уважніша до людей. Працюю при храмі на кухні – готую разом з іншими недільні сніданки для нужденних, безхатченків. Хочеться онучок заміж віддати, та й за гарних хлопців. Щоб у сина й невістки все було добре. А ще – поїхати в Єрусалим, якщо Бог дозволить. Якщо управить. Я частенько у різні паломництва їжджу. Скаржитися гріх.

Усе частіше думаю ось про що: уже в зрілому віці, наприкінці життя, коли твій час спливає догораючою свічкою і часу цього все менше (десять років? рік? місяць?) до останньої мандрівки в інші, кращі світи, починаєш перерахунок своїх помилок і гріхів, удач і радощів. Та чи зробила я все, що довірив мені Господь? У Нього ж були на мене якісь плани? І якщо я вже зробила все, що було Ним заплановане для мене на цій грішній землі, то Він покличе мене до Себе. Земне життя – тимчасовий притулок. А справжній дім – він там, у потойбіччі. Але я не поспішаю туди.

Слава Богу за все!

Анастасія Миколаївна

НОТАТКИ

На одному сухарику

Спочатку – дитяча гра як головний спосіб існування. Потім – кохання, діти, родина. І як головне досягнення долі – онуки та правнуки.

Формула перебування на цій грішній землі вміщується у три слова: пелюшка-суєта-саван. Життя – екзистенційна мандрівка:

народження, любов, щастя, гріх, відчай, спокута, смерть...

Старість як досвід? Як покарання? Як втіха і нагорода? Іспит на смиренність? Людина відходить від зовнішнього світу і входить у внутрішній світ власної душі?

З великою теплою згадую Любомира Гузара, хоч бачила і чула його лише на телеекрані. Велич і гідність були у його простоті. Він умів бути дуже скромним і непомітним. Умів бути малим – тому й був великим. З якою радістю він благословляв людей, підбадьорював їх, жартував, усміхався. Велич інтелекту та мудрість серця.

Прочитала сьогодні у Фейсбуці:

«Петрик прокидається зранку і бачить, що іде сніг. Петрик не пише про це у Фейсбуці чи інших соцмережах, бо знає, що у його друзів теж є вікна. Петрик розумний. Будь як Петрик». Отож!

Держави витрачають величезні гроші, щоб дістатися до Місяця чи Марса. А бідні афонські монахи на одному сухарику до Бога долітають. Валізи грошей, рахунки у банках нічого не вирішують. Ченці живуть собі у своїх келіях, печерах без усього зайвого. Узагалі без нічого. Вони нічого не мають з майна, і їм усього вистачає. І вони – багаті.

Усі ченці й черниці в монастирях дуже красиві, бо живуть праведно. Працюють і моляться. У них свої стосунки із цим світом, часом і небом. Бог дає гарним людям красу в старості.

А ось людина, яка багато грішила, кажуть, виглядає у старості доволі непривабливою. Бог дає їй таке обличчя, яке вона заслужила.

ПРО ПЕТРА І, БУТОНЬСРКУ І МЕМУАРИ

Над питаннями, що таке старість і якою вона буває, я не заморочувався до часу. А саме до тих пір, поки не зустрів Петра І.

У нашому під'їзді живе один дідок (мова зараз не про Петра І). За очі його кличуть усі «Федот – закрой рот». Людина досить неприємна і неохайна. Тероризує весь мікрорайон. Ненавидить молодих, критикує, звинувачує їх в усіх смертних гріхах і зве чомусь гопниками. Іноді навіть кричить і плюється у дворі. Дивлячись на нього, можна легко зненавидіти всіх, кому «80+». Та тільки не Петра Павловича, який теж живе у нашому будинку. Йому 85 років. Завжди підтягнутий, одягнутий зі старомодним шиком. Його пальто здається фракком. Ввічливий. У нього шляхетне обличчя і царська хода. Сивань з дитячими очима. У дворі всі його кличуть Петром І, бо він високий і стрункий.

Він якось непомітно став моїм Гуру. Може, тому що я рано втратив батька.

Одного літнього дня ми випадково зіграли з ним у шахи у дворовій альтанці й ...подружилися. Я став інколи заходити до нього – то у шахи пограти, то кран відремонтувати. То просто потеревенити.

Майже до 70 років він працював – викладав у технікумі. Живе один, дружина його померла. Якось він сказав мені: «Я й досі пам'ятаю її запах. Вона пахла ... суницями. Я її дуже любив. Наші кохані жінки завжди пахнуть суницями. Або ж карамельною патокою». Нічого собі, старий ще той!

Удома у нього порядок і чистота. Багато книг – цілі стелажі.

Ми ведемо з ним диванні розмови. Яюсь я прихопив із собою пляшечку горілки, хоч сам п'ю рідко і мало. «Ні, ні, юначе! Горілка – це пролетарський напій. Будемо пити коньяк. Коньяк – піжонський напій. Ми з тобою піжони чи ні?»

Я почув від нього багато цікавих, оригінальних речей. Що не вислів, то афоризм, хоч записуй.

Яюсь кажу йому: «Ви стільки всього знаєте!». На що він відповів: *«Сократ стверджував, що «найвищим ступенем досконалості людини є знання того, що вона нічого не знає». Перше, про що дізнаєшся в житті, – що ти дурень. Останнє – що ти все той же дурень».*

Його міркування завжди дивували мене – вони були діаметрально протилежними стереотипним думкам. До прикладу:

«Оця війна на Донбасі, юначе, переважно вчить нас любові та милосердю, а не ненависті та агресії... Київський бізнесмен продав свій «роллс-ройс» і пішов на фронт. Погодься, це круто!»

«Спокій сильніший за емоції, мовчання виразніше за крик, байдужість страшніша за війну».

Або:

«Україна – це країна розкрадених чудес. Її історія розвивається по спіралі: йде повторення пройденого, але на більш високому рівні. Живемо з печаллю, але на інший бік земної кулі не переїдеш...».

Він захоплюється Черчиллем, тому частенько його цитує:

«Як говорив мій улюблений Черчилль, «брехня встигає обійти півсвіту, поки правда одягає штани».

«Вінстон Черчилль прожив дев'яносто років. Вживав міцний алкоголь. Палив сигари. До останнього їздив верхи, до того ж переніс інсульт, інфаркт і запалення легенів. Зберіг життєві сили до сивини. Говорив: «Заберіть у мене сигару і я оголошу вам війну!» А ще: «Своїм довголіттям я зобов'язаний спорту – я ним ніколи не займався». Ось і зрозумій це все. Я саме читаю книгу

Деніеля Сміта про Черчилля й Генрі Форда «Мое життя та робота». Ці хлопці – титани! Черчилль став прем'єр-міністром у шістдесят два роки. Він багато дав світу й Англії, будучи вже людиною поважного віку».

Ще про Черчилля:

«Черчилль узагалі був неперевершеним в усьому. Якось він так м'яко й елегантно заборонив репортерам ставити у газету ті світлини, на яких він негарно виглядає. Розумник, він їм сказав: «Знаєте, це фото не подобається моїй матері». Усе крапка. Проти матері усі безсилі».

Про віру в себе:

«Мені часто говорили в житті: ти не туди йдеш. Вогні з іншого боку. А мені було все одно – я запалював свої. Буває навіть сніг, який летить угору. Дуб теж колись був жолудем. У тебе ще все попереду. Візьми Стіва Джобса, короля високих технологій. Утілення американської мрії – від чистильника чобіт до мільйонера. Розум. Праця. Віра в себе. Ось усе, що потрібно».

Щосуботи він іде на обід до своїх друзів. Це подружжя. Іде обов'язково з бутоньєркою – гарною живою квіткою у петлиці.

Метелик. Бутоньєрка. Костюм шістдесятих.

Про свій зовнішній вигляд:

«Я повинен виглядати, як джентльмен, бо Еля Францівна подає серветки і ставить на стіл усі прибори. Старомодний потертий шик і легкий ефект недбалості завжди в моді. Я виглядаю, як колишній денді, чи не так? З мене вже потерть сиплеться, яка бутоньєрка!.. Ти ж помітив, що навіть удома я не ношу спортивні штани, витягнуті на колінах. Спортивні штани – ознака поразки. Я зустрічав багато красивого одягу, усередині якого не було людей».

Ще про людей:

«Як говорив Черчилль, «ми живемо в епоху великих подій і маленьких людей. Їм немає часу подумати про Всесвіт – вони полю-

ють за владою і грішми... А чи всі люди знають, що вони живі?»

«Людина дуже різнокольорова, багатоліка. З неї можна зробити ікону і ката. Точніше, вона сама з себе робить те, що хоче. Це її власний вибір».

Під час спілкування з ним я почав навіть пишатися собою: може, це мій дар – знаходити людей високих, розумних і чистих. І вчитися у них.

Щодо віку:

«По телевізору базикають, що вік можна контролювати. Ранкова пробіжка. Зелений чай. Сон у прохолоді. Боротьба з холестерином. Профілактика недоумства. Нічого не допоможе. Одна за одною проступають зморшки, кришаться зуби, обвисають і западають щоки. Чарівної таблетки немає. Я не думаю, що старіння – це особлива форма хвороби. Це звичайний природний процес. Кит живе в океанських глибинах довше за нас із вами, деякі з них живуть два з половиною століття».

«Я не думаю про старість! Немає сенсу. Краще піти птахів погодувати у годівниці».

«Ні, я збрехав тобі, друже. Я думаю про старість. Що таке юність і зрілість? Це лише підготовка до старості. У старості ми всі з'єднуємося з Богом, з Вічністю. Коли людина усвідомлює свою смертність, скінченність свого існування, усе лушпиння з неї злітає. Смерть – далеко не кінець життєвої подорожі. Нам усім є про що подумати. Я не боюся померти, мене хвилює питання, чи усвідомив я своє місце у світі? Чи все зробив, що мав зробити?»

«Я хочу зізнатися тобі, юначе, тільки не смійся: я пишу мемуари».

Чого б це я сміявся? Він стільки всього знає і стільки всього пережив, що мемуари – саме те, що потрібно. Він читав кілька сторінок – мені сподобалося. Там було про те, що людина – хранитель часу, історії. Минулих епох, свого родоводу. Він сприймає життя цілісно, бо воно – зв'язок часів, поколінь, культур.

У нього є рідкісне почуття (воно притаманне людям шляхетним і високоосвіченим) співпричетності до світу. Спорідненості з ним, із загальним потоком життя.

Петро Павлович – дуже світла, мужня і мудра людина. Поряд з ним добре, спокійно. Від нього завжди йдеш із почуттям захоплення і світлої печалі.

У ньому живе ненав'язлива потреба віддавати, турбуватися. Коли я хворів, а дружина була у відрядженні, він особисто ходив по ліки для мене, готував мені свій фірмовий рецепт від кашлю – варив банани та змішував їх з медом.

Якось сказав мені: *«Я прожив гарне життя. Я кохав і був коханим»*. Любов – це головне у житті. Він, як старий утомлений янгол... Дорогий Петре Павловичу! Живіть довго-довго! Поряд з Вами так хороше! Спокійно і світло.

Сергій

НОТАТКИ

«І Бог створив жінку...»

Де б ми не жили – у Києві, Мінську, Парижі – ми всі живемо на подвір'ї Всесвіту. І мріємо, щоб він став територією любові. Усі шукають істину, з якою було б не страшно жити. Ми поєднані однією тасмницею, у якій боїмося зізнатися, – ми всі прагнемо любові і всі хочемо бути любимими.

Що таке танго? Це втілене у жести бажання.

Історія жінки, її долі та кохання – це історія часу.

Жінки володіють дивовижною властивістю залишатися довго молодими. Люди взагалі старіють з різною швидкістю, біологічний і психологічний вік людини – індивідуальна іпостась.

Чи легко бути жінкою?..

Вона все життя малювала квіти, які ніхто так і не збагнув до кінця. Вона хотіла вчитися – і не могла.

На її картинах – голубі півники, айстри, маки. Вони живі. І це диво, це явище небесного порядку. І її картини – не про квіти.

Сільська дівчина, фантазерка, з руками, натрудженими сапою, з душею, у якій жив увесь Божий світ... Катерина Білокур.

Геніальна поетеса, яку спочатку друкують, потім – роками не друкують. Затворниця. Самобутня та неочікувана. Поет-філософ. Пряма й смілива, вона відмовилася від орденів і почестей. «Політичної біжутерії не ношу». Красива жінка. Сумлінна. З почуттям гідності. З болем за Україну. У 2005 році, одягнувши костюм сталкера, поїхала у Чорнобильську зону рятувати від забуття поліський край. Країну. Усіх нас. Ліна Костенко.

Роксолана. Хюррем Султан. Настя Лісовська. Викрадена татарами і силоміць вивезена в Туреччину до гарему султана Сулеймана. Чужинку ненавиділи всі й мріяли знищити. У сімнадцять років пізнала всю печаль і ненависть світу. Щоб урятуватись, вона починає захищатись – у будь-який спосіб. Помста відійшла – залишилось кохання до Сулеймана. Похмурий палац став її гніздом, а вона – законною дружиною Сулеймана. Волелюбна і непокірна, пройшла через вогонь і лід, народила п'ятьох дітей. Вона не хотіла бути рабинею і щодня змагалася з жорстоким східним

світом, з немилосердними мусульманськими законами за свою гідність і гідність своїх дітей. І відстояла право жінки бути особистістю, право приймати рішення і бути шанованою. Її поважали, до неї прислухалися. Вона була сміливою, незламною. І коханою. «Моя золотоволоса, мій Багдад...», – говорив Сулейман. Вона була занадто жінкою...

Господь дав жінці незбагненний привілей: народжувати, кохати, страждати і пробачати. А що ще вона мала зробити? Вона схожа на всіх жінок світу – її суть у любові.

О жіноче кохання всіх епох, всіх часів! Щезають материки, розпадаються держави, відходять в історію століття, а любов живе. Цивілізації і час не владні над нею. Уже сто, тисячу років любить жінка. Неважливо, яке століття, яка епоха, – вона собі йде по світу.

Тож чи легко бути жінкою?

Знову про Роксолану. Днями в одному відомому глянцевому журналі прочитала образливу статтю про неї. Знову її ім'я почали поливати брудом моралісти та «великі патріоти», які звикли цькувати всіх за недостатню, на їхній погляд, любов до України. Авторка чомусь порівняла її з нинішніми дівчатами, які шукають весільної екзотики – їдуть до Туреччини в надії вискочити заміж за заможного мачо східної крові. Порівняла й з тими, хто, працюючи в ескорті, продає себе виключно східним мужчинам. Роксолану звинувачують в усьому. Наче вона не потрапила в полон, а пішки пішла до Стамбула, щоб скочити у ліжко до Сулеймана!

То було жорстоке століття. Завдяки своїй красі та жіночності, розуму і харизматичності їй удалося вижити в ньому. І якщо боготворити жінку, то таку, як вона. До останніх днів вона сумувала за рідним краєм, страждала без батьківщини. Усі її діти вирости на українських колискових. Вона сприяла звільненню своїх земляків, на її прохання султан забороняв кримським ханам здійснювати грабівницькі набіги на землі, де народилася Настя. Що ви ще від неї хочете? А що вона мала зробити? Жовто-блакитний прапор розвісити у гаремі? Дайте ж спокій її бідній душі, що блукає десь на перехрестях століть...

Навіщо Бог створив жінку? Щоб було кому нас пробачати й розуміти. Обіймати. Бути жінкою – святе ремесло.

Осінь уже підійшла під вікно і в серце. Злітаються зірки, як птахи, у старий сад. А життя продовжується.

Дзеленчать трамваї. Над землею кулею зависли супутники, наче новорічні ялинкові прикраси. В усіх куточках світу дзвонять «айфони». Десь падає сніг. Десь сонце сідає у безмежні тихі води океану. У нас – дощ. Він падає на Софію Київську і вона пливе у цьому мареві по космічних просторах.

Летять степом коні, їхні копита майже не торкаються сивих ковилів.

Уплітаються чорнобривці у вінки, русалки одягають вишиванки і йдуть до ватри. Пливають віночки в купальських снах. Соломія знову співає в Ла Скала про любов, дівчина розмальовує піч голубими півниками...

Ми звикли захоплюватися великими жінками, чії імена знає увесь світ, – Едіт Піаф, Маргарет Теттчер.

Але ж і кожна українська жінка – велика жінка. Її життя в

XXI столітті, у нашому складному і байдужому світі, – завжди виклик, рух проти течії.

Звідки в ній стільки терпіння, милосердя, жертвовності? Звідки стільки всепрощення, любові? Якщо Бог створив жінку з ребра, то тільки з того, що під серцем...

Жінки у віці – такі зворушливі, такі тендітні! Такі неповторні!

Певним чином, усі жінки – дивовижні істоти однієї групи крові. У якій би частині світу не жили жінки, вони все одно залишаються незрозумілими і таємничими (чоловіки намагаються розгадати нас так само безуспішно, як і китайські ієрогліфи). Жінки сміються, плачуть, люблять однаково в Барселоні, Марселі, Лондоні. Вони вміють ходити по землі й літати між зірок. У той же час історія кожної жінки унікальна й неповторна, бо немає в природі двох однакових дощових краплинок, немає двох детальних копій хризантем, які цнотливо квітнуть на клумбах, на морозному склі, у жіночому серці. А світ, до речі, уже не зітхає за французженками чи іспанками – давно доведено й визнано, що найгарніші та найрозумніші жінки живуть в Україні.

Можемо радіти встановленню історичної справедливості: за зверненням посольства України турецька сторона вилучила текст напису про нібито російське походження дружини султана Сулеймана Першого Роксолани біля її усипальниці в мечеті Сулейманіє. Перемога!

Не всі люди охоче говорять про свою старість, і я їх у цьому не звинувачую. Це зрозуміло. Деякі навіть уникають цього не-

приємного слова, замінюючи його абстрактно-розмитим «вік».

Лише хоробрі, упевнені в собі, сильні жінки не бояться зізнатися у своїх вікових проблемах. Та ще й посміятися над ними в іронічній манері. Я обожаю таких жінок!

ПРО КОКО ШАНЕЛЬ ТА АННУ СТАВИЦЬКУ

Я давно вже не люблю дзеркал. Не те, що не люблю, – я їх боюся. На мене з них дивиться дуже знайома жінка, схожа на побляклу хризантему. Краще дивитися на старі афіші – там я інша. Як говорила Коко Шанель: «У двадцять років у вас обличчя, яке дала вам природа, у тридцять – яке виліпило життя, а в п'ятдесят – те, на яке ви заслуговуєте». Чим старіша жінка, тим важливіша для неї її краса. Тим паче – для актриси. Свою порцію софітів у цьому житті я вже отримала... Колись я грала Есмеральду, чарівну вуличну танцівницю, циганку, яку всі обожнювали. Колись я мріяла зніматися у фільмах Кустуриці...

У всіх нас є свої ролі, і нам повинно бути дозволено їх виконувати. У моєму житті було так багато ролей, що я вже забула, яка я справжня. Якщо я літня актриса на пенсії (це моя нова роль), то й повинна так поводитися. Начебто. Тільки у мене не завжди виходить, якщо чесно.

Колись я жила гламурним життям. Обід лише в ресторані, таксі до театру, прем'єри, оберемки троянд від шанувальників. Я була примхливою, спонтанною, любила шокувати публіку своїми витівками. Дразнити ними сусідів тепер нецікаво.

Є три речі, які ніколи не повертаються, – час, слово, можливість.

Як накажете берегти час, обирати потрібні слова і не втрачати можливостей, коли тобі вісімдесят?

Я вже – дівчинка з артритом. Шия в зморшках, руки в ста-

речих плямах. О мої руки! Одним помахом руки я могла зіграти всесвітню печаль і божевільне щастя!

Фізична привабливість щезає – я вже не Есмеральда, у яку всі були до безтями закохані. Залишаються сентиментальні спогади. Думки.

Рембранд писав портрети старих людей. Серов написав актрису Марію Єрмолову у зрілому віці. Красиве горде обличчя, королівська постава, відчуженість від усього суєтного.

У мене тепер змінилася шкала цінностей. Те, що раніше було важливим, уже не має значення. Відійшло на інший план. Зачарувати когось уже неможливо.

Я три рази ходила в заміжжя, як у незнайоме, повне пригод місто. І залишилася сама. Після кожного розлучення думала: у морі ще багато риби – щось та упіймається... Шлюб – випробування на смирення. Цей тест я не пройшла.

Узагалі чоловіки бояться розумних жінок, це ж аксіома. Вони ладні любити недалеких жінок, бо так простіше. Частенько за життя чула від чоловіків про їхніх коханих: «Жах, яка вона у мене дурепа! Але така чарівна!» При цьому, вони їх не кидали...

Кохання певною мірою захищає від старості. П'ять років тому я познайомилася у санаторії з одним симпатичним вдівцем-наковцем. Він так зворушливо, по-дитячому впадав за мною! Ми гуляли біля фонтанів, пили смердючу мінеральну воду для шлунка, танцювали на вечорах відпочинку під жахливу пісню «Букет из белых роз». Всесвітній екстаз! Ми навіть устигли зустріти разом Новий рік! Я вдягнула щось золоте і блискуче, він – справжній смокінг.

Мріяли: роз'їдемося по своїх домівках, будемо щодня телефонувати одне одному, навесні поїдемо в Таллінн (у Таллінні у нього сестра мешкає). Але тут раптово приїхала його подружка, референтка Люся в зеленій сукні-бохо, вчинила йому Бородіно і забрала із санаторію. Це була моя остання авантюра. Закінчила-

ся вона розчаруванням, але це ж чудово – у такому віці не втрачати смак до авантюри!

Колись я грала у спектаклі за п'єсою Дюрренматта «Гостина старої дами» Клер, головну героїню. Вона уособлює ідею помсти. П'єса, звісно, не тільки про помсту через розбите кохання. Вона про моральну відповідальність людини, про вбивство. Там багато всього. Клер усе життя, після того, як пережила найсильніше у своєму житті кохання і зраду, виношує нестерпне бажання помсти. Вона стає дуже заможною і повертається у невеличке містечко, щоб покарати свого колишнього коханого. І їй це вдалося. Чоловіка вбили мешканці міста, бо вона пообіцяла їм великі гроші на його розвиток.

Коли мене зрадив мій третій чоловік, я була роздавлена, приголомшена. Та найбільше – сердита, зла на нього за те, що він обманював мене з общипаною синьою куркою з балету! Кохання – одна з версій смерті, у ньому завжди хтось когось убиває...

Що я могла вдіяти? Застрелити його під час спектаклю (він був актором, і ми грали в одному театрі) чи надіслати мертвого щура «Новою поштою»? Я виставила його за двері. Він так і залишився вічним аутсайдером, бродягою з почуттям неприкаяності. Ну й що, що мої замки були з «лего», – він їх зламав. Але ж я – сильна жінка. Правда, з крихким, як порцелянова вазочка, серцем. Що ж, буває. Ішла, ішла, спіткнулася – впала, піднялася, поправила корону і далі пішла.

Я б не змогла так, як Клер. Найкраща помста – пробачити. Я пробачу, хоч і запізно. Перед тим, як упаде завіса, на поклони ми вийдемо разом. Інтимність моменту зробить його нещасним.

У всіх нас є сторінки в книзі життя, які ми не хотіли б афішувати. Нехай вони залишаються за лаштунками. Мені теж є в чому каятися і стояти в черзі за святою водою...

Дуже боюся здитиніти, боюся цього противного «дядечка Альцгеймера». А що, як почну забувати вимикати газ чи проки-

нись посеред ночі й піду містом у своїй нічній піжамі з метеликами? Чи вдень вийду з дому і поплентаюсь світ за очі? Люди будуть дивуватися і жаліти мене. Гляньте, гляньте, це ж Ставицька! Якась добра самаритянка накине на мене своє пальто і відведе додому. Краще б мені допоміг якийсь чепурний дідок у твідовому піджаку...

Старість, на жаль, не гарантує ні розуму, ні мудрості. Якись винятки, безперечно, є. Один мій знайомий написав роман у вісімдесят років і навіть видав його.

Зараз усі пишуть книги, читати вже немає кому! Ярмарок суєти!

Мене завжди цікавили історії видатних жінок, які багато чого досягли в житті й залишилися жінками у повному розумінні.

Катрін Денев, Бріжіт Бардо, Софі Лорен... Як вони чудово виглядають! Це талант – залишитися дивовижно молодими в зрілому віці! Анджела Ленсбері – їй майже дев'яносто! – чудово зіграла детектива-письменницю у багатосерійному фільмі. Еммануель Ріва була номінована на «Оскар», премію Американської кіноакадемії за крашу роль як актриса найповажнішого віку...

Дехто ладен за красу й вічну молодість душу продати – таких прикладів багато у світовій літературі. І, мабуть, у житті. Бійся Мефістофеля, який прагне спокусити тебе!

Для жінки, мабуть, краще померти молодою. Як Віра Холодна – у двадцять шість. Коли відкрили скриню з її речами, звіттіля вихлюпнувся на волю неповторний аромат – її парфумів?.. краси?.. чи чогось іншого?...

Вона сама для себе вигадувала вуалі й капелюшки, викрійки суконь і спідниць. Ох, ці жінки минулого століття! Вони такі витончені, елегантні, не схожі ні на кого. Довгі приталені сукні, корсети! А рукавички, мережива, брошки і сумочки! Скільки поезії і чуттєвості в таких звичайних жіночих дрібничках! А їхні широкополі капелюхи, прикрашені орхідеями, пір'ям, які так таємниче затіняють обличчя!

Я й сама божеволію від капелюшків, я їх обожною. Їх у мене зо двадцять штук. Замшеві, фетрові. Солом'яні. Час від часу в мене стається «капелюшковий запій», особливо у період депресії. Діаманти – це нудно. Вони – просто розкішні малопомітні цяцьки. А ось капелюх бачать усі, бо всі шукають твої очі. Кокетливі або кумедні капелюшки з якоюсь маленькою декоративною пташечкою чи кришталевою тувелькою – гарний привід побачити мужчину розгубленим. Ці всі штучки на капелюсі – для нього таємниця, яку йому не дано досягнути, як і таємницю творіння.

Таємниця Віри Холодної – велика жіночність. Одна її присутність наповнювала простір спокоєм і теплом. Подивіться на її світлини, на її очі. Так дивиться справжня, велична жінка, у котрій земне стало святим. До речі, донька звичайного полтавського вчителя.

А відьмацька чарівність художниці Фріди Кало? Яскрава, талановита, епатажна, яка померла у сорок сім років...

Є жінки, які дожили до сивини й залишилися молодими. Моя улюблена Коко Шанель померла у вісімдесят вісім років елегантною і витонченою. Вона не зістарилася, не перетворилася на буркотливу та вередливу бабцю. Вічно молодими залишаються душа та очі.

Коко, безперечно, була стервом. Але якщо ти успішна, незалежна й талановита і всі тобі заздять, ти й повинна бути стервом. Інакше – з'їдять. Світ досі схиляється перед її маленькою чорною лаконічною сукнею, короткою стрижкою, приталеним жакетом, вузькою спідницею і вільними брюками. А «Шанель №5»? Парфумерний бестселер не тільки ХХ століття. Бо що головне у жінці? Безперечно, її запах. Це так важливо! Додайте до свого начисто вимитого тіла дві крапельки духів – і ви будете неперевершеною. Коли Коко з парфумерами працювали над духами «Шанель №5», вона наказала додати трішки запаху конвалій...

Після того, як Париж звільнили від нацистів, люди стояли в чергах не за хлібом, панове, а за її парфумами.

Скільки разів вона починала все спочатку!.. Померла від серцевого нападу в номері готелю «Рітц»... Тихо, у повній самотності. Її поховали в Лозанні. На верхній частині її надгробка вибито п'ять левів. Я б хотіла для себе – п'ять птахів...

У її шафі було лише три вбрання, а її моделі носили мільйони людей. Її обожнювали Пабло Пікассо, Ігор Стравинський, Жан Кокто, Шарль Азнавур. І всі були трішки (або й не трішки) закохані в неї, бо їй неможливо було не любити.

У мене начебто гарні гени (мама прожила дев'яносто дев'ять років). Родина, взагалі, у мене була прекрасна. Миле богемне оточення. Я росла в любові. А все одно старію. Старіють навіть королеви.

Донька ось принесла мені роздруківку вправ для зміцнення м'язів обличчя, якийсь дорогий крем від зморшок. Вона турбується про мене, долучає мене до своїх справ, радиться, дбає про мене.

Не варто вчитися на моєму прикладі, як успішно прожити життя і достойно зустріти старість. Не думаю, що можу слугувати прикладом для наслідування – це ж потрібно було три рази вскочити у невдале заміжжя!..

Життя сьогодні складне. Щось у нашій країні зламалося. Про людей нині мало думають, одні розмови. Розмови та обіцянки. Як у «Вишневому саду» Чехова. Безпорадна та сентиментальна Раневська, її донька – усі начебто турбуються про хворого слугу Фірса, якому 87 років і який усе життя вірою та правдою служив їм. Обіцяють відправити до лікарні, де його доглянуть, хвилюються за його стан, співчують. Але вони забули про нього в останній момент, усі забули! Фірса замкнули в порожньому мастку, навіть не покинули, а просто кинули. Самі ж поїхали чи то до Парижа, чи то в інші міфічні світи... Вони такі сумні й нещасні, бо не здатні на доброту, бо нікого не зігріють...

Донька просить мене менше їсти і більше рухатися! Завжди приносить свіжі квіти. Я щодня вчу вірші та прислів'я, треную

пам'ять. Вона підштовхнула нас трьох (у мене є ще дві закадичні подружки з нашого театру, такі ж старі, як і я) до створення домашнього спектаклю. Зараз у моді «квартирники»: люди збираються у когось на квартирі, читають вірші, слухають музику, презентують свої картини. Ми підготували кілька сцен з п'єси Оскара Уайльда «Як важливо бути серйозним», поперемінно граючи жіночі та чоловічі ролі. Запросили друзів, дітей та онуків, правнуків... Мали шалений успіх!

Ось зараз по «ящику» іде чудовий британський серіал (15 премій «Єммі») «Аббатство Даунтон». Початок минулої епохи. Аристократи старовинного роду, нова невідома для них епоха, у якій вони шукають своє місце. Насолоджуюся грою акторів, особливо Меггі Сміт, талановитою, характерною актрисою. Вона грає графиню Грентон, матір Роберта Грентона. Їй 84 роки і вона грає! Та ще як грає! Актрису замучують різні хвороби. Операції, променева терапія, але вона не здається – жодного разу не переривала зйомок!..

Так би хотілося поїхати до Італії – це моя давня мрія. Можливо, у Флоренцію. Або ж до Англії. Особливо після «Аббатства». У якесь маленьке провінційне містечко. Оці всі заплетені квітами паркани, тиша. Газони, яким 200 років. Церква. Паби, де всі збираються й обговорюють новини... Лондон – теж непогано. Замки, королівський палац. Театри. Шекспірівський «Глобус». Шляхетні джентльмени та справжні леді... Живуть там, до речі, довго, і легко ставляться до смерті. Поїхала б, але боюся, що в літаку скрутить поперек...

Як тільки наближається кінець відведеного нам терміну, ми погоджуємося з думкою про те, що зникнемо. Якби ж кожен знав, що помре швидко і без болю, було б не так страшно.

Найбільший мій страх – страх страждання. Боюся невиліковної хвороби, нещасного випадку, немічності, за якими не відразу настає смерть. Будеш лежати і мучитися. І божеволіти від фізич-

ного болю. Не хочу навіть моделювати такі ситуації. Думки про хвороби притягують хвороби. Хочу померти вдома. Серед своїх світлин, афіш, портретів. Щоб донька була поруч...

Я граю свій останній спектакль. І перед тим, як опуститься завіса, я помахая всім рукою і скажу: «Я вас любила!»

Анна Ставицька

«Кульбабові» НОТАТКИ

Сьогодні мені наснилися великі, як дерева, кульбаби в золотому саяві. І відразу згадався роман Рея Бредбері «Кульбабове вино».

Про хлопчика, який мріяв зупинити час. Разом із дідусем вони збирали повні мішки кульбаб, несли всю цю квіткову масу в підвал і робили з неї кульбабове вино. А потім розливали золоту рідину у скляні пляшки. Наче літо спіймали і закупорили.

Кульбабове вино – як чарівна капсула часу, в якій зберігається безтурботне дитинство, метелики літа, гойдалки до самого неба, павутинки між листям...

ЗА ГОДИНУ ДО РАЮ

Моя десятирічна онучка Аліса зве мене Талею. З того часу, як навчилася говорити, дві перші літери імені Наталя вона просто викинула, бо вони їй чомусь не сподобались.

Ми з нею гарні подруги. Ми спонтанні й неочікувані, але – не шибайголови. Ми все робимо разом: на морі каталися на ка-тамаранах, спілкувалися з дельфінами, злітали з криками з гірок в аквапарку. Були ще якісь божевільні каруселі, що крутили нас із шаленою швидкістю... Я ж не можу сказати їй: пробач, на ба-

тути я не полізу, бо мені шістдесят сім років. Яюсь незручно в її очах виглядати розвалюхою.

Ми ходили на марш духових оркестрів (явище доволі рідкісне в нашій провінції) – влада запросила їх зі столиці на міське свято. Найбільше Алісу вразили барабанщиці в коротеньких червоних спідничках, у якихось фантастично красивих гусарських шапках-ківерах... Відвідуємо з нею майстер-класи з писанкарства, художню студію, спектаклі та ярмарки, виставки метеликів. Читаємо разом «Пригоди Тома Сойера» і «Маленького принца», їмо піцу з ананасами в «Базилію», дивимосся «Танці з зірками» (вона вболіває за Мішель Андраде) і слухаємо Монатика. Двох однакових днів у нас не буває.

Вона мріє про те, щоб у місті на площі поставили пам'ятник Богіві. А ще – працювати русалкою і товаришувати з дельфінами, але в наших краях дельфіни не водяться. Коли я спитала про те, хто їй найбільше сподобався в «Маленькому принці», то почула у відповідь неочікуване: «Ліхтарник. Він думає про всіх, сумлінно робить свою справу. Він запалює ліхтар і дарує всім світло. Без світла ніхто не може жити – ні людина, ні квітка, ні Земля...».

Мабуть, я проживаю з нею свою другу юність. Чи дитинство?

Я не сиджу на лавочках із сусідками, не пліткую про те, хто з ким живе, хто розлучився, хто до кого ходить. Кохання сліпе, але бабці на лавочках бачать усе. Я впевнена: якщо стану з ними сидіти, досиджуся до старечого слабоумства.

Я б хотіла показати внучці всі дивовижні місця цієї планети. Бо життя не потрібно відкладати на потім – зараз немає часу, завтра не буде сили, а післязавтра не буде нас.

Я б хотіла відвезти її на фестиваль повітряних куль. Або в грецьке місто Сантаріна, де на горі туляться одне до одного блакитні та білі будиночки, як гнізда ластівок. А внизу – море.

Я б хотіла без менторства та занудства навчити її всьому, що знаю. Їй у житті потрібна любов, сміливість, віра. Ми шукаємо

любов. Говоримо про любов. Якщо постійно носити в серці злість та невдоволення, може статися серцевий напад. Життя любить тих, хто на нього не скаржиться, хто йде по ньому з широко розплющеними очима.

Ми слухаємо пташок і годуємо їх. Гладимо собак. Дивимось на небо, коли ніч розстеляє в ньому свою скатертину, виткану зорями. Ми нюхаємо абрикоси і свіжоспечений хліб, насолоджуємося їх пахощами.

Ми все робимо разом, у нас навіть група крові однакова. Ми з тих, хто говорить «привіт» усім собакам, кішкам, горобчикам...

Вона живе поки що у світі «Аватара» і попкорну, малює, клеїть скриньки, шиє з мереживних тканин сукні для ляльок, колекціонує янголів. Але ж попереду – доросле життя, і я не завжди буду поряд. Мене може не бути, коли карета вмиє перетвориться на гарбуз. Вона не раз зіткнеться зі зрадою і болем. З першим нещасним коханням, бо воно завжди нещасне і болюче. Як вона це переживе? А кого вона обере собі в чоловіки? А якщо він буде безвідповідальним та інфантильним?..

Я не хочу, щоб вона виросла з комплексом відмінниці, з вічно забрудненими чорнилами пальчиками. Хочу, щоб розуміла любов, щоб знала: іноді бувають невдачі, помилки, підступи ворога і заздрість друга. Що сьогоднішній день – найцінніший.

Я розкажу їй про сміливість мріяти, про віру в успіх, який не дається в руки відразу. Його треба заслужити працею.

Я ніколи не говорю їй: «Ось я у твоєму віці...». Це – просто жахливо, так казати. Я хочу, щоб її дитинство було щасливим. У дитинстві треба дати можливість дітям посидіти на веселці. Що їй потрібно? Літо, котик, молодша сестричка, нитка з голкою, щоб шити з фетру кумедних чоловічків. І – мама. Книг, на жаль, вона читає не так багато, як би хотілося. І це моя вина. Зате досконало знає комп'ютер.

Поїхала в дитячий табір під Одесу і всю зміну сумувала. Ні

море їй не потрібне, ні діти. «Хочу додому! Якби тут зі мною була Таля, я б не сумувала», – казала вона. А зимою засумувала за літом і морем: літо, агов, де ти?

Я все пам'ятаю про доньку, коли вона була маленькою. Як вона народилася, як лізли перші зубки, як вона хворіла на бронхіт і пила сироп від кашлю.

Тепер я переживаю усе це вдруге.

Недавно ми намагалися купити Алісі її перший бюстгалтер. Усі великі. А їй так хотілося! Донька говорить: «Алісо, тобі ще зарано. Груденята такі малесенькі, що губляться у «чашках»...». «Ну, це вже сарказм», – відповіла внучка і пішла з магазину. Пішла від нас. Їй дуже хочеться, щоб її вважали дорослою.

У свої десять років вона вже знає, що таке «сарказм», а душа в неї лагідна, як шовк. Чиста, як сніг. Її так легко образити!..

За останній рік вона витягнулася, стала зависокою для свого віку. Очі – кольору стиглого горіха, кирпатий носик, волосся до плечей. Уже у два роки вона поправляла його таким жіночим жестом! Інколи вона буває неслухняною, але я ніколи їй не кажу: «Раз ти так поводишся, то я не буду тебе любити». Я кажу їй інше: «Пам'ятай, що я люблю тебе однаково сильно і коли ти неслухняна, і коли в тебе зразкова поведінка. Інколи корисно трішки побалуватися». Мабуть, це непедагогічно. Певно, що так.

Мами важливі. Та не менш важливі й бабусі. Під мамину коліскову і бабусину казку діти швидше засинають і просинаються зранку мудрішими. І щасливішими на два цілунки відразу.

Я – мати, сестра, донька. А ще я – бабуся! І я так цим пишаюся! Моя нова іпостась прекрасна. Вона – головна. Аліса – це моє нове «я». Коли мене не стане, світ буде чути мене: я буду співати голосами свого сина та доньки, онучки. А коли я побачу і потримаю на руках свого першого правнука – це буде остаточна перемога.

Якби у мене не було Аліси, я б жила у порожнечі й безнадії. Бо вона – мій земний рай. І це не я даю їй важливі життєві уроки, а вона мені.

Якось вона зателефонувала мені зі школи: «Талю, скоріше поглянь у вікно. Там – сніг, сніг! Нарешті дочекалися! Ти бачиш цей перший сніг? Я сховаю сніжинки в сірникову коробку і покладу її в холодильних, щоб вони дожили до літа». І стільки щастя було в її голосі! Моя мила русява дівчинко з яблучними щічками, з долоньками, що завжди пахнуть морем. Ти не знаєш, яка ти! Це як з метеликом – він не бачить свої крильця і не розуміє, який він прекрасний!..

Заради неї я завжди в тонусі. Зранку у мене пробіжка. Зарядка. Увесь день розписаний погодинно. Потрібно забрати Алісу зі школи і нагодувати. Допомогти з уроками, коли вона відпочине. Простежити, щоб позаймалася музикою... Ми не ганяємося за нею по квартирі зі скрипкою, не примушуємо – вона грає, коли хоче. У залежності від дня тижня я веду її в музичну школу чи в школу мистецтв. Їй усюди подобається, вона хоче займатися і там, і там.

Я повинна бути здоровою, енергійною, бо Аліса маленька, і я буду їй потрібна ще довго. Бо попереду в неї довге і складне життя.

Я намагаюся не скаржитися на здоров'я, депутатів, на пенсійний фонд. Діти не люблять тих, хто весь час стогне. Не дратуюся, не заздрю, не гніваюся. Намагаюся нічого не боятися і не думати про погане.

Недавно у сусідньому будинку старенький Пилипович покінчив самогубством, коли дізнався про свою невиліковну хворобу. Щоб діти не мали із ним клопоту. Акт гордості? Відчаю? Страху? Немічності? Беззахисності? Не знаю. У деяких країнах узаконена евтаназія... Ми їздили в Київ і бачили стареньких, які просять милостиню біля метро... Це просто жах!..

Коли я усвідомлюю, що мені скоро сімдесят, я регочу. Я почуваюся молодою і мудрою, як змія. Старомодні ридикюлі, вишиті бісером, я носити не буду. Це вже, як говорить Аліса, – сарказм. У мене велика, об'ємна, кольору стиглої вишні, сумка, на кшталт тих, що носять поштарі. У ній чомусь усе губиться, але вона, на мій погляд, стильна і досить молодіжна.

Узимку й восени на моїй бідолашній голові берет, а не монументальна норкова шапка горбачовських часів, що скидається на вежу. Якщо я буду сповідувати у моді критерії свого покоління, то неймовірно швидко буду старіти. Моя ровесниця, сусідка Люда, така ще до недавнього блакитноока красуня з русою косою, почала носити боти-«дутики». Щоб не слизько і тепло. Прощавай, молодосте! І яюсь відразу поблякла обличчям, наче вилиняла. Я й досі ношу замшеві чоботи на підборах. Для мене дуже важливо, як я виглядаю і чи не соромно буде Алісі ходити зі мною поруч. Брошка «Камея», задрипаний халат – це не для мене. Інколи моєму оптимістичному буттю заважає корвалол, але це не суттєво. Я намагаюся отримувати задоволення від життя. Хіба пенсія – це кінець? Життя не закінчується, ще рано шукати собі місце на кладовищі. Дехто помирає у двадцять років, тільки до вісімдесяти їх не ховають.

Я відмовилася від зайвих людей, відреклася від них. Дехто скиглив і жалівся на долю. Хтось багато пліткував про інших, а мені це нецікаво. Моя головна людина – моя Аліса. Я маю все і всіх, хто мені потрібен.

Через годину я зустріну її біля музичної школи і розцілюю яблучка-щічки.

За годину до раю...

Таля

Нічні НОТАТКИ

...Чорно-біла стрічка Клода Лелюша «Чоловік і жінка» – неперевершений фільм 60-х років минулого століття. Він давно увійшов до золоті скарбниці світового кінематографа, став кіношедевром. У ньому панує тиша, ніжність, надія. Звичайна й незвичайна історія про те, як зустрілися дві дорослі самотні людини. І покохали одне одного. Любов їхня цнотлива, полохлива, чуттєва. Піднесена й прекрасна. Він і вона зустрілися після трагічної втрати своїх коханих, мають дітей-школярів, безліч болю та сумнівів. Чи будуть вони щасливі, чи зможуть після всього прожитого і пережитого? Кожна любов потребує шансу...

Оця остання земна любов – вона така крихка, така печальна! Вона пахне осіннім листям, бузком, що відцвів, снігом, що тане в долонях.

Вона така чиста, терпляча, соромлива! Щоб не здаватися смішною, ти не скажеш про неї нікому.

Той, у кому ти знайшла щастя, – твій. Навіть, якщо ти – не його. Усі інші – чужі.

Життя не смакуватиме без кохання.

«Любов – це коли ти дихаєш іншою людиною, як повітрям, і інколи навіть цього не помічаєш, не усвідомлюєш. Але коли це повітря у тебе забирають, ти починаєш задихатися! Любов – найдивовижніша річ. Усе інше – пилюка при дорозі».

Протоіерей Олександр Мень.

Душа коханої людини має особливий аромат. І саме він при-
тягує – аромат душі, а не зовнішність, характер, звички.

Ми кохаємо не тільки за чесноти, а ще й за слабкості. І часто
навіть пояснити не можемо, чому ця людина до божевілья рідна...

Кохання не має логіки, воно завжди безглузде. Завжди всупе-
реч цілому світу, усьому...

О, ці вічні їнь і янь, які ніколи до кінця не порозуміються!
Коли ти закохуєшся в нього, ти закохуєшся в усе разом, в усіх
відразу: у дітей в пісочницях, у ластівок у гнізді під твоїм балко-
ном, у нічиїх кішок, у конвалію, що живе в склянці на столі... Ця
розкішна зима подарована тобі для щастя. Сади цвітуть снігом,
ліхтарі й дахи, тротуари і зупинки наче залиті солодкими верш-
ками... Хтось вишив тобі візерунки на шибці – квіти й трави, а
поміж ними – голубокрила бабка.

Одного разу ти розумієш, що кохати – боляче. Що кохання –
класична шизофренія, від якої немає ліків. І ти вже не відчуваєш
свого серця, буцім його вже немає там, зліва, буцім його витягли,
як кісточку з вишні. І ти плачеш. Сумуєш. Прощаєшся назавжди,
а завтра знову відчиняєш йому двері. Пробачаєш. Береш за руку.
І все починається спочатку...

«Усі дівчата в темно-голубих пальтах здалеку чомусь дуже
похожі на тебе, а зблизька – ні. Жаль».

З листа Василя Симоненка до дружини.

Якби людство мало машину часу, то я б хотіла зустрітися десь
у старому лондонському пабі з Шекспіром і багато чого спитати
у нього... Нічого собі замахнулася!

З Гонконгу привезли в Україну першу у світі жінку-робота Софію, яка зовні схожа на одну відому голлівудську актрису. Її збирають, підключають до Інтернету, і вона дотепно відповідає на питання, лагідно усміхається. Нею дивуються і захоплюються. У цієї ляльки немає ніг, а найстрашніше – немає серця. Вона ніколи не заплаче і не обійме...

Моя улюблена Діна Рубіна писала: «...У кожного своя гормональна історія. Але в душі все одно п'ятнадцять років».

В останнє щасливе кохання не віриш так, як не віриш у те, що на дні Чорного моря і досі лежать грецькі кораблі з амфорами вина. А вони лежать. І вино в них – і досі смачне й терпке.

У кохання наприкінці осені важко повірити. Як в українську пустелю, якою колись ходили скіфи і кіммерійці. А вона існує, українська пустеля, і це не вигадка.

Пагорби та бархани цієї піщаної красуні виглядають таємниче й космічно. Це зовсім інший, малозрозумілий паралельний світ. Якщо ви вважаєте, що це фантастика, поїдьте на Херсонщину, на Олешківські піски. Це і є наша українська пустеля.

БУДДІЙСЬКІ МОНАХИ, «КАПУЧИНО» І ТРЕМБІТА

Це неправда, що в певному віці ми втрачаємо творчі здібності – ми просто перестаємо займатися творчістю. Крісло-гойдалка на балконі, кіт на колінах, в очах прогресуючий маразм – це не про мене. Не дочекаєтесь!

Рік тому я почала шити ляльки. Дістала з горища стару швейну машинку й облаштувала собі майстерню у куточку спальні. Ляльки роблю з домотканого полотна, яке фарбую соком бузини чи буряків. Моя бабуся тримала у скрині ганчірну ляльку, яку зробила власноруч ще у дівочтві. Після одруження взяла із собою в будинок діда.

Як справжня ганчірниця, я збираю клаптики цікавих яскравих атласних, ситцевих чи мереживних тканин, інші матеріали замовляю через Інтернет.

Якось побачила маленьких чоловічків на картинах Гапчинської, закортіло їй собі створити щось подібне – наївних, дивакуватих, милих і кумедних.

У кожної моєї ляльки свій характер, своя родзинка. Обличчя розписую акриловою фарбою. Хтось у капелюшку або з сумочкою, або з м'ячем. Мої іграшки не гірші, ніж ті, що в сувенірних крамничках. Шию їх і дарую знайомим і незнайомим. Дорослим і дітям. Якусь частину продаю.

Це, мабуть, моя туга за онуками, яких не маю. Донька з чоловіком усе обіцяють, та все якось не виходить.

Один із заповітів буддійських монахів – перестаньте думати лише про себе. Живіть у служінні іншим. Може, таке моє служіння – шити ляльки? Коли я їх не роблю і не їду до доньки у передмістя, я спілкуюся з Анатолієм. Це він «підсадив» мене на буддійських монахів. Я взагалі люблю диваків, вони не схожі на інших і з ними життя цікавіше.

Анатолій – колишній військовий. Ми часто ходимо з ним пити каву (у місті з'явилося стільки кав'ярень!), на спектаклі та концерти, на виставки картин до музею. Недавно у місті відкрили справжній парк скульптур – десять унікальних фігур із піщаника. Десять найвідоміших українських скульпторів презентували свої шедеври просто неба. Ми оголосили між собою конкурс на кращу скульптуру. Анатолій обрав «Райське дерево»,

а я – «Скажи мені правду, мій любий козаче...». Це не вигадка. Вони дійсно є, скульптури під такими назвами, вони встановлені в міському парку.

Анатолій мріє поїхати в Індію, побачити цю країну, побувати в тибетських монастирях. Але ніяк не назбирає на подорож грошей. Він просто зачарований буддійськими монахами і намагається жити за їхніми правилами. Сповідує філософію Дзен.

Більшість наших розмов присвячено саме цим загадковим людям, поголеним наголо, закутаним у яскраві хламиди. Медитацією, як Анатолій, я не займаюся. А він – два рази на добу. Прокладається о шостій ранку. Медитує. Досягає просвітлення. Потім іде на прогулянку.

– Я не шукаю щастя, – говорить мій друг. – Шукаю спокою та емоційної рівноваги. П'ятнадцять хвилин на день думаю про щось приємне, хороше.

Він давно відпустив те, що не може контролювати. Позбувся непотрібних речей, звичок, людей. Часто повторює: «Кожен день живу, як останній». Про померти завтра мені й думати страшно. Як говорить одна з моїх приятельок: «Смерть – це дивний сон у дуже незручній позі і неприємному місці».

Те, що він не позбувся мене, як інших, і що я належу до «потрібних» йому людей, не привело мене в екстаз. Але приємно. Що ж, кожна людина – твій універсальний учитель. І я намагаюся вчитися у нього спокою, розміреності, умінню насолоджуватися життям і робити кожний день не схожим на інший.

Я не відчуваю провини за минуле, за божевільні вчинки – було, як було. Помилки – це уроки, а невдачі – невід'ємна частина успіху. Анатолій говорить, що немає місця і часу кращого, ніж «тут» і «зараз». Десь «там», імовірно, анітрохи не краще, ніж «тут». А всі відповіді – у мені самій.

Я навчилася дослухатися до себе і бути наодинці із собою. Я ні на кого не ображаюся, не чекаю ні від кого чогось особли-

вого, бо ніхто нікому нічим не зобов'язаний. Не розраховую на дарунки долі.

Тут я трішки лукавлю. Жінка має право на мрію в будь-якому віці. Потайки я сподіваюсь, що Анатолій візьме мене із собою в Індію. У цю казкову країну печерних храмів і скельних монастирів, жінок, одягнених у сарі, чоловіків у чалмах, коштовного каміння, пальмових гаїв, велетенських дерев і яскравих запашних квітів. Я просто «захворіла» нею. Скільки ляльок я повинна пошити й продати, щоб мені вистачило на квиток до Індії?

Анатолій мені подобається. Кожна жінка має пишатися таким другом. Йому сімдесят, він старший за мене на три роки. Підтягнутий і стрункий. Ще досить пристойно виглядає в шортах. Є в ньому й інтелект, і шарм. При здоров'ї, ясному розумі. Єдине, що йому не вдається, – відмовитися від м'яса. М'ясо їсть, а прикидається веганом. І п'є дуже багато кави.

Це не кохання, борони Боже! Закохатися в моєму віці – це просто смішно. Я вже давно пішла з великого сексу.

Я ж не акваріумна рибка, не медуза – усе розумію. Я так хроплю вночі, що ніхто в одній кімнаті зі мною спати не зможе. Не те, що в одному ліжку. До речі, я й не знала, що хроплю... У мене гостювала племінниця, спала в сусідній кімнаті, точніше, намагалася заснути. А вранці тактовно повідомила мені про це. Хропіння і кохання не сумісні. Я, узагалі, – річ антикварна, до мене треба ставитися зі співчуттям.

Уся наша з Толею історія – неможливе можливе. Мені просто тепло з ним і є кому сказати: «Сумую». Який може бути роман, коли нам обом по стільки років! Він – один, і я – одна. І нам цікаво спілкуватися.

Тест на відсутність маразму я пройду успішно, але почати жити з кимось разом – це нонсенс. Він просто друг, і я стежу за тим, щоб його у мене ніхто не поцупив. Бо з ким же тоді я буду слухати Адажіо Альбіноні, дивитися футбол, фільми про буддійські монастирі?..

Кохання – головний скарб двох світів, земного і небесного. Воно дістається з болем. Де ти його візьмеш, як його немає? Його ж не продають за шаленими знижками в «чорну п'ятницю», бо воно – безцінне... Нездійсненність кохання – річ уперта.

Одного разу ми були у кав'ярні, пили капучино з маленьких білих горняток, їли тістечка та розмовляли. За сусіднім столиком сиділа дама у леопардових штанах із вищипаними бровами. Вона раз щось там нахабно спитала в Анатолія, потім – другий. Бачу – справи кепські... Більше в ту кав'ярню ми не заходили. Що я, зовсім дурна, чи як?

А якщо він поїде до Індії з іншою?.. З тією, що у леопардових штанах?

Якось моя близька знайома умовила мене зустрітися з її братом-удівцем. Познайтися, поспілкуватися. Він прийшов посеред літа у зимових черевиках і затертому старому піджаку. А на вулиці – спека неймовірна. Викапаний член політбюро партії, що відійшла у небуття. З порогу поставив мене до відома, що душа в нього дірява, як швейцарський сир, від печалі за дружиною. Йому було сумно, що він утратив дружину, мені – що він такий нещасний. «На кухні всі однаково плакали...».

А ще він увесь час крєктав, наче качка, і кашляв. Навіщо мені, щоб хтось крєктав та кашляв серед моїх вишуканих ваз та штор? Ляльки полякаються... Узагалі, чоловік у квартирі – це стрес. Та ще такий. Ні-ні, пробачте!

Заміж я ходила два рази. Перший чоловік був самовпевнений, як рїздвяний гусак. Інший – багато пив. Я туди більше не хочу – у заміжжя. Та й пізно вже – з ярмарку їду.

У мене завжди так у житті – заплутано і незрозуміло. Усе не як у людей. У мене не виходить жити, як усі, йти у загальній шерензі, співати у великому хорі. Може, я – трембіта, яка не належить до жодного оркестру?

Мені подобається, як я живу. Мені гарно з дочкою, з Анатолієм. Зі своїми ляльками. Я полюбила свою самотність, бо вона безцінна.

...Сьогодні Анатолій з товаришем поїхав на старий аеродром. Товариш – мотодельтопланерист, і він обіцяв узяти Анатолія із собою в небо. Вдалого їм польоту! Я просила, щоб передав від мене привіт Богу...

Юлія Сергіївна

Ранкові НОТАТКИ

«Молися небу, землі, деревам і траві – це твої найсвітліші земні боги. Справжні твої одновірці, однодумці, найближчі тобі люди – це члени твоєї родини», – так учать нас древні. Велике мистецтво й велика шляхетність – уміти жити мирно та в злагоді зі всіма членами своєї родини.

Проживаючи своє земне життя, нам варто пам'ятати, що краще зрозуміти іншого, ніж засудити його, краще обійняти, ніж ударити. Родина – це те, де більше, ніж деінде, ми можемо пробачати і бути пробаченими. І почуватися щасливими.

Я – ЩАСЛИВИЙ

Сім'я у нас велика, дійсно сім «я». У родині четверо чоловіків – усіх треба смачно нагодувати. Маємо солідне господарство. Син – на роботу, онуки – на навчання.

Ольга Іванівна та Надя з самого ранку біля плити або маленькою займаються. Бо у нас же є ще Софійка – моя онученька.

Хатня робота непомітна: цілий день топчешся, а толку не видно. Прибрати, попрати треба.

Надія, коли прийшла до нас у дім, відразу до дружини підійшла: «Прийміть мене, мамо, я – ваша невістка...». Ольга Іванівна

моя – мудра жінка, щиросердна, і Надійка дуже гарна. Стосунки у них склалися приятні й щирі. Такі між свекрухами й невістками не часто трапляються у наші дні.

Живемо дружно, у нас все спільне – і хліб, і праця, і думки. Ввечері збираємося за родинним столом, обговорюємо прожитий день, будуємо плани, радимося, обмінюємося новинами. Старший онук Володя навчається в агротехнічному коледжі, середній, Олег, закінчує школу.

Думали, уже не буде в нас дівчинки, коли ж невістка подарувала нам Софійку. Наприкінці квітня. Саме черемха зацвіла... Дітки завжди вчасно народжуються, немає «пізніх». Вона мені старіти не дає. Підбіжить, залізе на коліна і починає щось щебетати... Навіть у саду мені допомагає.

Дитинство моє було бідним. Жили на нашій вулиці багачі Крулі. Сад у них був, яблук багато. А у нас не було. Тоді я заприсягнувся собі, що посаджу сад. Так і сталося. Займаюся садівництвом уже сорок років. Тепер маю три сади: один старий, другий середнього віку, третій молодесенький.

Вони потребують постійного догляду, інакше втратять свою привабливість. Не тільки я, а й онуки мої вже знають особливі секрети садіння. Як поводитися з пагінцями, як їх висаджувати. Як готувати дерева до зимівлі, омолоджувати, лікувати рани на деревах – вони теж хворіють, як і ми... Як щепи робити, від шкідників рятувати, чим і коли землю підживлювати. Маємо багато яблунь та вишень різних сортів, десять сортів винограду, ранні та пізні груші, абрикоси, глід солодкий, кущі смородини й малини. Є навіть екзотичні ківі, інжир, гранат, двадцять персикових дерев – гостей з чужих країв. Вони потребують особливої уваги, бо прижитися у нас їм важко.

Я був приємно здивований, коли персикові дерева щедро заплоносили фруктами вагою майже у півкілограма! І це в наших широтах, при нашому кліматі! Деревя – як люди: вони відчують любов до себе і віддячують гарним урожаєм.

Сад – живий організм, він потребує постійної уваги. Кожне деревце в саду бореться за світло й простір і йому треба допомогти. А ще у кожного дерева є душа і вона болить. Навіть Софійка переживає, коли я обрізаю старі гілки. «Діду, не роби їм боляче! Обережніше! Тихіше!» – каже.

Особлива насолода заходить в сад, коли він цвіте – дерева наче рожево-білою піною обліті. Навесні щоранку приходжу сюди, насолоджуюся красивим цвітінням, пахощами... Софійка якось, під час цвітіння абрикосів, вирішила заночувати в саду, не хотіла в будинок заходити. Справа аж до плачу дійшла. Ледь умовили, але пообіцяли вікно у її кімнаті не зачиняти. Півночі вона просиділа на підвіконні.

Споглядаєш за садом – і душа стає світлішою, добрішою. Через дерева земля віддає нам з глибини свою доброту і ласку. Сад у нас розкішний, я вам скажу, у нашому саду і солов'ї співають, і бджоли гудуть якось по-особливому...

А на подвір'ї у нас багато квітів – це вже територія Ольги Іванівни. Ромашки, троянди, флокси – повний комплект. З ранньої весни і до пізньої осені цвітуть.

Старший онук якось сказав: «Сад – найчистіша насолода на землі. Насолода для тих, хто його вирощує і хто ним милується». У ньому є щось чарівне, магнетичне. Він дихає, посміхається до тебе. Щасливим робишся від цього. До того ж, поруч – найрідніші люди. Ми всі як дерева в саду...

Люди зараз повертаються до землі. Тільки й чуєш: той сад заклад і той посадив. На те й дарована нам Богом земля, щоб саджати на ній дерева та квіти.

Прийде час, і Софійка приведе у цей сад своїх діточок, а вони – своїх...

Життя благословенне, коли за вікнами росте сад...

Віктор Петрович

НОТАТКИ заміряні

Вийди на балкон, подивись: бузок цвіте, вдалечині соняхи на полі. Ти живеш саме тут, де й належить жити. Бачиш те, що маєш бачити. Спочатку за твоїм балконом починається літо. Літо – це подих матіоли під вітерцем у вечірньому повітрі, запах дощу, бузкові зарості, у яких дітвора лаштує свої лялькові будиночки. Зірви собі щастя! Наламай гілок, зроби з них бузковий вінчик і йди з ним до лазні.

Потім осінь цвіте айстрами, а трави – у росі. І жоржини твої давно вже зів'яли. Фіолетовий туман опускається на захололу землю...

Потім зима. На асфальтове літо знову падає сніг, з'єднує чорне з білим. Тиша. Завари собі міцної кави і розпочни разом з нею своє щоденне ворожіння над чистим аркушем паперу.

Весна. Річкам уже тісно в берегах і по них уже пливуть човни. Човен – поєднання води і землі під небом.

Ти дивишся на світ і він, як не дивно, подобається тобі. Ти можеш піти, куди хочеш. Можеш спакувати валізи і почати мандрувати. Поїхати по морські камінці. Чи до химерних будинків Гауді у Барселону. Чи привітатися з Ейфелевою вежею. Якщо маєш, звісно, товстий гаманець...

Але ж мова зараз не про це, хоч і про це також.

«ЖИЛИ-БУЛИ СТАРИЙ ЗІ СТАРОЮ...»

Нам удвох із чоловіком Олександром уже під вісімдесят. А жити цікаво. Свій вік я не сприймаю, як вирок – життя тільки починається. Ніяких спа-салонів, підтяжок, уколів ботоксу не визнаю. До того ж, на них потрібні великі гроші. Хіба що – кокосову олію із соком лимона на обличчя або пластівці з кефіром. Я

люблю кожну свою зморшку. Бережу свого чоловіка. Колись він був молодим, здоровим, сильним. І я була юною. Тепер я люблю його ще більше. У нього панкреатит. Стежу за тим, що він їсть. Лікую. Поводжуся гідно й терпляче. Жінка – це обличчя чоловіка.

Я кохаю його все життя. Таким, який він є. Кохаю, коли він сердиться через дрібниці, коли вередує під час грипу і панічно боїться йти до стоматолога, коли брутально лає «Динамо», коли весь день фальшиво насвистує якусь жакливу мелодію...

Якщо чесно, я вже й сама підстаркувата, але все ще бадьора пані. Є такі маленькі яблучка – забула, як зветься. Як стиглі, то зовсім не смачні. А як полежать, зморщатся – неймовірна смакота! Так і зі старістю.

У юності була, як статуетка... Іноді говорю: що з мене візьмеш, я вже жінка елегантного віку, торкнися – і розсиплюся.

Що таке кохання? Це просто роки, які благополучно прожити в парі. Жартують, що найкращий засіб від кохання – шлюб. Мовляв, воно у шлюбі швидко закінчується. У нас не так. Нічого не закінчилося і через п'ятдесят років спільного життя. Що людина бере з собою з минулого? Спомини. Близьких. Надію. Любов. Щира любов не має кінця.

Люди втомлюються від тривалого сумісного проживання, навіть влаштовують собі якісь короткотривалі розлучення. Ми ніколи не втомлювалися і ніколи не розлучалися. Ми щасливі, як у перші дні свого шлюбу. Донька каже, що ми – виняток з правил. Але так буває. І навіть частіше, ніж ми думаємо. Ми не ризикуємо заскучати одне з одним. Ми – гарна пара. «Старій зі мною. Усе найкраще – попереду!» Ми з ним пливемо в одному човні, від першої нашої зустрічі і до останніх наших днів. І це – щастя!

На пенсії у нас є час, щоб подумати про життя, про дітей. Про все, що коїться у світі.

Чогось я вже не пам'ятаю, якісь події просто випали з голови, і в цьому є своя чарівність. Маю право забувати. Ходжу по світу не поспішаючи. Можу дозволити собі бути іронічною і посмія-

тися над собою. На кругосвітні подорожі грошей немає, а в такі місця, як Качанівка, Сокиринці, їздимо частенько.

Колись у молодості нам неймовірно пощастило: ми їздили до Відня. Таке приємне, затишне, чисте місто! Існує жарт про те, що всі мешканці Відня вночі виходять зі своїх квартир і зубни-ми щітками відчищають бруківку. А ці їхні відомі на весь світ бали! Їх там усі проводять – пожежники, лікарі, навіть візники фіакрів. Тільки уявить собі бал пожежників – це ж збожеволіти можна! Вони не в одностроях туди ходять, ні. Для чоловіків обов'язковий фрак, для жінок – бальна сукня повної довжини...

Пенсії у нас невеликі, запаси вже закінчилися. Діти допомагають. Двоє бідних завжди живуть заможніше, коли разом, коли у любові.

У нас в обох змінилося ставлення до часу. Ми розуміємо, що він обмежений. Тому зовсім не сваримося, як було колись. Ми навчилися не ображатися і пробачати.

Інколи мене ось що турбує. Навіть коли ми старіємо разом, одного прекрасного дня мій чоловік раптом усвідомить, що ось із цією непривабливою старою жінкою, на яку я перетворилася, він займався колись коханням. І мене це лякає. Що тоді? Він побачить мою старезність і перестане обіймати?..

Є люди, які взагалі не звертають уваги на свій вік, не помічають його. Одна жінка у сто чотири роки залишилася прекрасним музикантом: грає з пам'яті Баха без нот. Лише уявіть собі!

Якось побачили у кіно – ліс і маленький будиночок посеред лісу, на березі озера. Навколо ні душі. Знайшли дачу на березі річки й купили її. На цьому всі наші грошові заощадження закінчилися.

З весни і до глибокої осені ми тут. У будинку пахне річкою, вікна все літо навстіж. Нашила фіранок з рюшами з дешевого фіолетового ситцю. У бабусі, яка живе неподалік, купила домотканих хідників на підлогу. З усіма сусідами у нас гарні стосунки, до речі, люди вони прості й щирі...

Потерті меблі, великі кошики, засушені трави, чудернацькі

пляшки на кухонних полицях – усе в блідих лавандових відтінках. Чим вам не Прованс? На подвір'ї – блакитні й рожеві гортензії. Біля ганку росте матіола. Метелики-танцівниці сідають на фіранки. Уесь світ я бачу зі свого вікна, і він чудовий. Усе життя хотіла, щоб у домі були напівкруглі еркерні вікна, але їх тут, на жаль, немає...

Яке задоволення – походити босоніж по траві, торкнутися до дерева, посидіти під старими вербами біля річки! Тут можна почути, як росте трава...

На велосипедах вже не їздимо, як колись. Зате – танцюємо. У нас є диски Шарля Азнавура – діти подарували. Умикаємо і танцюємо.

Шарль Азнавур... Він завжди був таким неперевершеним! Виходить на сцену, знімає піджак. Під ним – чарівні, прегарні підтяжки, квітка. Голос його тремтить. Простенька музика, простенькі слова у піснях. І це все таке простеньке і не сильне, а б'є прямо в серце. Якесь диво!

Ми завжди музику любили. У молодості днями крутили і слухали «Бітлз» на бабінному магнітофоні «Дніпро»... Ніби заглядали в інший світ – безпосередній та щирий... У ті часі ця четвірка вуличних ліверпульських хлопців зробила революцію в головах усіх людей планети... Тепер «Бітлз» наша онука слухає.

Діти, онуки, правнуки приїздять часто. Рибалимо разом. Наше літнє життя – така собі мила пасторальна картинка. Насправді, буває усього: хвороби і лікарні, неприємності у дітей та онуків, якісь складнощі... Життя – річ непередбачувана... Бува і горюємо, і плачемо. Але ж – усі вкупі, всі разом...

У сусіда є човен, і ми його іноді орендуємо. Ну, якщо ми вже не можемо пірнати, як колись, значить, кататимемося у човні. Як граф із графінею. Донька спеціально купила мені для цих річкових прогулянок солом'яний капелюх з довгими червоними стрічками, а син сміється, жартома кепкує з нас, зве ці прогулянки «дворянськими понтами».

Інколи ми навіть влаштовуємо бійку подушками. Недаремно ж кажуть, що старі, як малі. Так сміємося, аж до плачу. Ми перестаємо сміятися не тому, що старіємо, а старіємо тому, що перестаємо сміятися. Це ж ясно всім!

Із захопленням недавно надували повітряні кульки до приїзду правнучки, яка хотіла зустріти саме з нами день свого народження. Пікніки влаштовуємо. Олександр готує смачні стейки. І я навіть відмінюю йому дієту на цей день – дозволяю скуштувати трішки м'яса.

Щастя – воно тихе. Це радість від звичайних дрібниць: влаштувати чаювання на веранді, почитати вголос «Віднесені вітром». Чи, взявшись за руки, послухати дощ за вікном...

Рай там, де ти його створиш.

Ірина Василівна

НОТАТКИ

Про невимовну легкість буття

Ремарк говорив, що в темні часи добре видно світлих людей. У кожного з нас свій діалог із часом, з долею, з людьми і з Богом. З власним віком.

XXI століття випробовує людину, і кожен з нас щодня проходить тест на вміння жити поруч з людьми близькими й незнайомими. І бути людиною.

Хочеться жити в злагоді зі своїми рідними, товаришувати з гарними людьми, книгами, музикою. Радіти кожному новому дню.

Це щастя – насолоджуватися мандрівкою по життю. Бути почувтою і зрозумілою. Мати надійне плече і бути для когось таким плечем.

Щоденна чарівність земного життя, яку ми інколи не помічаємо. Дивуватися і радіти Всесвіту – велике щастя, невловима духовна радість над печаллю. Це ж прекрасно – вийти з потягу і купити на пероні вареники з вишнями, послухати вуличного скрипаля, заблукати в ромашках, погладити кам'яного лева біля львівської ратуші, зайти в прохолоду порожнього храму і запалити свічку... Ось вона, невимовна легкість буття, коли тобі спокійно й щасливо. Тут і сьогодні, тепер, зараз.

Кожне «тут» і «зараз» благословенне Богом. Життя занадто коротке, тому не має часу на заздрість і злість, на помсту і образи. Є час лише для того, щоб любити. Коли люди цілуються, війни на мить зупиняються.

Рахуй свої щасливі зірки: ти – живеш! Що залишається? Любити. Жити. Літати... Ти – людина, але ти можеш відчути себе вітром і морем, музикою і дощем...

Ще півроку тому я мріяла написати книгу про життя і старість, кохання і самотність. Щоб віддати шану нашим батькам, бабусям і дідусям. Щоб про них прочитали їхні діти, онуки та правнуки і... подякували їм за все. Щоб ми не боялися віку.

Може, я її вже написала?..

2018-2019

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. Посеред бузку й безсоння	3
Неочікувані нотатки. Про скатертину з незабудками	3
Нотатки очікувані	6
Нотатки покаянні	8
Нотатки ретроспективні	14
Моя бабуся Марфа	15
Мій тато	20
Моя мама	26
Нотатки філософські	29
Про Ніццу, опеньки і городнє опудало	31
Нічні нотатки	38
Про пухову кофтину та щастя листоноші	39
Нотатки	42
Про янгола, «Лебедине озеро» й абрикосове варення	43
Скляна куля, кубик Рубика і кавентон	45
Рішучі нотатки	47
Мій Микита Петрович та Маркес	49
«Булгаківські» нотатки	54
РОЗДІЛ II. На краєчку всесвіту	57
Нотатки. Про дивовижність професії	57
«Ой там на горі...»	58
Нотатки. Яка країна, така й старість	61
Ви поїдете на бал?...	62
Поки ще літо	64
Про Ейфелеву вежу та антисамогонний майдан	68
Усіх пам'ятаю і люблю	73
Гіркі нотатки	77
Острів самотніх робінзонів	77

Нотатки. Зізнання в любові	81
Запрягайте, хлопці, коней...	83
Про хабар Богу і менталітет українців.	86
Сільська піч – річ сакральна	90
Розділ III. Любити. Жити і літати.	93
Нотатки. Повернення до своїх «баранів»	93
Спасибі господу!	97
Нотатки. На одному сухарику.	102
Про Петра I, бутоньєрку і мемуари	104
Нотатки. «І бог створив жінку...»	108
Про Коко Шанель та Анну Ставицьку	113
«Кульбабові» нотатки	120
За годину до раю...	120
Нічні нотатки	126
Буддійські монахи, «капучино» і трембіта	128
Ранкові нотатки	133
Я – щасливий	133
Нотатки замріяні	136
«Жили-були старий зі старою...»	136
Нотатки. Про невимовну легкість буття	140

Літературно-художнє видання

Бондаревич-Черненко

Лілія Василівна

За годину до раю

25 історій про життя і кохання, самотність і щастя

Повість

Авторське редагування
Комп'ютерна верстка **О.П. Журко**
Коректор **О.В. Василенко**

Підписано до друку 12.11.2019.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Сут.
Ум. друк. арк. 9,0. Ум. фарб.-відб. 9,0. Обл.-вид. арк. 8,37.
Зам. № 624. Тираж 300 прим.

Видавець О. О. Свенюк
м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А
тел.: (0412) 422-106

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції України
серія ДК №3544 від 05.08.2009 р.*

Друк та палітурні роботи ФОП О. О. Свенюк
м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А
тел.: (0412) 422-106, e-mail: book_druk@i.ua

ISBN 978-966-995-013-0

9 789669 950130